

philosophy.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

1(17)'2019

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70, ICV 2018 = 44.93);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2019**

Філософські та методологічні проблеми права

1
(17)
2019

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 17565-6415Р від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «В» (наказ МОН України від 15 січня 2018 року № 32) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ

Редакційна колегія:

Камінська Н. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, доцент;

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Зарубей В. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Павлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент;
Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Стрельченко О. Г., доктор юридичних наук, доцент;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Шаптала Н. К., доктор юридичних наук;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор;

Юринець Ю. Л., доктор юридичних наук, доцент

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: Х0 Н. В. Камінська (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – № 1 (17). – 128 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiu.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

1(17)'2019

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70, ICV 2018 = 44.93);;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2019**

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(17)
2019

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 32, dated January 15th, 2018) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council

Editorial board:

Kaminska N., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Andreiev D., Doctor of Law, Associate Professor;

Varha Ch., Doctor of Law, Professor;

Zarubei V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor;

Koshchynets V., Doctor of Law, Associate Professor;

Kushakova-Kostytska N., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Pavlysyn O., Doctor of Law, Associate Professor;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Strelchenko O., Doctor of Law, Associate Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Shaptala N., Doctor of Law;

Shevchenko A., Doctor of Law, Professor;

Yurynets Yu., Doctor of Law, Associate Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: N. Kaminska (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2019. – No. 1 (17). – 128 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (097) 851-72-96

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

БАНДУРА О. О.

Антропологія права як складова філософської антропології
(загальний нарис).....8

BANDURA O.

Anthropology of Law as a Component of Philosophical Anthropology (General Essay)

ВДОВИЧИН І. Я., САВОЙСЬКА С. В.

Аксіологічні основи моделі мовної політики:
теоретико-методологічний аналіз16

VDOVYCHUN I., SAVOISKA S.

Axiological Basis of the Model of Language Policy:
Theoretical-Methodological Analysis

ОСТРОВСЬКА Б. В.

Розвиток біоетики в міжнародному праві як глобальної платформи
для розв'язання проблем прав людини.....25

OSTROVSKA B.

Development of Bioethics in International Law as a Global Platform
for Solving Human Rights Problems

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

КЕЛЬМАН М. С., КЕЛЬМАН Л. М., РОМАНСЬКА І. В.

Осмислення методології пізнання наукових теорій
у правознавстві32

KELMAN M., KELMAN L., ROMANSKA I.

Understanding the Methodology of Cognition of Scientific Theories
in Jurisprudence

БЄЛКІН Л. М., ЮРИНЕЦЬ Ю. Л., БЄЛКІН М. Л.

Методологія визначення податкової відповідальності:
співвідношення адміністративного та кримінального права43

BIELKIN L., YURYNETS Yu., BIELKIN M.

Methodology for Determining Tax Liability: Relation of Administrative
and Criminal Law

ШЕМЧУК В. В.

Механізм забезпечення інформаційної безпеки держави:
теоретично-методологічні основи.....51

SHEMCHUK V.

Mechanism of Providing Information Security of the State:
Theoretical-Methodological Basis

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

ПАВЛИШИН О. В., ДУРДИНЕЦЬ М. Ю.

Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні:
історико-правовий аналіз і перспективи60

PAVLYSHYN O., DURDYNETS M.

Two-Chamber Parliament as a Form of Democratic Power in Ukraine:
Historical-Legal Analysis and Prospects

РОГОВЕНКО М. М., СЕМИЖОН А. В. Проблема аномії в історії філософсько-правової думки	67
ROHOVENKO M., SEMYZHON A. The Problem of Anomie in the History of Philosophical-Legal Thought	
SHUMEIKO O. Philosophical and Legal Analysis of the European Institution of Family in the Middle Ages.....	77
ШУМЕЙКО О. В. Філософсько-правовий аналіз європейської інституції сім'ї в епоху Середньовіччя	
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА	
ГВОЗДІК О. І. Судово-процесуальне доказування в логічному вимірі.....	83
HVOZDIK O. The Judicial Proving in the Logical Measuring	
ДЖУСЬКА А. В., ДЖУСЬКИЙ В. В. Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків	90
DZHUSKA A., DZHUSKYI V. Right of Police Officer's of Ukraine to Respect their Dignity in the Performance of their Duties	
КРАВЕЦЬ В. В. Гене́за становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення в первісний період розвитку суспільства.....	99
KRAVETS V. Genesis of Formation and Development of the Sphere of Medical Care of the Population in the Initial Period of Development of Society	
ПОЛІТИКА І ПРАВО	
СТРЕЛЬЧЕНКО О. Г. Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація	104
STRELCHENKO O. Doctrinal Characteristics of Public Services in Ukraine: Understanding and Classification	
РУДЮК В. С. Світоглядний рівень бачення трансформації судочинства в Україні	112
RUDIUK V. Worldview Level Visions of Transformation of Judicial Proceedings in Ukraine	
ДОВГАНЬ О. О. Теоретичні засади професійної діяльності журналістів	117
DOVHAN O. Theoretical Principles of Journalists Professional Activity	

РЕЦЕНЗІЯ

ВАРГА Ч.

Важливий внесок в історію юридичних наук 122

Рец. на кн.: Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX ст.: компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Логос, 2017. 680 с.

VARNA CH.

Important Contribution to the History of Legal Sciences

Review of the book: Kresin O. Formation of Theoretical Foundations of Comparative Legal Researches in the Second half of XVIII – First Third of XIX Century: Comparative Conceptualization : monograph. Kyiv : Lohos, 2017. 680 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ 123

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8>

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис)

Мета статті полягає в тому, щоб привернути увагу сучасних фахівців з філософії права до здобутків української філософської школи 60-х років ХХ століття в галузі загальної філософії та філософської антропології, а також продемонструвати, що низка положень антропології права є складовими відповідних положень філософської антропології та діалектичні взаємозв'язки антропології права з праксеологією, аксіологією, онтологією і гносеологією права зумовлені діалектичними взаємозв'язками філософської антропології з філософськими праксеологією, аксіологією, онтологією та гносеологією. Слід зазначити, що В. В. Кузьменко у статті «Онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія філософсько-правової концепції Фоми Аквінського» вивчає питання про синкретизм, тобто нерозривну єдність правових онтології, антропології, аксіології та гносеології у зв'язку з філософсько-правовою концепцією мислителя, проте лише стосовно цієї концепції питання слід порушувати ширше. **Методологія.** Методи дослідження зумовлені його характером. У статті використано передусім діалектичний і системно-структурний методи, методи логіки. **Наукова новизна** публікації полягає в приверненні уваги сучасних фахівців з філософії права до здобутків української філософської школи 1960-х років, оскільки їх можна та слід поширити на філософію права загалом і правову антропологію зокрема. Органічні взаємозв'язки правової антропології з іншими основними розділами філософії права зумовлені наявністю органічних взаємозв'язків філософської антропології з відповідними загальнофілософськими дисциплінами. **Висновки.** Фахівцям із філософії права слід ґрунтовніше дослідити спадщину українських філософів-шістдесятників, а також діалектику правових антропології, праксеології, аксіології, онтології та гносеології.

Ключові слова: антропологія права; філософська антропологія; філософія права; правова людина; діалектика.

Вступ

Актуальність теми статті зумовлено тим, що антропологія права (правова антропологія) поряд з онтологією права належить до найголовніших розділів філософії права. Це визначене основним питанням філософії права як питанням про відносини правової людини та світу права. Антропологія права є складовою філософської антропології та її роль у філософії права визначена роллю філософської антропології у загальній філософії. Філософську антропологію можна вважати більш важливим розділом філософії, ніж філософську онтологію, оскільки, по-перше, для людини вона безпосередньо є найцікавішим предметом і, по-друге, дослідженню людини присвячені ще три розділи філософії – праксеологія, гносеологія та аксіологія. Адже найвиразнішою рисою людини є її діяльність (Г. Гегель казав: «Що людина робить, тим вона і є»); діяльність поділяють на практичну та пізнавальну (органічно пов'язані між собою); діяльність починається з мети, визначеної цінностями. Практика належить до складу антропології, гносеології й аксіології. Тож у філософії права головне місце слід віддати правовій антропології.

Правова антропологія є предметом досліджень багатьох учених. Передусім слід

зазначити про щорічні (з 2005 року) всеукраїнські «круглі столи» на тему «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)», які проводить Львівська лабораторія прав людини і громадянина під керівництвом академіка НАПрН України П. М. Рабіновича. Дослідженню антропології права й окремих її проблем присвячено низку монографій вітчизняних учених. Насамперед зазначимо такі: В. К. Гришук «Філософсько-правове розуміння відповідальності людини» (2012); О. В. Гришук «Людська гідність у праві: філософські проблеми» (2007); Д. А. Гудима «Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження» (2009); Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань «Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні» (2009); М. М. Цимбалюк «Онтологія правосвідомості: теорія та реальність» (2008); Л. Г. Удовика «Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір» (2011). Крім того, слід назвати такі навчальні посібники: за редакцією В. І. Кушнерця «Антропологія права» (2011); М. Г. Патеї-Братасюк «Антропоцентрична теорія права» 2010. У кожному підручнику, навчальному посібнику та курсі лекції з філософії права міститься розділ чи лекція з антропології права. З проблематики правової антропології захищено

низку дисертацій, зокрема: Ю. Ю. Калиновський «Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія» (2010); Д. Є. Прокопов «Теорія природного права у юридичній думці російської імперії (середина XIX – початок XX ст.)» (2012).

Слід також зауважити про американський «Журнал юридичної антропології» («Journal of Legal Anthropology»). Зокрема, можна назвати такі статті: J. Comaroff «Does Anthropology Matter to Law?»; D. Gardner «Comment on cosmopolitan politesse»; G. Hughes «Introduction»; Kingsley, J. Jeremy, K. Telle «Does Anthropology Matter to Law»; I. Koch «Turning Human Beings into Lawyers»; V. V. Kuzmenko «Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception»; Merry, Sally Engle «Does Law Matter to Anthropology»; Peletz, G. Michael «Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law»; N. Rapport «The grey zone, distortion and the ownership of causation»; L. Rosen «Reconciling Anthropology and Law»; K. Uzel «Book Review»; Wilson, Richard Ashby «The digital ethnography of law»; Abbas, Paaras, Goudsmit «Into A Book Reviews». Важливе місце займає стаття В. В. Кузьменка, в якій він досліджує питання про онтологічний, антропологічний, аксіологічний і гносеологічний аспекти філософсько-правової концепції Фоми Аквінського та доходить висновку, що вони знаходяться в синкретизмі, тобто в нерозривній єдності. Проте тут не йдеться про праксеологію; крім того, можна ставити питання про єдність усіх п'яти розділів філософії. Загалом у філософсько-правовій літературі майже немає робіт, присвячених дослідженню антропології права як складової філософської антропології та їхнім зв'язкам з іншими основними розділами філософії права й загальної філософії; надто рідко трапляються посилання на праці представників української філософської школи 1960-х років.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, аби привернути увагу сучасних фахівців з філософії права до здобутків української філософської школи 60-х років XX століття в галузі загальної філософії та філософської антропології, оскільки вони дають змогу краще зрозуміти гуманістичний характер філософії права загалом, причини розвитку буття й основні риси правової людини.

Крім того, наявність діалектичних зв'язків філософської антропології з філософськими онтологією, праксеологією, аксіологією та гносеологією мають принципове значення для розуміння взаємних відношень антропології права з іншими складовими філософії права – правовими онтологією, праксеологією, аксіологією та гносеологією.

Виклад основного матеріалу

Мета радянської, марксистсько-ленінської філософії полягала в активній участі у боротьбі робітничого класу на чолі з Комуністичною партією за владу та її збереження. Проте представники української філософської школи 1960-х років поставили в центр філософії людину. Досліджуючи антропологічні проблеми в межах марксистської філософії, вони виявили та виокремили гуманістичну лінію, яка відповідала новій доби та загальнолюдським цінностям. Зокрема, у монографії В. І. Шинкарука й О. І. Яценка «Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду», яку можна розуміти як певний підсумок антропологічних досліджень цієї школи, є таке принципове положення: «Філософія історично покликана до життя наполегливою потребою в теоретичному осмисленні та розв'язанні проблем, стрижнем яких є відносини “людина – світ людини”. Вона покликана теоретично обґрунтувати відповіді на питання про сутність людини, “граничні підстави” її ставлення до світу, про можливість переходу від світу буття до світу духу і назад, тобто теоретично обґрунтувати можливість пізнання та цілеспрямованого перетворення світу, сформулювати ідеали, дати відповідь на питання про сенс життя, а це означає зрештою дати людині світоглядно-ціннісні та світоглядно-цільові орієнтири, що служать засадничими духовними підставами та принципами її життєдіяльності» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 53). Також вони зазначають, що підґрунтям філософії має бути звернення до реальної, емпірично існуючої людини, а не її абстракції (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 58). Автори аргументують, що вихідним пунктом марксистської філософії був реальний гуманізм, прагнення захистити інтереси реальної людини. Сучасні українські філософи поділяють думку про те, що проблема людини має відігравати основну роль у філософії.

Оскільки правова антропологія є субдисципліною філософської антропології, то філософсько-антропологічний аналіз сфери права призводить до подібних висновків. Можна вважати, що філософія права зумовлена необхідністю захистити з допомогою права інтереси дійсної людини, потребою теоретичного осмислення та розв'язання проблем, згрупованих навколо відносин «правова людина – світ правової людини», дати людині як правовій істоті світоглядно-ціннісні та світоглядно-цільові орієнтири, що служать засадничими принципами її діяльності. Одночасно право дає змогу глибше зрозуміти сутність людини як суспільної істоти, її здатність до самоорганізації та саморегуляції, що необхідно для виживання й успішного розвитку.

Науковці В. І. Шинкарук та О. І. Яценко поділяють позицію К. Маркса, що завдання філософії полягає не в тому, щоб пояснювати світ, а щоб теоретично сприяти його зміні (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 57). Тож завдання філософії права слід визначити як теоретичне сприяння гуманістичному перетворенню світу права. Центральне місце в ній має належати людині як правовій істоті. Вона і є предметом антропології права.

Джерело розвитку буття людини становлять відповідні суперечності. Автори монографії «Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду» звертаються передусім до суперечності між належним і суцим: «Завдання філософії полягає не в тому, щоб сконструйовані уможливити шляхом "піднесені" ідеали зовні протиставляти "недосконалі" дійсності, а в тому, щоб належне і суще усвідомити як діалектично протилежні моменти саморозвитку цієї суперечливої дійсності» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 77). Вони акцентують на важливості цієї суперечності як основної суперечності людського буття (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 77). Тут беруть до уваги цілепокладальний предметно-чуттєвий характер людської діяльності. «Єдність і взаємоперетворюваність матеріального та ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, ідеальної форми і реального змісту, – йдеться у монографії, – існують тільки в цілепокладальній предметно-чуттєвій діяльності людей. Розмова про їх співвідношення, що абстрагується від реальної людської діяльності, має дуже мале змістовне навантаження» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 93).

У такому контексті належне можна розуміти як сутність людини, а суще – як її існування, і суперечність між ними вирішується у процесі людської діяльності: «Суперечності між суттю та існуванням людини... породжені людською діяльністю. Внутрішні суперечності людської діяльності, що є її джерелом, вирішують у процесі діяльності, відновлюючись на якісно нових рівнях» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 76).

Джерелом розвитку сфери права є передусім суперечність між належним та суцим, яка породжується правовою діяльністю і відіграє тут провідну роль. Належне та суще у правовій сфері слід розуміти як діалектично протилежні моменти її саморозвитку. Діяльність людини як правової істоти уможлиблює їх єдність і взаємні переходи одного в одне. Належне і суще у праві можна розглядати як сутність та існування правової людини, суперечність між якими вирішується у процесі її діяльності, відновлюючись на якісно нових рівнях.

Філософи В. І. Шинкарук та О. І. Яценко дійшли висновку, що рух суперечності між належним і суцим у людському бутті має гуманістичний характер. «Результатом такого

іманентного руху суперечності, – зазначали вони, – є неухильне наростання людського в людині, розвиток її об'єктивних і суб'єктивних можливостей підпорядковувати в дедалі більших масштабах об'єктивну реальність своїм цілям і намірам» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 76). Аналогічно можна сказати, що й у правовій сфері результатом іманентного руху суперечності між належним і суцим є постійне посилення людяності людини, що власна цінність права полягає у підвищенні людяного в людині, у вдосконаленні в дедалі більших масштабах її об'єктивних і суб'єктивних можливостей оволодівати правовою реальністю.

Також у монографії зазначено: «У будь-якому процесі діяльності суб'єкт створює не лише речі та суспільні відносини, а й власні здібності, переживання, настрої, психологічні та світоглядні установки» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 100). Тож маємо підстави стверджувати, що правова людина в процесі діяльності створює не лише правові норми (та інститути) і правовідносини, а й власні здібності, емоції, світоглядно-правові установки.

У монографії «Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду» міститься також положення про те, що людина виривається з природного буття, підносить матерію на новий щабель розвитку, який характеризується свідомим цілепокладанням, що з усіх живих істот лише вона (людина) здатна завдяки праці перейти від суто тваринного стану до такого, що відповідає її свідомості та має бути створений нею (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 92). Можемо дійти висновку, що нормальним станом людини як правової істоти має бути той стан, який відповідає її розвиненій правосвідомості, і що вона повинна сама створити цей стан шляхом правової діяльності.

Звернімося до такого міркування В. І. Шинкарука та О. І. Яценка: «У практичному творенні свого предметного світу, в переробленні зовнішньої дійсності людина стверджує себе в ній, робить її своєю дійсністю. Завдяки її діяльності природа, якій надано форми людської культури, стає людським витвором, справжнім світом людини... Суб'єктивуючи шляхом предметного перероблення об'єктивний світ, людина стверджує себе в ньому як предметна та колективна, родова істота» (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 102). На наступних сторінках зазначено, що все надбання людської свідомості (ідеальне, цілепризначення, свідомість) завжди так чи інакше набуває матеріальної, предметної оболонки, і в цьому сенсі предметне буття людського світу виступає наявним буттям людської свідомості (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 104). Філософський підхід до права дає змогу дійти висновку, що правова людина стверджує

себе у світі права як предметна й родова істота, робить його своєю дійсністю, справжнім своїм світом, що весь зміст правосвідомості набуває предметної оболонки, і в цьому сенсі правове буття можна розуміти як наявне буття правосвідомості, що людина робить право частиною своєї культури.

У філософському дослідженні В. І. Шинкарука та О. І. Яценка зазначено таку характеристику відносин свідомості та буття: «Суб'єктивне та об'єктивне, розумове і предметно-чуттєве – два моменти, дві сторони, два способи, дві форми людської діяльності. І в цьому сенсі – як форми людської діяльності – вони тотожні» (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 93-94). Можна дійти філософсько-правового висновку про тотожність правосвідомості та правового буття як форм правової діяльності.

Науковці вважали, що людина в процесі своєї діяльності творить власну історію та формує, змінює, розвиває свою власну сутність (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 91). «Немає раз і назавжди даної конкретної суті людини, – писали вони. – Людина є істотою дійсно історичною. Це виражено у двох планах: в тому, що вона є істотою, яка історично змінюється, розвивається, і в тому, що кожен новий індивід в процесі соціалізації повинен увібрати в себе історично вироблені надбання людства. Найсучасніша людина – це людина, що найбільшою мірою опанувала історичні досягнення людства» (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 91). В іншому місці читаємо: «Справа стоїть не таким чином, що є наперед дана сутність людини, а потім вона втілюється в предметність. Навпаки, залежно від розгортання своєї діяльності людина і формує, розвиває свою сутність» (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 106).

Правову людину можна трактувати як історичну істоту в тому сенсі, що в процесі діяльності вона розвиває, вдосконалює власну сутність і кожен новий індивід, стаючи повноцінним громадянином, має увібрати всі досягнення правової культури.

На думку авторів аналізованої монографії, людина в процесі привласнення своєї сутності діє як цілісна істота: «Людина повинна привласнювати (що означає формувати, розвивати) свою всебічну сутність всебічним чином, тобто як цілісна людина» (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 107). Аналогічно можна сказати, що і правова людина формує, розвиває свою сутність як цілісна людина.

Дослідники В. І. Шинкарук та О. І. Яценко зважали на те, що трактування практики «як способу буття, в основі якого лежить трудова цілепокладальна предметно-чуттєва діяльність, дало можливість виявити всі істотні характеристики людини. Передусім завдяки практиці встановлюють єдність людини з природою, природні підстави її

буття, а також специфічна відмінність людини від усіх інших утворень природи» (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 89). Насамперед вони виокремили працю (як відмінну від інстинктивної діяльності), що здійснюють як колективну діяльність. По-друге, здатність мислити людськи, яка формується такою ж мірою, як і праця, і становлення людської свідомості. Вони називають працю, колективність, свідомість, а також мову неодмінними початковими характеристиками людини (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 90).

Можна дійти таких висновків щодо правової людини: основні характеристики її суті – правосвідомість, правова (юридична) мова, а також колективність – визначені правовою працею, правовою діяльністю. Слід зауважити, що в процесі становлення та розвитку зазначені риси правової людини перебувають у єдності.

Українські філософи-шістдесятники акцентували увагу на творчому характері людини, вважали, що людське життя слід розуміти як творчість. «Людське життя, оформлюючись у конкретно-історичних умовах у певний спосіб життя, постає як *людське життя*. А це потребує пізнання суті життя як соціального утворення, як продукту людської життєдіяльності» (Shinkaruk et al., 1985, р. 3). На творчому характері людської діяльності наголошував також представник названої школи В. П. Іванов (Ivanov, 1977, р. 227-230).

У монографії «Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду» зазначено: «Тільки втілюючи свою суб'єктивність в об'єктивно-реальні продукти своєї діяльності, діяльно подвоївши себе в них..., людина упізнає себе в створюваному нею світі. Упізнає передусім не свою індивідуальність, а свою родову сутність» (Shinkaruk, & latsenko, 1984, р. 89-90).

Слід зазначити, що правову дійсність як об'єктивно-реальний продукт правової діяльності, діяльності людини як правової істоти, втілення її суб'єктивності, правосвідомості слід розуміти як відображення, своєрідний портрет правової людини, і вона упізнає себе у створюваному нею світі права. Правова дійсність передусім відображає родову сутність правової людини, тобто ті її риси, що притаманні всім людям як правовим істотам.

Для марксистської філософії в поглядах на особистість характерна принципова односторонність, яка полягає в тому, що вона обмежується її родовою суттю, не зважаючи на індивідуальні особливості, притаманні кожній людині; причина полягала в тому, що особистість цікавила фундаторів марксизму як представник свого класу.

Стосовно питання про зв'язки правової антропології з іншими складовими філософії права – правовими онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією, можна вважати, що

вони є похідними від зв'язків між відповідними загальнофілософськими дисциплінами.

Звернімося до взаємозв'язків між філософськими антропологією та онтологією, а потім між правовими антропологією та онтологією. Людина, її буття є складовою буття загалом, свідомість можна розуміти як атрибутивну властивість буття, його момент. У такому аспекті філософська антропологія виступає складовою філософської онтології. З іншого боку, візьмімо до уваги, що взагалі людина впливає на буття, здійснює перетворення навколишнього світу відповідно до своїх потреб. Людина має дбати про природу, про буття. Зокрема, М. Гайдеггер зауважив: «Людина є пастухом буття».

Причина діалектичного характеру відносин філософських онтології та антропології полягає в такому: вони є складовими відповіді на основне питання філософії про відносини людини та світу, через що вони виникли в єдності.

У працях українських філософів-шістдесятників вивчення людини природним чином призводять до вивчення її діяльності, антропологічні дослідження тісно пов'язані з праксеологічними. Науковці В. І. Шинкарук та О. І. Яценко, органічно пов'язуючи свідоме, розумове з буттєвим, предметно-чуттєвим, розглядали їх як форми діяльності людини. Вже було зазначено їхнє висловлювання, що суб'єктивне й об'єктивне, розумове та предметно-чуттєве – дві форми людської діяльності (Shinkaruk, & Iatsenko, 1984, p. 94). Філософська праксеологія належить до складу філософської антропології. Водночас ці вчені дійшли висновку, що своєю діяльністю людина розвиває власну сутність. Теорія діяльності містить дослідження впливу цієї діяльності на людину, висновки праксеології мають важливе значення для антропології (Bandura, 2017, p. 18). Отже, є належні підстави для висновку, що правові антропологія та праксеологія також пов'язані діалектичним чином.

Розглянемо питання про зв'язки філософської антропології з філософською аксіологією. Людська діяльність містить суб'єкт, об'єкт, мету, метод, процес діяльності та її результат (Bandura, 2017, p. 18). Мета діяльності визначена цінностями людини. Ґрунтовне дослідження діяльності повинне включати аналіз людських цінностей, праксеологія – аксіологію. Водночас вивчення цінностей має враховувати їхнє значення для людської діяльності. Аналогічно аксіологію права було створено через необхідність дослідження цінностей правової людини, оскільки вони визначають цілі правової діяльності. Аксіологію права можна розуміти як складову праксеології права, що належить до складу антропології права. Тому аксіологія права є також складовою цієї

останньої, а вивчення ціннісного аспекту права передбачає розуміння суті правової людини (Bandura, 2017, p. 17).

Стосовно взаємозв'язків філософських антропології та гносеології, слід урахувати те «гносеологічне коло», в якому перебуває людина. Українські філософи 60-х років ХХ ст. у колективній монографії «Людина і світ людини» пишуть про людину на початку процесу пізнання: «Вона має “як свій конструктивний принцип ту сутність, виникнення котрої покликана описати”. Дана суперечність в інших випадках і стосовно інших досліджуваних об'єктів уявляли б алогізмом, колом у доведенні. Під час вивчення генези людини вона стає “ретроспективною схемою обґрунтування”, тому цю генезу доводиться описувати із засад тієї фази розвитку, де вона вже відбулася» (Shinkaruk et al., 1977, p. 62).

Між антропологією та гносеологією існують органічні зв'язки. З одного боку, всі філософські уявлення про людину (що становлять зміст філософської антропології) отримані внаслідок певних пізнавальних процедур. У цьому аспекті антропологія залежить від гносеології. Одночасно слід узяти до уваги, що пізнання здійснює людина, отже, гносеологію можна розглядати як складову антропології. Тому існують діалектичні зв'язки між правовими антропологією та гносеологією, оскільки вони є складовими філософських антропології та гносеології.

Існує органічна єдність філософських антропології, онтології, праксеології, аксіології та гносеології, виникнення яких зумовлене необхідністю вирішення основного питання загальної філософії – про відносини людини та світу. Правові антропологія, онтологія, праксеологія, аксіологія та гносеологія становлять діалектичну єдність, яку можна розділити лише в теорії. Це пояснює те, що їх було створено під час пошуку відповіді на основне питання філософії права як питання про відносини правової людини та правового буття.

Правова антропологія виявляється такою органічною складовою правової філософії, так тісно взаємопов'язаною з іншими її складовими, що фундаментальне антропологічно-правове дослідження здатне призвести до побудови філософії права в повному обсязі. Причина полягає в тому, що загальну антропологію слід розуміти як діалектичний компонент загальної філософії, нерозривно пов'язаний з іншими її компонентами, через що глибоке філософсько-антропологічне дослідження робить необхідним дослідження інших компонентів загальної філософії та побудову її.

Наукова новизна

Звернення до здобутків української філософської школи 60-х років ХХ століття в галузі загальної філософії та філософської антропології дають змогу глибше зрозуміти гуманістичний характер антропології права та філософії права загалом. Суперечності між належним і сущим у сфері права як причина розвитку буття правової людини слід розуміти як наслідок того, що джерелом розвитку буття людини загалом є суперечності між тим, що вона вважає за потрібне, і наявним світом. Основні риси людини, досліджені представниками зазначеної філософської школи, можна розуміти як пояснення наявності відповідних рис у правової людини.

Висновки

1. Необхідно детально вивчати спадщину, яку нам залишили представники української філософської школи 60-х років ХХ століття на чолі з академіками П. В. Копніним та В. І. Шинкаруком. Завдячуємо їм вагомим внеском у розвиток філософії загалом і філософської антропології зокрема.

Представники зазначеної школи вважали, що підґрунтям філософії має бути звернення до людини. Оскільки філософія права є складовою загальної філософії, то її вихідною підставою має бути звернення до правової людини, людини як правової істоти.

2. На думку українських філософів-шістдесятників, джерелом розвитку буття людини є суперечності між належним і сущим. Тож розвиток

буття правової людини зумовлений суперечностями між тим, що вона вважає за потрібне, і наявним світом права.

3. Серед основних рис людини зазначені філософи насамперед виокремили такі: свідомість, колективність, мову, здатність працювати, пристосовуватися до навколишнього світу та пристосовувати його до себе, створювати власний світ, який є її відображенням. Крім того, людина здатна в процесі діяльності формувати, розвивати власну сутність, і новий індивід має увібрати в себе всі культурні надбання людства. Серед найважливіших рис правової людини необхідно передусім назвати правосвідомість, правову (юридичну) мову, колективність (право існує тільки в суспільстві), здатність до правової праці (правової діяльності), яка дає змогу створювати світ права та пристосовуватися до наявного; у світі права людина може впізнати себе. У процесі становлення та розвитку правова діяльність, правосвідомість і юридична мова завжди перебувають у єдності.

4. Філософська антропологія діалектично пов'язана з філософськими онтологією, праксеологією, аксіологією та гносеологією. Ці зв'язки такі тісні, що філософську антропологію можна розуміти не як самостійну дисципліну, а як антропологічний аспект загальної філософії. Тож антропологія права має діалектичні зв'язки з іншими складовими філософії права – правовими онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією; її можна розуміти як антропологічний аспект філософії права.

REFERENCES

- Bandura, O.O. (2017). Anthropolohiia prava yak skladova filosofii prava [Anthropology of law as component of the philosophy of law]. *Filosoфski ta metodologіchni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(13), 102-111. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/354> [in Ukrainian].
- Comaroff, J. (2018). Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 72-78. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020206>.
- Engle, M.S. (2018). Does Law Matter to Anthropology? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 86-91. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020208>.
- Gardner, D. (2019). Comment on cosmopolitan politesse. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 85-93. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030106>.
- Hughes, G. (2019). Introduction. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 83-84. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030105>.
- Ivanov, V.P. (1977). *Chelovechskaia deiatelnost - poznanie - iskusstvo [Human activity - cognition - art]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Kingsley, J., & Telle, K. (2018). Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 61-71. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020205>.
- Koch, I. (2018). Turning Human Beings into Lawyers. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 99-104. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020210>.
- Kuzmenko, V. V. (2018). Ontolohiia, antropolohiia, aksiolohiia, hnoseolohiia filosoфsko-pravovoi kontseptsii Fomy Akvinskoho [Ontology, anthropology, axiology, epistemology of the philosophical and legal concept of Thomas Aquinas]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 11-19. doi: 10.31733/2078-3566-2018-6-11-19 [in Ukrainian].

- Paaras, A., & Goudsmit, A. (2019). Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 103-108 doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Peletz, M.G. (2018). Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 92-98. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020209>.
- Rapport, N. (2019). The grey zone, distortion and the ownership of causation. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 94-102. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030107>.
- Rosen, L. (2018). Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 105-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Shinkaruk, V.I., & Iatsenko, A.I. (1984). *Gumanizm dialektiko-materialisticheskogo mirovozzreniia [Humanism of dialectical materialist world outlook]*. Kiev: Politizdat Ukrainy [in Russian].
- Shinkaruk, V.I., Ivanov, V.P., & Molchanov, I.N. (et al.). (1977). *Chelovek i mir cheloveka (Kategorii "chelovek" i "mir" v sisteme nauchnogo mirovozzreniia) [Man and world of man (Categories "man" and "world" in the system of scientific outlook)]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Shinkaruk, V.I., Sokhan, L.V., & Shulga, N.A. (et al.). (1985). *ZNizn kak tvorchestvo [Life as creativity]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Uzel, K. (2018). Book Review. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 122-124. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020214>.
- Wilson, R.A. (2019). The digital ethnography of law. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 1-20. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030101>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бандура О. О. Антропология права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 102–111. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/354>.
- Comaroff J. Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 72–78. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020206>.
- Engle M. S. Does Law Matter to Anthropology? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 86–91. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020208>.
- Gardner D. Comment on cosmopolitan politesse. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 85–93. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030106>.
- Hughes G. Introduction. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 83–84. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030105>.
- Иванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство. Киев : Науk. думка, 1977. 251 с.
- Kingsley J., Telle K. Does Anthropology Matter to Law? *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 61–71. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020205>.
- Koch I. Turning Human Beings into Lawyers. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 99–104. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020210>.
- Кузьменко В. В. Онтологія, антропология, аксіологія, гносеологія філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. P. 11–19. doi: 10.31733/2078-3566-2018-6-11-19.
- Paaras A., Goudsmit A. Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 103–108 doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Peletz M. G. Why Anthropology Doesn't Matter Much to Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 92–98. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020209>.
- Rapport N. The grey zone, distortion and the ownership of causation. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 94–102. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030107>.
- Rosen L. Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 105–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Шинкарук В. И., Яценко А. И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. Киев : Политиздат Украины, 1984. 255 с.
- Человек и мир человека (Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения) : монография / [В. И. Шинкарук, В. П. Иванов, И. Н. Молчанов и др.] ; ред. В. И. Шинкарук. Киев : Науk. думка, 1977. 344 с.
- Жизнь как творчество / [В. И. Шинкарук, Л. В. Сохань, Н. А. Шульга и др.]. Киев : Науk. думка, 1985. 298 с.
- Uzel K. Book Review. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 122–124. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020214>.
- Wilson R. A. The digital ethnography of law. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 1–20. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030101>.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2019

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Anthropology of Law as a Component of Philosophical Anthropology (General Essay)

The **purpose** of the article is to attract the attention of modern specialists on the philosophy of law the achievements of the Ukrainian school of 60-ies of the last century in the field of general philosophy and philosophical anthropology, as well as to show that a number of provisions of anthropology of law are a composites of the relevant provisions of philosophical anthropology, and that the dialectical relationship of legal anthropology with legal praxeology, axiology, ontology and gnoseology are conditioned to the dialectical interrelations of philosophical anthropology with philosophical praxeology, axiology, ontology and gnoseology. It should be noted that Vladimir Kuzmenko in his article «Onthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception» considers the question of syncretism, that is, the indissoluble unity of the legal ontology, anthropology, axiology and epistemology in connection with a philosophical-legal concept of this thinker, but only with respect to this concept, the question should be put more widely. **Methodology.** Research methods due to the nature of the issue. The article used primarily dialectical and systemic-structural methods of logic. The **scientific novelty** of the article is to attract the attention of modern specialists on the philosophy of law to the achievements of the Ukrainian school of 1960-ies because they can and should be extended to the philosophy of law and legal anthropology in particular. Organic interconnection of anthropology with other major sections of the philosophy of law due to the presence of the organic interrelations of philosophical anthropology with appropriate disciplines. **Conclusions.** Specialists in philosophy of law must deeper explore the heritage of Ukrainian philosophers of the sixties and the dialectics of legal anthropology, praxeology, axiology, ontology and gnosiology.

Keywords: anthropology of law; philosophical anthropology; philosophy of law; legal man; dialectics.

Вдовичин І. Я. – доктор політичних наук, професор кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3210-7684>;

Савойська С. В. – докторант кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Аксіологічні основи моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз

Здійснено комплексне дослідження аксіологічних основ моделі мовної політики, яка може бути ефективно розбудована лише на ціннісній основі, складовими якої є культура, духовність, свобода, незалежність, консолідація, взаєморозуміння, толерантність тощо. Автор стверджує, що толерантність, як й інші цінності, має бути в усьому: у стосунках між різними суб'єктами політики, політичними силами, владою та спільнотою, фракціями у Парламенті, коаліцією й опозицією, на міжрегіональному рівні, у мовно-політичних відносинах, на рівні обговорення та ухвалення законів, у розв'язанні мовно-політичних проблем, здійсненні мовної політики, формуванні її моделі тощо. Зазначено, що кожна релігійна спільнота має бути толерантною до іншої громади з релігійними уявленнями, традиціями, культурою та мовою користування в церковній службі, проповідях, відмінними від прийнятих у них. Це стосується й світського життя, де мають мирно уживатися різні мови та культури. **Методологія.** З огляду на еволюційно-історичну та діалектичну методологію, які виникли у другій половині XIX – на поч. XX ст., доведено, що ціннісною основою формування та розбудови моделі мовної політики є державність, свобода, незалежність українського народу, українська культура та мова, яка, попри всілякі заборони панівних держав, формувалася, відроджувалася та розвивалася, зокрема й нелегально. Ця методологія є надзвичайно важливою, позаяк вона ознайомлює дослідника з концепцією Дж. Стюарта щодо рівнів соціокультурної інтеграції, яка є важливою з огляду на єдність української спільноти, збереження незалежності та розвитку Української держави. Аксіологічну основу моделі мовної політики досліджено також завдяки іншим методологіям, таким як: нормативно-ціннісна, завдяки якій можна проаналізувати ціннісні складові розбудови моделі мовної політики; мультикультурна, спрямована на аналіз здійснення мовної політики в мультикультурних і мультилінгвальних суспільствах; біогеодетерміністська, що надає можливість з'ясувати розвиток культури певної спільноти, яка залежить не лише від ідеології та політики, а й від географічного середовища, у якому сформовано індивід як особистість. На цьому підґрунті сформульовано **мету**: дослідити модель мовної політики, спираючись на історико-політологічний та еволюційно-культурний підходи щодо її аналізу та узагальнення частин у єдине ціле, а також аксіологічну, ціннісно-нормативну, біогеодетерміністську, мультикультурну методологію, які надають можливість проаналізувати зазначену проблему в розвитку та взаємозв'язку. Враховуючи мету, сформульовано такі завдання: розглянути залежність мовної політики як моделі від влади, держави, а також тих умов, у яких здійснено мовну політику; довести, що культура є основною ознакою взаємозв'язку між народами, які в процесі взаємодії удосконалювали власну мову та культуру або асимілювали чужу; довести, що аксіологічний підхід стосовно дослідження моделі мовної політики є важливим з огляду на його ціннісну основу; проаналізувати сутність, значення та спрямованість нормативно-ціннісної методології; розглянути гальмування розбудови моделі мовної політики на національній основі, підґрунтям якої є біогеодетерміністська концепція біологічних та географічних чинників. **Наукова новизна** впливає із зазначеної проблеми, яку ще не розглядали в окресленому аспекті; складається з мети, що тісно пов'язана із запропонованими підходами та методологією, і завдань, які відтворюють ціннісну основу дослідження. **Висновки.** Досліджено модель мовної політики з огляду на історико-політичну, еволюційно-культурну, аксіологічну й інші методології, які надали можливість проаналізувати гальмування її розбудови на національній основі, розглянути залежність мовної політики як моделі від влади, держави, а також тих умов, у яких здійснюють мовну політику. Доведено, що мова є важливою ознакою взаємозв'язку між народами, які в процесі взаємодії удосконалюють її або асимілюють. Аргументовано, що аксіологічна методологія стосовно дослідження моделі мовної політики є важливою її ціннісною складовою.

Ключові слова: аксіологія; національні інтереси; цінності; біогеодетермінізм; модель мовної політики; мультикультуралізм; мова та культура; еволюційно-історична методологія; нормативно-ціннісна методологія.

Вступ

Ціннісна основа моделі мовної політики є надто важливою щодо її ефективного розвитку за умов бездержавності та заборон мови й культури корінного народу та автохтонної нації, з огляду еволюційно-історичного аналізу, а також на засадах культурно-історичної, нормативно-

ціннісної, аксіологічної та біогеодетерміністської методологій, які у цій роботі взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Тобто розбудувати модель мовної політики можливо лише на ціннісній основі, важливою умовою якої є незалежна держава, національна (офіційна/державна) мова та культура найбільшої у державі корінної нації, яка є тією

єднальною силою, навколо якої консолідовані етнічні спільноти, національні меншини, етно-графічні групи, корінні народи та нації з власними цінностями, які мають бути не лише збережені, а повинні мати право та можливість повноцінно розвиватися.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити модель мовної політики з огляду на історико-політологічний та еволюційно-культурний підходи щодо її аналізу та узагальнення частин у єдине ціле, а також аксіологічну, ціннісно-нормативну, біогеодетерміністську, мультикультурну методологію, які дають змогу проаналізувати зазначену проблему в розвитку та взаємозв'язку. На основі мети сформовано такі завдання: розглянути залежність мовної політики як моделі від влади, держави, а також тих умов, у яких здійснено мовну політику; довести, що культура є основною ознакою зв'язку між народами, які у процесі взаємодії удосконалювали власну мову та культуру або асимілювали чужу; довести, що аксіологічний підхід щодо дослідження моделі мовної політики є важливим щодо його ціннісної основи; проаналізувати сутність, значення та спрямованість нормативно-ціннісної методології; розглянути гальмування розбудови моделі мовної політики на національній основі, яка обґрунтована біогеодетерміністською концепцією біологічних та географічних чинників.

Виклад основного матеріалу

Зазначена модель мовної політики – це мовно-політична конструкція, яку досліджено, з огляду на еволюційно-історичну, аксіологічну, біогеодетерміністську, мультикультурну, нормативно-ціннісну та інші методології, де всі її складові пов'язані між собою й обумовлені їхнім історико-політичним формуванням та розбудовою держави, зокрема, і на сучасному етапі. Еволюційно-історичний аналіз формування моделі мовної політики та її розбудова на основі української мови та культури, національних інтересів і цінностей залежить від того, якою владою, в якій державі та за яких умов відбувається мовна політика, яка, на думку О. Висоцького, виходить далеко за межі офіційних настанов та законодавчих норм, позаяк її здійснюють як відкрито, так і приховано (Vysotskyi, 2019, p. 70). Авторами та розробниками зазначеної методології є Л. Морган, Дж. Стюарт, Е. Тейлор, Л. Уайт, а також російські дослідники, зокрема, М. Сумцов, С. Шашков, І. Смірнов та ін. Також її розроблено у працях Л. Уайта «Поняття еволюції у культурній антропології», «Еволюція культури», які надають змогу відстежити взаємодію політичних спільнот, їх мов і культури,

що часто постають як політичні символи, а також здатність людини їх створювати, надаючи речам значень, не властивих їм (Kresina, 1998, p. 53). Наприклад, схожість та відмінність у культурі, свідомості, мові українців та росіян варто пояснити відповідно до еволюційно-історичної методології, яка дає змогу повніше розкрити усвідомлення історії розвитку українського та російського народів, які формувалися та розвивалися у різних географічних та політичних умовах. На відміну від українців, російська спільнота завжди мала державу, стабільну владу, церкву, яка її підтримувала, культуру та мову, яка вільно функціонувала, розвивалася та поширювалася в усіх сферах, галузях і регіонах імперської держави (Trofymova, 2015). Зважаючи на це, цінностями росіян є сильна та впливова централізована влада, імперська політична культура, яка може протистояти демократичному Заходу, до якого, на думку російської влади, окремих її політиків та науковців, прагне приєднатися український народ, який не завжди був вільний, бо не завжди мав власну державу. Загально-російська державність, за вченням В. Шнірельмана, має ґрунтуватися на російській мові, «російському» православ'ю та єдиній «вищій» культурі, створеній на російському підґрунті, за підлеглого становища «нижчих» неросійських культур (Kresina, 1998, p. 40). Росія дотримується у своїх діях теорії цього науковця, «захищаючи» російськомовних громадян, російську мову та власні інтереси на пострадянському просторі, побудовані на завоюванні та імперській культурі, не пов'язані з культурно-історичним шляхом її розвитку, а народжується, на думку Л. Фробеніуса, від зіткнення та взаємодії старих культур (Kresina, 1998, p. 55).

Культурно-історичну методологію, що виникла наприкінці XIX ст. як таку, що заперечує еволюцію як основний шлях історичного прогресу людства, досліджували Й. Гекель, В. Шмідт, Ф. Ратцель. Вони вважали культуру основною ознакою взаємозв'язку між народами, які у процесі взаємодії, завоювання один одного удосконалювали власну мову та культуру або асимілювали чужу. Ця методологія дала відповідь на такі запитання: чому жителі південного й східного регіонів України найчастіше використовують російську мову та захищають відмінні від мешканців західного й центрального регіонів мовні, культурні інтереси та ідеологічні цінності, які у постмодерний період змінили свою сутність і значення, перетворившись у свідомості окремих жителів Півдня та Сходу України на мрію, тобто ностальгію за радянським минулим, куди бажано повернутися й там жити (Larin, 2016). З огляду на пострадянську та проросійську політичні ідеології, російські інтереси й цінності, що ґрунтуються на російській мові та культурі в

сучасній Україні, формується відповідна самосвідомість суб'єктів російської моделі мовної політики та відповідна російська політична культура, яка поєднує ціннісно-нормативні та духовні атрибути мовної політики (знання, ідеали, цінності та почуття) з її політико-поведінковими аспектами. Вербальну та невербальну поведінку проросійськи налаштованих політиків можна пояснити наявністю російсько-українського білінгвізму, який існує у формі мовно-політичних комунікацій, російськомовності української спільноти, російській одномовності та союзи з Росією (Duda, 2005, p. 156). Тобто підірвав віру у наукову цінність інституціональних досліджень модерної доби біхевіоралізм, коли російська модель мовної політики розбудовувалася достатньо успішно на засадах російськомовних інституцій і тих, хто поширював російську культуру, обмежуючи таким чином у розвитку рідні мови та культури національних меншин, етнічних груп і корінних народів Російської імперії. Таку мовну політику щодо утискання розвитку національних меншин, етнічних груп, корінних народів і націй сучасна Росія здійснює не лише на території власної держави, а й за її межами, про що свідчить звернення Верховної Ради сучасної України до Організації Об'єднаних Націй, Парламентської асамблеї Ради Європи, Парламентської асамблеї НАТО, Парламентської асамблеї ОБСЄ, національних парламентів держав світу, де вона засуджує порушення прав корінних народів Росією ("Proekt postanovy", 2019).

Важливою складовою моделі мовної політики є концепт «мовна політика» – діяльність різних, а іноді й опозиційно налаштованих суб'єктів політики, спрямована на реалізацію особистих, групових, суспільних, регіональних, а також державних інтересів та цінностей, які можуть зіткнутися, взаємодіяти і зміцнитися у демократичному суспільстві завдяки таким постмодерністським інституціям, як політичний діалог, дискурс, компроміс та консенсус (Soler, & Darquennes, 2019). У цьому сенсі важливим елементом об'єкту дослідження, приміром, у неоінституціоналізмі є цінності й такі національні символи, як український прапор, герб, гімн, українська мова, культура, герої, які продовжують боронити Українську державу на війні з Росією. Деякі цінності, як зазначає Г. Шипунов, не пов'язані з традиційними соціально-економічними (матеріальними) відносинами між людьми. Зазвичай вони пов'язані зі зміною культурно-ціннісних пріоритетів громадян: протидією глобалізації, євроінтеграційним та міграційним процесам, збереженням національної ідентичності та поверненням до традиційних цінностей (Shypunov, 2017, p. 71). Водночас не можна погодитися з тим, що інституції відмовилися від економічного блоку питань. Скоріше навпаки,

«ліві» політичні сили в Україні матеріальні проблеми активізують з користю для себе, особливо під час виборчих кампаній, коли вони активно захищають російську модель мовної політики в сучасній Україні. І навпаки, «ліві» політичні сили в інших демократичних державах активно пропонують цінності, пов'язані зі збереженням національної ідентичності та розвитком держави, з обмеженням імміграції, пануванням іноземного капіталу, забезпеченням високого рівня життя громадян, зі ставленням до мультикультуралізму, у якому розчарувалися ті держави, які були не лише причетні до цього феномену, а й використовували його у практичній діяльності (Jo, & Jung, 2017). Однією з перших держав, яка запровадила мультикультурну модель мовної політики на інституційному рівні, була Індія, мультимовна спільнота якої послугується понад 100 мовами, яка запровадила культурне й мовне різноманіття на державному рівні. Це ж зробили Швеція й Австралія у 1970–1980 рр., які на державному рівні визнали збереження культур і мов усіх представників етнічних груп та надали їм допомогу щодо реалізації цієї ідеї. Окремі аспекти мультілінгвальної та мультикультурної моделі мовної політики, яка має підґрунтя на міжкультурному діалозі й на засадах інтегрованого комунікативно-практичного світогляду демократичної спільноти, аналізували у своїх наукових працях як вітчизняні (І. Бідзюра, А. Колодій, О. Моргун, Т. Скубашевська та ін.), так й іноземні (Т. Абдулкеримов, А. С. огли Алекперов, А. Боннет, Р. Семунд та ін.) науковці. У цьому сенсі «політика мультикультуралізму» як явище та поняття – це система заходів у полікультурному суспільстві, спрямована на розвиток і збереження в окремо взятій країні культурних відмінностей, які припускають залучення в його культурне поле культури іммігрантів з країн «третього світу», які мають право зберігати власну культуру та самобутність, перетворюючи нації на культурну мозаїку (Alekerov, 2013). Мовна політика мультикультуралізму стала популярною у багатьох країнах світу як така, яка, начебто, має розв'язати всі мовно-політичні проблеми полікультурного суспільства: збереже його культурне різноманіття, захистить рідні мови меншин, дасть належну відсіч шовінізму, расизму, ксенофобії, а також можливість розробити такі механізми, які допоможуть виховати толерантність, повагу до інших мов та культур і таким чином згуртує полікультурну спільноту (Bonnet, & Siemund, 2018).

Що ж до радянської моделі мовної політики, яка мала б також базуватися на мовній політиці мультілінгвізму та мультикультуралізму як полікультурна держава, де мешкає декілька завойованих у різні часи націй з власною територією, мовою та культурою, то вона

формувався на тлі асиміляції рідних мов і культур неросійських народів російською культурою та поширення на цьому ґрунті російської мови як мови міжнаціонального спілкування. На цій мультикультурі неросійських народів, яку успадкувала в різні часи Росія, було сформовано російську модель мовної політики, яка тими самими методами продовжує русифікувати мову та культуру інших народів на сучасному етапі. У цьому контексті йдеться про культуру, яка формується не на традиції певного народу або нації, а шляхом примусу та нав'язування неросійському етносу чужих інтересів та цінностей. Для порівняння: український народ, на відміну від російського, завжди прагнув отримати свободу, якої часто не мав, тому свобода й гуманізм для нього є важливою цінністю та головним атрибутом у здобутті незалежності Української держави. З огляду на це, примирити український та російський політикуми може культура, яка має базуватися на взаємній довірі, спільних інтересах, духовних і культурних цінностях, взаєморозумінні та взаємоповазі (Michener, Sengupta-Irving, Proctor, & Silverman, 2015).

У цьому контексті важливим є аксіологічний підхід щодо дослідження моделі мовної політики на ціннісній основі. Аксіологічна теорія спрямована на аналіз цінностей, які в уяві мешканців різних регіонів України є відмінними, позаяк вони тісно пов'язані з інтересами, які у певні періоди формувалися під впливом Росії, яка здавна панувала на Лівобережній частині держави; Речі Посполитої, яка мешканцям Правобережної України нав'язувала власні цінності, зокрема, польську мову та культуру, і таким чином витісняла українську та інші мови етнічних меншин; Угорщини, Румунії та інших держав, які насаджували на окупованих українських землях власні інтереси й цінності (Savoiska, 2019). Тобто, виходячи з філософії М. Шелера та Н. Гартмана, цінність, створена на основі любові або ненависті, що тісно пов'язано з певними благами та правилами поведінки суб'єктів мовної політики, які надають перевагу тому або іншому. У цій ситуації «при розробці аксіологічних світоглядних основ політичної духовності варто орієнтуватися на культурно-історичне минуле та глобалізаційні тенденції сучасності» (Diomina, 2015, p. 204), які скеровано проти національних культур, цінностей, звичаїв, традицій, мов та ідентичностей. Таким чином, головними наслідками глобалізації є підривання основ національних культур, з огляду на їх консервативність та відсталість у порівнянні з розвиненими мовами та культурами; руйнування національних цінностей, а також витискання рідних мов і культур передусім англійською, німецькою, французькою, російською та іншими мовами, що у недалекому майбутньому може

привести до ототожнення індивіда, групи та спільноти з громадянами певної нації або просто Землі (Seals, 2017).

Термін «аксіологія» – грецького походження, означає цінність. До наукового використання його було введено на початку ХХ ст. французьким філософом П. Лапі. В українського народу такі інституціональні цінності як державність і незалежність були втрачені ще у кінці ХVІІІ ст. Унаслідок цього було неможливо ефективно розвивати власну мову, культуру та розбудувати Українську автокефальну церкву, які покликані зберігати єдність української нації та соборність Української держави. Виходячи з цього, культура певного народу, на думку В. Дільтея, А. Тойнбі та О. Шпенглера, первинна щодо економіки, політики, права та моралі (Polishchuk, 2014). З огляду на вищезазначене, український народ отримав у спадок одразу декілька моделей мовної політики, на чому продовжують спекулювати колишні метрополії, їх влада та політики, які й досі прагнуть поглибити розкол Української держави за мовно-політичною та регіональною ознаками, а також за старим сценарієм розділити територію України між колишніми метрополіями. Тобто, якщо зважати на філософію американського дослідника Дж. Д'юї, то цінність – це не просто об'єкт інтересу, а результат діяльності людини та держави загалом, складений з таких мовно-політичних ситуацій: умов виникнення інтересу, об'єкта його спрямованості та бажаного результату (Lapina, 2013). У цьому випадку колишні та сучасні окупанти Української держави мають схожі інтереси, спрямовані на послаблення єдності українського народу. З огляду на це, завдання моделі мовної політики – об'єднати культурно та мовно-політично розірвані регіони України на ґрунті таких цінностей, як ідентичність та консолідація, що може забезпечити спільна для всіх мешканців держави українська мова як єдина державна, національна культура та духовність (Khrapov, 2015). Для цього необхідно шукати, на слушну думку О. Дьоміної, «соціокультурні, історико-цивілізаційні образи та категорії, які б несли потенціал політичного та морального єднання української політичної нації, яка перебуває у стані формування. Тобто важливим завданням сучасного українського суспільства, яке покладається, насамперед, на інтелектуальну еліту нації, на сферу освіти й просвітництва, є виховання людини з активною, ціннісно орієнтованою та культурно-творчою позицією, яка здатна відстоювати інтереси нації» (Diomina, 2015, p. 202).

Аксіологічна методологія орієнтована на побудову моделі мовної політики на нормативно-ціннісній основі, спрямовану на *відродження* української культури й мови у статусі єдиної

державної та Української незалежної держави; збереження національних цінностей та розробку ідеалу політичного устрою; з'ясування політичних явищ, їх оцінку з огляду загального блага, справедливості, свободи й поваги до людської гідності та цінностей. Утім, на відміну від загальнолюдських цінностей, таке явище, як цінність, кожна політична особа, група чи спільнота сприймають по-різному. З огляду на це з'ясовуємо, що найбільшою цінністю українського народу є українська мова, яка дала назву державі, зберегла та розвинула українську культуру, звичаї та традиції (Savoiska, 2019). Водночас частина українців та політикуму так не вважає, позаяк для багатьох з них найважливішими цінностями є російська мова, культура та церква (РПЦ, УПЦ МП) в сучасній Україні. На початку 1990-х рр. модель мовної політики формувалася на ґрунті відродження комунікацій українською мовою та поширення їх в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та регіонах країни. Таким чином почала своє формування нова модель мовної політики, попри те, що книжкові полиці магазинів, ринків та бібліотек були заповнені російськомовною продукцією, кінотеатри – російськими фільмами, ЗМІ – російськими каналами, програмами та новинами, які спотворювали українську історію та нівечили українську мову й культуру. Найбільшою цінністю для українського народу є українська культура, свобода, соборність, незалежність, яку він отримав на початку 1990-х рр., коли відновив власну незалежну державу, а також українську церкву, яка впродовж багатьох століть зберігала українську мову, українську культуру та єднала українську спільноту. Зокрема, цінності релігійної культури, які об'єднують російську спільноту, де б вона не мешкала, досліджує Е. Дмитрієва (Dmytriieva, 2016). Не меншою цінністю для української нації є її історія, національні герої, державні та національні символи, культура, звичаї, традиції, рідна земля, Батьківщина, держава, незалежність, свобода тощо. Усе це досліджено завдяки біогеодетерміністській методології. Біогеодетермінізм [біо – грец. bios – життя; гео – грец. ge – Земля; детермінізм – лат. – determinare – обмежити, визначити] – філософське вчення про загальну причинну зумовленість життя людини, групи, спільноти на землі пращурів або на території іншої держави. Кожен народ відрізняється від іншого своєю унікальністю та особливостями, які виявляються у мові, культурі, характері, ментальності, звичаях, традиціях тощо. Утім, окремі вітчизняні науковці, зокрема О. Кульчицький та І. Мірчук, у характері українців виявили «відсутність вольових якостей та наявність «комплексу кривди», відчуття «даремності», національних зусиль» та ін. З огляду на це, кожна нація, її рідна мова,

культура та держава, зокрема й українська, мають природне право бути вільними та ні від кого не залежними. Наприклад, політики з проугорськими, прорумунськими, проросійськими та іншими поглядами, які «захищають» в Україні рідну мову певного етносу та інтереси їхньої історичної Батьківщини, щоб завоювати симпатії мешканців Півдня та Сходу України, скористалися їхніми відмінностями та особливостями у мові та культурі від тих, що мешкають у Центрі та на Заході країни. Спираючись на ці нюанси, зазначені суб'єкти політики орієнтують свою національну меншину на союз з Румунією, Угорщиною, Росією та іншими державами. Приміром, проросійськи налаштовані політики знайшли своїх однодумців не лише на Сході та Півдні України, а й в АРК та за її межами, а саме: у Грузії (Південна Осетія та Абхазія), Молдові (Придністров'я) тощо. Зокрема, з Молдовою в Україні дуже багато спільного з огляду на гальмування розбудови моделі мовної політики на національній основі (Savoiska, 2017). Враховуючи зазначене, зроблено спробу виокремити особливості культури, свідомості та поведінки індивідів і тих політиків, які мешкають в різних регіонах України; з'ясувати мету нав'язування культури та мови одного народу іншому; виявити причини мовної політики русифікації, спольщення, румунізації та мадяризації українського народу. Щоб пояснити взаємозалежність таких категорій, як «людина», «земля», «мова» і «культура», науковці пов'язали розвиток мови та культури людини, етнографічної групи, спільноти, нації з тим середовищем, у якому вони перебували, зростали та розвивалися. Наприклад, мова й свідомість українців Заходу формувалися під дією мови й культури поляків, угорців, румун та інших спільнот. З іншого боку, мова, свідомість і культура мешканців Сходу та Півдня України формувались переважно під впливом російської мови, культури та мовної політики Росії. Схожу думку з цієї проблеми має Ж. Боден, який започаткував географічний напрям, в якому він географічне середовище розглядав як чинник суспільного життя. Науковець вважав, що клімат, рельєф, родючість земель тощо зумовлюють особливості психічних та інтелектуальних якостей населення (Вебук, 1993, р. 116). І дійсно, родючі українські ґрунти зумовили відставання українців у минулому від світового індустріального розвитку й технологій, що змусило Україну ще довго залишатися аграрною та економічно й технічно відсталою країною. У цьому контексті американський науковець Дж. Марш у праці «Людина і природа» доводить, що здібності, культура та мова народу можуть бути розвинені під впливом не лише політики та ідеології, а й середовища та довкілля. Якщо духовна й практична діяльність, а також відносини між народами – це те, що формує політичні погляди

та навички громадян у суспільно-політичному житті, то культура окремих російських політиків і науковців вибудовано на невизнанні Української незалежної держави, української нації, української мови як єдиної державної, українських православних церков, зокрема автокефальної, а також греко- та римо-католицької тощо. Тобто, складовою біогеодетерміністської методології є індивід, група, спільнота, які взаємодіють на культурному, ідеологічному, геополітичному рівнях та ґрунтуються на демократичних цінностях, якими є народовладдя, громадська думка, право, свобода слова та дій, компетентність, відповідальність, людська гідність, невтручання в особисте життя, можливість захищати та відстоювати власні інтереси (Cresina, 2003). Демократичне політичне середовище позитивно впливає на суб'єкт розбудови моделі мовної політики, формуючи відповідну політичну культуру на основі національної ідеї та цінностей, які мають формуватися на таких принципах, як єдність, спільна історична доля, українська мова, культурні традиції (Diomina, 2015, p. 204).

Водночас авторитарно-тоталітарну модель мовної політики сформовано на основі конфронтаційно-опозиційного мислення на рівні «свій/чужий», що породжує мовно-політичні протистояння та різного роду конфлікти, зокрема, й мовно-політичні, які виникають унаслідок тієї мовної політики, яка нав'язує своїм громадянам чужу мову та культуру (Spotti, Kroon, & Li, 2019). Політики, які симпатизують національно-демократичній ідеології, що захищають національні цінності та зорієнтовані на Європейський Союз і НАТО, знайшли підтримку на Заході та в Центрі України, а з часом цю ідею підтримало багато мешканців Сходу і Півдня Української незалежної держави, яка почала відроджувати раніше заборонену різними урядами, що панували на теренах України, зокрема й російським, рідну мову українців.

Наукова новизна

З огляду на вищевказане, наукова новизна статті полягає в тому, що її досліджено на основі декількох методологій, ключовою з яких є аксіологічна – спрямована на аналіз цінностей, які в уяві мешканців регіонів України є різними, позаяк вони пов'язані з історією розвитку їх малої батьківщини, вихованням, інтересами, мовою, ідеологією, які у різні часи формувалися під впливом, по-перше, Росії, яка переважно панувала на Півдні та Сході України, по-друге, Польщі (Речі Посполитої), яка мешканцям Правобережної України нав'язувала власні цінності, мову та культуру й таким чином витісняла українську, по-третє – Угорщини та Румунії, інших держав, які нав'язували українцям власну культуру та модель мовної політики під гаслом «розділяй та владарюй».

Висновки

На підставі зазначеної методології доведено, що найбільшими цінностями українського народу є мова, культура, свобода, соборність та незалежність, останню з яких він отримав тоді, коли відновив свою державність. Не меншою цінністю є також історія, державні й національні символи, культура, звичаї, традиції, рідна земля, Батьківщина. Доведено, що вказані цінності мають особливе значення для розбудови моделі мовної політики, формування національної свідомості та захисту національних інтересів. Щоб їх зберегти, необхідно розробити нові виховні програми та запровадити їх у життя; обирати на найвищі державні посади компетентних і фахових спеціалістів, спроможних втілити аксіологічні основи в усі сфери та галузі суспільно-політичного життя, що потребує подальших наукових розвідок.

REFERENCES

- Alekperov, A.S. ogly (2013). Multykulturalizm v prostori mizh politykoiu i kulturoiu [Multiculturalism in the space between politics and culture]. *Filosofii i kultura, Philosophy and culture*, 3, 350-355. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.03.8> [in Ukrainian].
- Bebyk, V. (1993). Istorii, holovni napriamky ta metodolohiia doslidzhennia politychnoi sfery suspilstva: referatyvnyi ohliad [History, main directions and methodology of research of the political sphere of society: abstract review]. *Politolohichni chytannia, Political reading*, 2, 112-129 [in Ukrainian].
- Bonnet, A., & Siemund, P. (2018). Foreign Language Education in Multilingual Classrooms. *John Benjamins Publishing Compan*. doi: <https://doi.org/10.1075/hsl.7>.
- Diomina, O. (2015). Aksiolohichni osnovy natsionalnoi idei [Axiological foundations of the national idea]. *Hileia, Gilea*, 93, 201-205 [in Ukrainian].
- Dmytrieva, E. (2016). Tsinnist i tvorchist yak komponenty relihiinoi kultury [Value and creativity as components of religious culture]. *Filosofii i kultura, Philosophy and Culture*, 5, 730-737. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.5.18614> [in Ukrainian].
- Duda, N. (2005). *Bilingvizm ta bikulturalnist u suchasni Ukraini [Bilingualism and Biculturalism in Contemporary Ukraine]*. Kyiv: Foliant [in Ukrainian].
- Jo, J.-Y. O., & Jung, M. (2017). Rethinking diversity in South Korea: Examining the ideological underpinnings of multicultural education policies und programs. In *Second International Handbook of Unban Education*. W.T. Pink, G.W. Noblit (Eds.). Berlin: Springer. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-40317-5-13>.

- Khrapov, S. (2015). Aksiodynamika suspilnoi svidomosti postradianskoj Rosii: sotsiokulturnyi analiz [Axiodynamics of public consciousness of post-Soviet Russia: socio-cultural analysis]. *Filosofii i kultura, Philosophy and culture*, 5, 752-761. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2015.5.14234> [in Ukrainian].
- Kresina, I. (1998). *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy [Ukrainian national consciousness and modern political processes]*. Kyiv: Vyshcha shch. [in Ukrainian].
- Kresina, I. (2003). Evrystychni mozhyvosti bioheodeterminizmu [Heuristic possibilities of biogeodeterminism]. *Politychnyi menedzhment, Political management*, 3, 10-13 [in Ukrainian].
- Lapina, T. (2013). Identyfikatsiia kultury: filozofski kryterii [Identification of culture: philosophical criteria]. *Filosofii i kultura, Philosophy and culture*, 10, 1407-1418. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.10.8987> [in Ukrainian].
- Larin, Yu. (2016). Mrii po kulturi [Dreams on culture]. *Filosofii i kultura, Philosophy and culture*, 4, 559-567. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.4.17604> [in Ukrainian].
- Michener, C.J., Sengupta-Irving, T.C., Proctor, P., & Silverman, R. (2015). Culturally sustaining pedagogy within monolingual language policy: variability in instruction. *Language policy*, 14(3), 199-220. doi: <https://doi.org/10.1007/s10993-013-9314-7>.
- Polishchuk, V. (2014). Istoriia ta kultura v filozofii kultury [History and culture in the philosophy of culture]. *Filosofii i kultura, Philosophy and culture*, 5, 754-797. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2014.5.11856> [in Ukrainian].
- Proekt postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro zvernennia do mizhnarodnoi spilnoty shchodo zasudzhennia porushennia prav korinnykh narodiv u Rosiiskii Federatsii: vid 30 trav. 2019 r. No. 1015 [Draft Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the appeal to the international community to condemn the violation of the rights of indigenous peoples in the Russian Federation" from May 30, 2019, No. 1015]. (n.d.). *ua.112.ua*. Retrieved from <https://ua.112.ua/polityka/rada-zvernulasia-do-mizhnarodnoi-spilnoty-shchodo-zasudzhennia-porushennia-prav-korinnykh-narodiv-u-rf-493952.html> [in Ukrainian].
- Savoiska, S. (2017). Komunikatyvna model movnoi polityky Moldovy [The communicative model of the language policy of Moldova]. *Politychne zhyttia, Political life*, 2, 97-102. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.16> [in Ukrainian].
- Savoiska, S. (2019). Natsionalna polityka yak osnova formuvannia modeli movnoi polityky Ukrainy [National policy as the basis for the formation of a model of the language policy of Ukraine]. *Molodyi vchenyi, Young Scientist*, 2(66), 562-568. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-120> [in Ukrainian].
- Seals, C. (2018). Positive und negative identity practices in heritage language education. *International journal Multilingualism*, 15(4), 329-348. doi: <https://doi.org/10.1080/14790718.2017.1306065>.
- Shypunov, H. (2017). Kontseptualni osoblyvosti vyznachennia "livykh" ta "pravykh" politychnykh partii v umovakh postindustrialnogo suspilstva [Conceptual features of definition of "left" and "right" political parties in the conditions of postindustrial society]. *Hrani, Grani*, 20, 1(141), 67-73. doi: <https://doi.org/10.15421/171711> [in Ukrainian].
- Soler, J., & Darquennes, J. (2019). Language policy and «new speakers»: introduction to the thematic issue. *Language policy*, 14(3), 1-7. doi: <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9504-4>.
- Spotti, M., Kroon, S., & Li, J. (2019). New speakers of new and old languages: an investigation into the gap between language practices and language policy. *Language policy*, 14(3), 1-17. doi: <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9503-5>.
- Trofymova, R. (2015). Kulturna polityka Rosiiskoi tsyvilizatsii: metodolohichni aspekty [Cultural policy of Russian civilization: methodological aspects]. *Filosofii i kultura, Philosophy and culture*, 10, 1548-1556. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2015.10.15842> [in Ukrainian].
- Vysotskyi, O. (2019). Tekhnolohii ta stratehii movnoi polityky [Technologies and strategies of language policy]. *Sotsialno-humanitarni doslidzhennia ta innovatsiina osvithnia diialnist, Social and humanitarian research and innovative educational activities: Proceedings of the International Scientific Conference*. O.Yu. Vysotskyi (Eds.) (pp. 68-71). Dnipro: Okhotnik [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алекперов А. С. огли. Мультикультуралізм в просторі між політикою і культурою. *Філософія і культура*. 2013. № 3. С. 350–355. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.03.8>.
- Бибик В. Історія, головні напрямки та методологія дослідження політичної сфери суспільства: реферативний огляд. *Політологічні читання*. 1993. № 2. С. 112–129.
- Bonnet A., Siemund P. Foreign Language Education in Multilingual Classrooms. *John Benjamins Publishing Compan*. 2018. 423 p. doi: <https://doi.org/10.1075/hsl.7>.
- Дьоміна О. Аксиологічні основи національної ідеї. *Глея*. 2015. Вип. 93. С. 201–205.
- Дмитрієва Е. Цінність і творчість як компоненти релігійної культури. *Філософія і культура*. 2016. № 5. С. 730–737. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.5.18614>.
- Дуда Н. Білінгвізм та бікультурність у сучасній Україні : зб. наук. пр. Київ : Фоліант, 2005. Т. 6. С. 146–156.
- Jo J.-Y. O., Jung M. Rethinking diversity in South Korea: Examining the ideological underpinnings of multicultural education policies und programs. In *Second International Handbook of Urban Education / W. T. Pink, G. W. Noblit* (Eds.). Berlin : Springer, 2017. P. 195–212. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-40317-5-13>.
- Храпов С. Аксиодинаміка суспільної свідомості пострадянської Росії: соціокультурний аналіз. *Філософія і культура*. 2015. № 5. С. 752–761. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2015.5.14234>.
- Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : монографія. Київ : Вища шк., 1998. 392 с.
- Кресіна І. Евристичні можливості біогеодетермінізму. *Політичний менеджмент*. 2003. № 3. С. 10–13.

- Лапiна Т. Iдентифiкацiя культури: фiлософськi критерiї. *Фiлософiя i культура*. 2013. № 10. С. 1407–1418. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.10.8987>.
- Ларiн Ю. Мрiї по культурi. *Фiлософiя i культура*. 2016. № 4. С. 559–567. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.4.17604>.
- Michener C. J., Sengupta-Irving T. C., Proctor P., Silverman R. Culturally sustaining pedagogy within monolingual language policy: variability in instruction. *Language policy*. 2015. Vol. 14. Issue 3. P. 199–220. doi: <https://doi.org/10.1007/s10993-013-9314-7>.
- Полiщук В. Iсторiя та культура в фiлософiї культури. *Фiлософiя i культура*. 2014. № 5. С. 754–797. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2014.5.11856>.
- Про звернення до мiжнародної спiльноти щодо засудження порушення прав корiнних народiв у Росiйськiй Федерацiї: проект постанови Верховної Ради України вiд 30 трав. 2019 р. № 1015. URL: <https://ua.112.ua/polityka/rada-zvernulasia-do-mizhnarodnoi-spilnoty-shchodo-zasudzhennia-porushennia-prav-korinnykh-narodiv-u-rf-493952.html>.
- Савойська С. Комунiкативна модель мовної полiтики Молдови. *Полiтичне життя*. 2017. № 2. С. 97–102. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.16>.
- Савойська С. Нацiональна полiтика як основа формування моделi мовної полiтики України. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 562–568. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-120>.
- Seals C. Positive und negative identity practices in heritage language education. *International journal Multilingualism*. 2018. Vol. 15. Issue 4. P. 329–348. doi: <https://doi.org/10.1080/14790718.2017.1306065>.
- Шипунов Г. Концептуальнi особливостi визначення «лiвих» та «правих» полiтичних партiй в умовах постiндустрiального суспiльства. *Гранi*. 2017. Т. 20. № 1 (141). С. 67–73. doi: <https://doi.org/10.15421/171711>.
- Soler J., Darquennes J. Language policy and «new speakers»: introduction to the thematic issue. *Language policy*. 2019. Vol. 14. Issue 3. P. 1–7. doi: <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9504-4>.
- Spotti M., Kroon S., Li J. New speakers of new and old languages: an investigation into the gap between language practices and language policy. *Language policy*. 2019. Vol. 14. Issue 3. P. 1–17. doi: <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9503-5>.
- Трофимова Р. Культурна полiтика Росiйської цивiлiзацiї: методологiчнi аспекти. *Фiлософiя i культура*. 2015. № 10. С. 1548–1556. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2015.10.15842>.
- Висоцький О. Технологiї та стратегiї мовної полiтики. *Соцiально-гуманiтарнi дослiдження та iнновацiйна освiтня дiяльнiсть*: матерiали Мiжнар. наук. конф. (Днiпро, 24–25 трав. 2019 р.) / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Днiпро: Охотнiк, 2019. С. 68–71.

Стаття надiйшла до редакцiї 30.01.2019

Vdovychun I. – Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Theory and History of Political Science of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3210-7684>;

Savoiska S. – Doctoral Student of the Department of Theory and History of Political Science of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Axiological Basis of the Model of Language Policy: Theoretical-Methodological Analysis

*A comprehensive study of the axiological foundations of the language policy model, which can effectively be developed only on a value basis, is an integral part of which is culture, spirituality, freedom, independence, consolidation, mutual understanding, tolerance, etc. The author argues that tolerance, as well as other values, should be in all things: in relations between different actors of politics, political forces, power and community, factions in parliament, coalition and opposition, at interregional level, in language and political relations, at the level of discussion and adoption of laws, in solving language and political problems, in implementing language policy, in forming its model, and so on. It is noted that every religious community should be tolerant of another, which has other religious beliefs, traditions, culture and language used in church service, sermons, etc. This also applies to secular life, where different languages and cultures are peacefully used. **Methodology.** Based on the evolutionary-historical and dialectical methodology that emerged in the 1960-s and 70-s, it was proved that the value basis of the formation and development of a model of language policy is statehood, freedom, independence of the Ukrainian people, Ukrainian culture and language, which, despite the various prohibitions of the various states, which at different times reigned in the territory of Ukraine, were formed, revived and developed, in particular, illegally. This methodology is extremely important as it introduces the researcher to the concept of J. Stuart concerning the levels of socio-cultural integration, which is important at the angle of vision of the unity of the Ukrainian community, the preservation of independence and the development of the Ukrainian state. The axiological basis of the language policy model is also explored by another methodology, which is: normative-value and axiological, through which the value components of the development of the language policy model are analyzed; multicultural, aimed*

at analyzing the implementation of language policy in multicultural and multi-lingual societies; biogeodeterministskaya, which makes it possible to find out the development of a certain community culture, which depends not only on ideology and politics, but also on the geographical environment in which the individual is formed as a person. On this basis, a goal is **purpose**: to explore the model of language policy, based on historical-political and evolutionary-cultural approaches to its analysis and generalization of parts as a whole, as well as – axiological, value-normative, bio-geodeterministic, multicultural methodologies, which make possible problem in development and interconnection. On the basis of the goal, the following tasks are tasks to consider the dependence of language policy as a model on the authorities, the state, as well as the conditions under which language policy is implemented; to prove that culture is a fundamental feature of interconnection between peoples who, in the process of interaction, have improved their own language and culture or assimilated another's; prove that the axiological approach to the study of the language policy model is important from the perspective of its value base; to analyze the nature, meaning and orientation of the normative-value methodology; to consider slowing down the development of a national-based language policy model based on the biogeodeterministic concept of biological and geographical factors. **Scientific novelty** stems from the problem, which: at the proposed angle, the vision has not yet been considered; consists of a purpose closely related to the approaches and methodology proposed; and tasks that reflect the value base of the study. It is worth noting that the scientific novelty of the article is also that it is researched on the basis of an axiological methodology, which is aimed at analyzing values, which in the imagination of the inhabitants of the regions of Ukraine are different, as they are connected with the history of development of their small homeland, education, interests, language, which at different times were formed under the influence of: first, Russia, which predominantly dominated the South and East of Ukraine; secondly, Poland (Commonwealth), which imparted values, language and culture to the people of Right-Bank Ukraine, thus displacing Ukrainian; third, Romania, etc., which also imposed on Ukrainians their own culture and model of language policy under the slogan «divide and rule». **Conclusions.** The model of language policy, based on historical-political, evolutionary-cultural, axiological, etc., is investigated. methodologies that made it possible to analyze the slowdown of its development on a national basis, to consider the dependence of language policy as a model on the government, the state, as well as the conditions under which language policy is implemented. Language has been proven to be an important sign of interconnection between peoples who, in the process of interaction, refine or assimilate it. It is argued that the axiological methodology for the study of the model of language policy is important at the angle of view of its value component.

Keywords: axiology; national interests and values; biogeodeterminism; model of language policy; multiculturalism; language and culture; evolutionary-historical and normative-value methodologies.

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук, докторант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-7400>

Розвиток біоетики в міжнародному праві як глобальної платформи для розв'язання проблем прав людини

У статті досліджено розвиток біоетики як нового етичного напрямку, що виник унаслідок науково-технічного прогресу в біології та медицині в другій половині ХХ століття, та її подальшу інтеграцію до міжнародного правопорядку, зокрема у сферу прав людини завдяки провідній ролі ЮНЕСКО та Ради Європи. Акцентовано на важливості Конвенції про права людини та біомедицину 1997 року й Загальної декларації про біоетику та права людини 2005 року, які заклали основи розвитку біоетики як складової міжнародного права у сфері прав людини. Досліджено роль норм м'якого права як важливого джерела міжнародного права для вирішення актуальних біоетичних питань, зокрема стосовно прав людини й біомедицини. **Мета** – висвітлити етимологію та зміст поняття біоетики як багатодисциплінарного етичного вчення, що з огляду на контекст можна тлумачити у вузькому або широкому значеннях. Вузьке значення стосується суто етичного виміру біоетики як підгалузі етики, що досліджує всі етичні проблеми, які виникають у контексті наук про життя, зокрема в біології та медицині, а тому біоетика трактується як філософська наука (частина етики). Трансформація уявлень про біоетику відбувалася від трактування її як науки, спрямованої на визначення пріоритетів на підставі етичних цінностей, пов'язаних з біологічними фактами, а також на з'ясування або вирішення етичних питань, що виникають під час розвитку та застосування біомедичних технологій, наприклад, у контексті «технологій подвійного використання». Походження біоетики часто пов'язують не лише з моральною філософією, а й медичною етикою, зокрема крізь розгляд чотирьох основних принципів біомедичної етики: повага до автономії людини; незаподіяння шкоди; благодійність; справедливість. Аналіз особливостей становлення європейської біоетики характеризується універсалізацією етичних принципів, розширенням предмета біоетики від біомедичної проблематики до глобальних проблем людства, піднесенням її до рівня метаетики та міжнародного біоправа. На підставі тісного взаємозв'язку етики та права, а також розвитку біоетики в праві відбулося формування біоетичного права. **Методологія.** Дослідження проблем етики життя знайшло своє відображення в біоетиці, унаслідок еволюції якої було сформовано певні концептуальні підходи: від «науки про виживання» всього живого крізь біомедичну етику до європейської біоетики та біоправа. Узагальнений розвиток та історичні трансформації біоетики можна відобразити у вигляді логічної послідовності: етика – біоетика – біоетика в праві – біоправо. **Наукова новизна.** Аргументовано, що норми м'якого права стали важливим джерелом міжнародного права для розв'язання актуальних питань прав людини, зокрема біоетичних питань, пов'язаних з біомедициною, захистом навколишнього середовища тощо. **Висновки.** Біоетика спрямована на захист гідності людини, її права на життя, здоров'я, збереження фізичної та психічної цілісності, поваги до особистої автономії людини та багатьох суміжних прав, що допомагає утримувати необхідний баланс між етикою та правом. Вона встановлює етичні обмеження розвитку науки, посилаючись на моральні цінності, які є кордоном між науково можливим та етично прийнятним до людини. Вивчення важливих етичних питань, які порушує біоетика, дає змогу на рівні міжнародного права сформуувати платформу для широкомасштабного діалогу між державами та поступового досягнення глобального консенсусу в розв'язанні біоетичних проблем і запобіганні негативним наслідкам.

Ключові слова: етика; право; біоетика; міжнародне право; права людини; біоправо; науково-технічний прогрес.

Вступ

Біоетика як новий етичний напрям є результатом науково-технічного прогресу в другій половині ХХ ст., наслідки якого поширилися на всі сфери життєдіяльності суспільства (економічну, політичну, соціальну, правову). Поступово інтегрувавшись у відносини між державами, біоетика вийшла на рівень міжнародних відносин. Біоетика, зайнявши свою нішу в міжнародному праві, не лише як сукупність етичних норм, а й правових, зумовлена необхідністю збалансування наукового прогресу із захистом прав і гідності людини, поступово набула значення багатодисциплінарного, плюралістичного та багатокультурного аналізу нових етичних проблем у галузі науки й техніки.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз розвитку біоетики як нового етичного напрямку, що виник унаслідок досягнень біології та медицини, і його подальша інтеграція до міжнародного правопорядку, зокрема в сферу прав людини завдяки провідній ролі ЮНЕСКО та Ради Європи.

Виклад основного матеріалу

Приймаючи 1997 року біоетичну конвенцію (Конвенцію про права людини та біомедицину), Рада Європи уникнула використання поняття «біоетика» (як філософської категорії) в її назві, що було в проектному варіанті як «Конвенція про права людини та біоетику». Хоча поняття біоетики є ширшим за своїм змістом порівняно з

поняттям біомедицини. Тому правові аспекти біомедицини є лише складовою біоетики, які часто представлені термінами «біомедичне право», «біоправо».

Водночас ЮНЕСКО відіграє провідну роль у тому, щоб біоетику було включено до міжнародного правопорядку, зокрема у сферу прав людини. Приймавши Загальну декларацію про біоетику та права людини 2005 року, вона представила «біоетику» у широкому значенні як продовження міжнародного права прав людини в галузі біомедицини, оскільки медична етика та біоетика тісно пов'язані з правами людини (Faunce, 2005, p. 177). Зокрема, ЮНЕСКО визначає біоетику як сукупність «етичних питань, що стосуються медицини, наук про життя* та пов'язаних з ними технологій, які застосовуються до людей, з огляду на їхні соціальні, правові та екологічні аспекти» (ст. 1) ("Universal Declaration").

Біоетика встановлює етичні обмеження розвитку науки, посилаючись на моральні цінності, які є кордоном між тим, що є науково можливим та етично прийнятним для людини. Поняття «біоетики», згідно з визначенням Ж. Отуа та М.-Е. Парізо (Hottois, & Parizeau, 1993), розкриває її зміст як «комплекс досліджень, дискурсів і практик, як правило, мультидисциплінарних, спрямованих на з'ясування або вирішення етичних питань, що виникають під час розвитку та застосування біомедичних технологій» (Hottois, & Parizeau, 1993).

У найширшому значенні біоетика стосується не лише людей, а й усієї біосфери як глобальної планетарної екосистеми Землі, населеної живими організмами. Проте такий розгляд питань виходить за межі нашого дослідження.

Науковець М. С. Кладос визначає біоетику, у ширшому сенсі, як «підгалузь етики, що досліджує всі етичні питання, які виникають у галузі наук про життя, а саме в медицині, біомедицині, охороні здоров'я та біології» (Clados, 2012, p. 12).

Основи біоетики були закладені державами та міжнародними організаціями. Зокрема, основні стандарти розроблено під егідою ООН, глобальної міжнародної організації, яка представляє інтереси майже всіх країн – 193-х її держав-членів ("Growth in United").

Етимологічно термін «біоетика» походить від двох грецьких слів «*bios*» – життя та «*ethike*» – етика. Як неологізм вперше його вжив 1971 року американський біолог В. Р. Поттер у значенні нової дисципліни, що є «мостом між двома культурами» (між наукою та гуманітарними знаннями), що спрямована на виживання людини та поліпшення якості життя. «Біологія,

поєднавшись із різноманітними гуманітарними знаннями, сформувала науку, яка встановлює систему медичних та екологічних пріоритетів для прийнятного виживання», де «етичні цінності не можуть [бути] відокремленими від біологічних фактів», зазначав він (Potter, 1971, p. 66).

Досягнення науки і технологій поза їхнім безпосереднім призначенням несуть приховану загрозу їхнім перетворення на «небезпечні знання», за визначенням В. Р. Поттера, які можуть бути застосовані як «технології подвійного використання» (*dual use technologies*) (Pustovit, & Williams, 2010), оскільки містять «певні факти й ідеологічні компоненти, які є частиною світогляду та можуть сприяти збереженню життя або руйнувати його» (Pustovit, 2009, p. 14).

Залежно від контексту, термін «біоетика» можна тлумачити у вузькому або широкому значенні. Вузьке значення стосується етичного виміру біоетики як підгалузі етики, що досліджує всі етичні проблеми, які виникають у контексті наук про життя, зокрема в біології та медицині, а тому з огляду на цю позицію біоетику трактують як філософську науку (частину етики).

Походження біоетики часто пов'язують не лише з моральною філософією, а й медичною етикою. В інституціональному контексті етики медицини та біологічних наук цей термін використав А. Хелліерс, один із засновників Інституту репродукції та біоетики ім. Кеннеді (Garcia, Gamba, & Montal, 2010). Однак біоетику не можна спростити виключно до рівня медичної етики. Вона є набагато ширшою за змістом, оскільки виникла разом з багатьма іншими галузями прикладної етики (клінічна етика, етика охорони здоров'я, етика проведення досліджень) у відповідь на швидкі темпи науково-технологічного розвитку, а також деякі політичні та соціальні події (Clados, 2012, p. 13). У цьому контексті біоетика спрямована на усвідомлення та вивчення моральних проблем, які виникають у дослідженнях із біологічних і медичних наук.

Сучасна біоетика охоплює як медичні аспекти, так і політико-правові та соціально-економічні, екологічні. На цій підставі вона має широкий вплив на всі форми суспільних відносин.

Наукова новизна

Неоднозначність трактування біоетики може призвести до непорозуміння стосовно значущості та сфери її впливу. Це спричиняє суперечності щодо використання спеціальних термінів, таких як «закони біоетики», «право біоетики», «біоправо», у зв'язку з тим, що законом не може бути встановлена етичність певних дій. Закон лише легалізує їх або виводить за межі правового поля. Загалом етико-правові норми тісно взаємодіють між собою, водночас,

* Термін «науки про життя» (англ. – *life sciences*) об'єднує науки, що вивчають живі організми. Фактично це біологічні науки.

належать до різних нормативних систем. Мету етичних норм зведено до співвідношення певних людських учинків з мораллю. Метою закону є регулювання суспільних відносин відповідно до принципів рівності та справедливості, а також гарантія захисту прав людини, зважаючи на інтереси суспільства. Норми закону впливають на моральні засади суспільних відносин опосередковано, натомість норми моралі мають пряий вплив на суспільну свідомість. Тобто за висловом німецького юриста кінця XIX – початку XX ст. Г. Еллінека «Закон – це не що інше, як етичний мінімум» (*Das Recht ist nichts anderes als das ethische Minimum*), що втілює моральні норми, які стосуються «неодмінних умов суспільного життя». Етика, охоплюючи ширший спектр відносин, є дороговказом для законотворчої діяльності, спрямовуючи її на те, що неетичне має бути заборонене законом. Отже, біоетика допомагає утримувати необхідний баланс між етикою та правом.

Узагальнені розвиток та історичні трансформації біоетики можна подати у вигляді логічної послідовності: етика – біоетика – біоетика в праві – біоправо.

Дослідження проблем етики життя знайшло своє відображення в біоетиці, під впливом якої сформувався окремий напрям біоетичного права – біоправо, що розвивається на підставі тісного взаємозв'язку етики та права. Тобто, розвиток біоетики в праві призвів до розвитку біоправа (Kemp, 2000, p. 63-77).

Співвідношення біоетики та права виражене, насамперед, у його взаємозв'язку з природним правом, що зумовлено наявністю багатьох спільних рис. Зокрема, «біоетичні норми як складова моральності, і природне право є нормативними моделями людської поведінки; ... біоетичні та правові цінності та норми є духовно-практичними формоутвореннями, які визначають міру справедливості, гуманності, цивілізованості» (Tarakhonuch T., & Tarakhonuch O., 2002). Крім того, «важливим аспектом біоетичних проблем є правове закріплення та моральне переосмислення питань, пов'язаних з лікарською етикою, експериментальною медициною і міжнародними правами людини» (Tarakhonuch T., & Tarakhonuch O., 2002), що знайшло своє відображення, зокрема, у таких біоетичних документах, як Міжнародний кодекс медичної етики Всесвітньої медичної асоціації 1949 року ("The WMA International"), Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації 1964 року з подальшими змінами ("WMA Declaration") тощо.

Охоплення біоетикою (як етикою життя) проблем прав людини безпосередньо чи опосередковано пов'язане з правом на життя: від

питань контрацепції, стерилізації, штучного переривання вагітності як перешкоджання природного процесу народження до питань, пов'язаних із підтриманням життя людини, таких як штучне запліднення, трансплантація, реанімація та життєпідтримувальна терапія. До біоетичних проблем права на життя також належить питання «права» на смерть (евтаназії).

Наприкінці XX ст. американські філософи Т. Бочамп і Дж. Чілдресс запропонували чотири основні принципи біомедичної етики: повага до автономії людини, не заподіяння шкоди та благодійності (в розумінні «не нашкодь») і «роби благо» (Pustovit, 2008), а також справедливість (Beauchamp, & Childress, 2013). Загалом на цих принципах має ґрунтуватися будь-яке дослідження чи втручання в природу людини. Важливою складовою такого підходу є теорія загальної моральності, яка ґрунтується на усвідомленні суспільством «фундаментальної важливості моральних норм...», які є необхідними для виживання суспільства» (Beauchamp, 2016, p. 103-104).

Аналіз особливостей європейської біоетики Я. Рендторфа та П. Кемпа характеризується «універсалізацією етичних принципів, розширення предмета біоетики від біомедичної проблематики до екологічних і глобальних проблем людства, піднесення її до рівня метаетики та міжнародного біоправа», що визначені принципами «поваги до гідності людської особистості, гармонізації індивідуального та суспільного блага, соціальної солідарності, плюралізму, недискримінації, відповідальності...» (Pustovit, 2009, p. 31).

Важливим етапом розвитку біоетики в Європі став проект «Основні етичні принципи в європейській біоетиці та біоправі» 1995–1998 рр. ("Final Report"), заснований на співпраці 22 партнерів більшості країн ЄС. Його метою було визначення етичних принципів поваги до автономії, гідності, цілісності та вразливості як чотирьох важливих ідей або цінностей європейської біоетики та біоправа. Метод дослідження полягав у концептуальному, філософському аналізі культурних передумов цих чотирьох цінностей або нормативних ідей, на підставі аналізу юридичних матеріалів і політичних документів. Унаслідок дослідження зроблено висновок, що основні етичні принципи не можна розуміти як універсальні одвічні ідеї або трансцендентні істини, адже вони скоріше функціонують рефлексивними принципами та важливими цінностями європейської культури (Rendtorff, & Kemp, 2019, p. 33-40).

Унаслідок еволюції біоетики було сформовано певні концептуальні підходи: від «науки про виживання» всього живого В. Р. Поттера, крізь біомедичну етику Т. Бочампа та Дж. Чілдресса, до

європейської біоетики та біоправа Я. Рендторфа та П. Кемпа (Pustovit, 2009, p. 31).

Весь закон, у межах міжнародного правопорядку, а також національних правових порядків, ґрунтується на нормативній системі, де співіснують два типи норм: обов'язкові норми («жорстке право» – *«hard law»*) та необов'язкові норми («м'яке право» – *«soft law»*). Біоетичні норми представлені переважно у вигляді норм рекомендаційного характеру (декларацій, рекомендацій, етичних кодексів, заяв, звітів тощо), які є актами м'якого права. Наприклад, аналізуючи правовий характер біоетичних декларацій як міжнародно-правових актів, що містять етичні рекомендації державам, слід зазначити, що вони позбавлені будь-яких юридичних наслідків, тобто не мають зобов'язального характеру. Водночас норми м'якого права є правовими, а не етичними, тому їхнє остаточне значення виявляється у довгостроковій перспективі, зокрема у прийнятті відповідних конвенційних норм. Тому прийняття декларацій є першим кроком у процесі укладання зобов'язуючих договорів, що ґрунтуються на принципах, попередньо зазначених у цих деклараціях. Будь-яка декларація, попри те, що вона не створює безпосередніх зобов'язань для держав, закладає міцне підґрунтя для правових цінностей, стаючи важливим джерелом прав, оскільки містить доктринальну основу розв'язання певних проблем людства.

Отже, м'яке право передбачено як початок процесу переходу держав від потенційно обов'язкових до загальнообов'язкових угод, що є його значною перевагою, оскільки дає змогу державам ознайомитися з універсальними стандартами, перш ніж приймати на себе правові зобов'язання на національному або міжнародному рівні. Такий поступовий перехід залишає державам більше можливостей для обговорення, переконання у важливості прийняття етичних положень як норм права та досягнення консенсусу щодо складних, дискусійних питань, передусім якщо вони є схильними до змін через те, що зазнають постійний вплив від зовнішніх факторів, наприклад, пов'язані з науковим прогресом. Водночас м'яке право виконує функцію тлумачення міжнародного права (Pavone, 2018).

Найяскравішим прикладом вагомої ролі м'якого права в розробленні обов'язкових норм є Загальна декларація прав людини 1948 року, яка заклала підґрунтя всієї міжнародної системи прав людини, що виникла після Другої світової війни. Незалежно від свого правового статусу, вона має не лише важливе етичне значення, а й

«відображає загальну домовленість народів світу щодо невід'ємних і непорушних прав кожної людини та є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства» ("Proclamation of Teheran"), «виконання якої є спільним завданням для всіх народів і всіх держав, [вона] є джерелом натхнення та основою в справі досягнення подальшого прогресу у встановленні Організацією Об'єднаних Націй стандартів, що містяться в чинних міжнародних договорах з прав людини» ("Vienna Declaration"), що було встановлено на Міжнародній конференції з прав людини в Тегерані (Іран) 22 квітня – 13 травня 1968 року та Всесвітній конференції з прав людини у Відні (Австрія) 25 червня 1993 року. Зокрема, Декларація проклала шлях до прийняття більш ніж 70, чинних досі, договорів на універсальному та регіональному рівнях. Вона стала моделлю для багатьох майбутніх конституцій і законів в усьому світі, а також підґрунтям для рішень національних і міжнародних судів. Так само біоетичні декларації ЮНЕСКО прийнято для того, щоб вони набули форму обов'язкових норм (Zadorozhnyi, 2012).

Висновки

Біоетика спрямована на захист гідності людини, її права на життя, здоров'я, збереження фізичної та психічної цілісності, поваги до особистої автономії людини та багатьох суміжних прав. Вона слугує запобігання можливим порушенням прав людини, а також небезпечним змінам геному людини, що можуть призвести до настання тяжких наслідків як для окремої людини, так і всього людства. Загалом розвиток біоетики в міжнародному праві, спричинений науково-технічним прогресом у біології, медицині та генетиці, спонукає до переосмислення ролі етичних норм у процесі утвердження та захисту прав людини, що виражені насамперед у біоетичних принципах, закріплених у міжнародно-правових нормах (Ostrovskaya, 2018, p. 49).

Вивчення важливих етичних питань, які порушує біоетика, дає змогу на рівні міжнародного права сформулювати платформу для широкомасштабного діалогу між державами та поступового досягнення глобального консенсусу в розв'язанні біоетичних проблем і запобіганні їхнім негативним наслідкам, насамперед у контексті сучасних глобалізаційних процесів (Audit, 2017, p. 203-209).

REFERENCES

- Audit, M. (2017). Bioethics and Private International Law. In: *Encyclopedia of Private International Law*. J. Basedow, G. Rühl, F. Ferrari, P. de Miguel Asensio (Ed.). doi: <https://doi.org/10.4337/9781782547235.B.8>.
- Beauchamp, T., & Childress J. (2013). *Principles of Biomedical Ethics* (7th ed.). Oxford University Press.
- Beauchamp, T.L. (2016). The Principles of Biomedical Ethics as Universal Principles. *Islamic Perspectives on the Principles of Biomedical Ethics*, 91-119. doi: https://doi.org/10.1142/9781786340481_0004.
- Clados, M.C. (2012). *Bioethics in International Law: An Analysis of the Intertwining of Bioethical and Legal Discourses*. München vorgelegt von Mirjam Sophia Clados, aus München. Retrieved from https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15247/1/Clados_Mirjam_Sophia.pdf.
- Faunce, T.A. (2005). Will international human rights subsume medical ethics? Intersections in the UNESCO Universal Bioethics Declaration. *Journal of Medical Ethics*, 31(3). doi: <https://doi.org/10.1136/jme.2004.006502>.
- Final Report to the Commission on the Project Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw. (n.d.). *cometc.unibuc.ro*. Retrieved from <http://cometc.unibuc.ro/reglementari/Basic-Ethical-Principles.pdf>.
- Garcia, M., Gamba, J., & Montal, Z. (2010). *Biodireito Constitucional: Questões Atuais*. Elsevier Editora Ltda.
- Growth in United Nations membership, 1945-present. (n.d.). *www.un.org*. Retrieved from <https://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html>.
- Hottois, G., & Parizeau, M.-H. (Eds.). (1993). Les mots de la bioéthique. *Un vocabulaire encyclopédique*. De Boeck Université: Bruxelles.
- Kemp, P. (2000). Bioethics in Law and Biolaw in Ethics. In *Bioethics and Biolaw*. P. Kemp, J. Rendtorff, N. Mattsson Johanssen (Ed.). Copenhagen: Rhodos International Science and Art Publishers and Centre for Ethics and Law.
- Ostrovskaya, B.V. (2018). Bioetychni pryntsyipy yak utverdzhennia v mizhnarodnomu pravi novoho rivnia zakhystu prav liudyny [Bioethical principles as an assertion in international law of a new level of human rights protection]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(16), 38-54. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/901> [in Ukrainian].
- Pavone, I.R. (2018). The role of soft law in bioethics. *International Biolaw and Shared Ethical Principles*, 99-118. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315589312-9>.
- Potter, V. (1971). Bioethics. *Bridge to the Future*. New York: Prentice Hall.
- Proclamation of Teheran, Final Act of the International Conference on Human Rights, Teheran, 22 April to 13 May 1968, U.N. Doc. A/CONF. 32/41 at 3 (1968). (n.d.). *www.aaas.org*. Retrieved from https://www.aaas.org/sites/default/files/SRHR/PDF/IHRDArticle15/Proclamation_of_Teheran_Eng.pdf.
- Pustovit, S. (2008). Biomeditsinskaia etika T. Bochampa i Dzn. Childress [The biomedical ethics of T. Bochamp and J. Childress]. *Praktychna filosofiia, Practical philosophy*, 2(28), 63-72 [in Russian].
- Pustovit, S. (2009). Filosoфско-методологічний аналіз передумов, засад та прыntsyipyv bioetyky [Philosophical and methodological analysis of the preconditions, principles and principles of bioethics]. Extended abstract of *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pustovit, S.V., & Williams, E. (2010). Philosophical use of dual-use technologies. *Science and engineering ethics*, 16(1), 17-31. doi: <https://doi.org/10.1007/s11948-008-9086-1>.
- Rendtorff, J.D., & Kemp, P. (2019). Four Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw: Autonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability. *Biolaw and Policy in the Twenty-First Century*. E. Valdés, J. Lecaros (Eds.). International Library of Ethics, Law, and the New Medicine. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-05903-3_3.
- Tarakhonych, T., & Tarakhonych, O. (2002). Bioetychni problemy: teoretychno-pravovyi aspekt [Bioethical problems: theoretical and legal aspect]. *Visnyk NAN Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1, 41-43 [in Ukrainian].
- The WMA International Code of Medical Ethics. (n.d.). *www.wma.net*. Retrieved from <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics>.
- Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. (n.d.). *portal.unesco.org*. Retrieved from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993. (n.d.). *www.ohchr.org*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>.
- WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. (n.d.). *www.wma.net*. Retrieved from <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects>.
- Zadorozhnyi, O.V. (2012). Novi tendentsii v pravovomu rehuliuванні novitnikh biomedychnykh doslidzhen: dosvid zarubizhnykh krain ta Ukrainy [New Trends in Legal Regulation of Recent Biomedical Research: Experience of Foreign Countries and Ukraine]. *Aktualni problemy yevropeiskoi intehratsii, Topical issues of European integration* 8, 100-110 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Audit M. Bioethics and Private International Law. In: *Encyclopedia of Private International Law* / Edited by J. Basedow, G. Rühl, F. Ferrari, P. de Miguel Asensio. 2017. 4034 p. doi: <https://doi.org/10.4337/9781782547235.B.8>.
- Beauchamp T., Childress J. Principles of Biomedical Ethics. 7th ed. Oxford University Press, 2013. 480 p.
- Beauchamp T. L. The Principles of Biomedical Ethics as Universal Principles. *Islamic Perspectives on the Principles of Biomedical Ethics*. 2016. P. 91–119. doi: https://doi.org/10.1142/9781786340481_0004.
- Clados M. C. Bioethics in International Law: An Analysis of the Intertwining of Bioethical and Legal Discourses : Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität. München vorgelegt von Mirjam Sophia Clados, aus München, 2012. URL: https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15247/1/Clados_Mirjam_Sophia.pdf.
- Faunce T. A. Will international human rights subsume medical ethics? Intersections in the UNESCO Universal Bioethics Declaration. *Journal of Medical Ethics*. 2005. No. 31 (3). doi: <https://doi.org/10.1136/jme.2004.006502>.
- Final Report to the Commission on the Project Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw. URL: <http://cometc.unibuc.ro/reglementari/Basic-Ethical-Principles.pdf>.
- Garcia M., Gamba J., Montal Z. Biodireito Constitucional: Questões Atuais. Elsevier Editora Ltda, 2010.
- Growth in United Nations membership, 1945-present. URL: <https://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html>.
- Hottois G., Parizeau M.-H. (Eds.). Les mots de la bioéthique. Un vocabulaire encyclopédique. De Boeck Université : Bruxelles, 1993.
- Kemp P. Bioethics in Law and Biolaw in Ethics. In *Bioethics and Biolaw* / P. Kemp, J. Rendtorff, N. Mattsson Johanssen (Ed.). Copenhagen : Rhodos International Science and Art Publishers and Centre for Ethics and Law, 2000. 313 p. Vol. I : Judgement of Life.
- Островська Б. В. Біоетичні принципи як утвердження в міжнародному праві нового рівня захисту прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 38–54. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/901>.
- Pavone I. R. The role of soft law in bioethics. *International Biolaw and Shared Ethical Principles*. 2018. P. 99–118. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315589312-9>.
- Potter V. Bioethics. Bridge to the Future. New York : Prentice Hall, 1971. 205 p.
- Proclamation of Teheran, Final Act of the International Conference on Human Rights, Teheran, 22 April to 13 May 1968, U.N. Doc. A/CONF. 32/41 at 3 (1968). URL: https://www.aaas.org/sites/default/files/SRHR/L/PDF/IHRDArticle15/Proclamation_of_Teheran_Eng.pdf.
- Пустовит С. Биомедицинская этика Т. Бочампа и Дж. Чилдресса. *Практична філософія*. 2008. № 2 (28). С. 63–72.
- Пустовит С. Філософсько-методологічний аналіз передумов, засад та принципів біоетики : автореф. дис. ... д-ра філос. наук :12.00.12. Київ, 2009. 39 с.
- Pustovit S. V., Williams E. Philosophical use of dual-use technologies. *Science and engineering ethics*. 2010. No. 16 (1). P. 17–31. doi: <https://doi.org/10.1007/s11948-008-9086-1>.
- Rendtorff J. D., Kemp P. Four Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw: Autonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability. *Biolaw and Policy in the Twenty-First Century* / E. Valdés, J. Lecaros (Eds.). International Library of Ethics, Law, and the New Medicine. Springer, Cham, 2019. Vol. 78. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-05903-3_3.
- Тарахонич Т., Тарахонич О. Біоетичні проблеми: теоретично-правовий аспект. *Вісник НАН України*. 2002. № 1. С. 41–43.
- The WMA International Code of Medical Ethics. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics>.
- Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>.
- WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects>.
- Задорожній О. В. Нові тенденції в правовому регулюванні новітніх біомедичних досліджень: досвід зарубіжних країн та України. *Актуальні проблеми європейської інтеграції*. 2012. № 8. С. 100–110.

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2019

Ostrovskа B. – Ph.D. in Law, Doctoral Student of the Department of International and Comparative Law of the V. M. Koretsky Institute of State and Law, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-7400>

Development of Bioethics in International Law as a Global Platform for Solving Human Rights Problems

*The development of bioethics as a new ethical direction, which arose as a result of scientific and technological progress in biology and medicine in the second half of the XX century and its further integration into the international legal order, including the area of human rights thanks to the leading role of UNESCO and the Council of Europe, is examined in the article. The importance of the 1997 Convention on Human Rights and Biomedicine and the 2005 Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, which laid the foundations of bioethics as a component of international human rights law, was emphasized. The role of the soft law norms as an important source of international law for solving relevant bioethical issues, in particular related to human rights and biomedicine, has been researched. The **purpose.** The etymology and content of the concept of bioethics as a multidisciplinary ethical doctrine, which, depending on the context, can be interpreted in a narrow or broad sense, are disclosed. The narrow meaning concerns purely ethical dimension of bioethics as a sub-branch of ethics, which explores all ethical problems that arise in the context of life sciences, particularly in biology and medicine, and therefore proceeding from this position, bioethics is interpreted as a philosophical science (part of ethics). The transformation of ideas about bioethics occurred from the point of view of it as the science, which aims to identify certain priorities based on ethical values, that are closely related to biological facts, as well as to clarify or solve ethical issues that arise in the process of development and application of biomedical technologies, for example, in the context of «dual-use technologies» application. The origin of bioethics is often associated not only with moral philosophy, but also with medical ethics, including consideration of four basic principles of biomedical ethics: respect for human autonomy, harmlessness, charity, and justice. The analysis of the peculiarities of European bioethics formation is characterized by universalization of ethical principles, widening of the subject of bioethics from biomedical issues to the global problems of mankind, raising it to the level of metaethics and international biolaw. The formation of bioethical law took place on the basis of close relationship between ethics and law, as well as the development of bioethics in the law. **Methodology.** The study of the problems of the ethics of life has found its expression in bioethics, as a result of the evolution of which, certain conceptual approaches were formed: from the «science of survival» of all living things, through biomedical ethics) to European bioethics and biolaw. The general development and historical transformations of bioethics can be presented in the form of logical sequence: ethics – bioethics – bioethics in law – biolaw. **Scientific novelty.** It is argued that soft law has become an important source of international law for addressing pressing human rights issues, including bioethical issues related to biomedicine, environmental protection, etc. **Conclusions.** Bioethics, aimed at protection of the dignity of a person, his right to life and health, preservation of his physical and mental integrity, respect for his personal autonomy and many related rights, helps to maintain the necessary balance between ethics and law. It sets ethical restrictions on the development of science, referring to moral values that are the boundary between scientifically possible and ethically acceptable to human. The study of important ethical issues raised by bioethics allows at the level of international law to form the platform for large-scale dialogue between states and the gradual achievement of a global consensus in solution of bioethical problems and prevention of their negative consequences.*

Keywords: ethics; law; bioethics; international law; human rights; bio-law; scientific and technical progress.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12:005.001

doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.32>

Кельман М. С. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права ННІПП Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>;

Кельман Л. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6884-0389>;

Романська І. В. – аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6970-184X>

Осмислення методології пізнання наукових теорій у правознавстві

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб представити дослідницьку програму правознавства. З науково-історичної позиції це консервативне прагнення, оскільки спрямоване не на заміщення наявних виявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства, а також революційне, адже спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, отже, відмову від певних коливань модними течіями між забутим і нововідкритим, означає розуміти правознавство підкреслено як науку, а отже, поворот від політизованої «наради, де приймаються рішення». **Методологічну основу** дослідження становить низка концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Розглянуто актуальні питання методології пізнання наукових теорій. Досліджено наукові теорії сучасного правознавства, їх структура. Обґрунтовано розвиток правознавчих теорій у загальній структурі наукових теорій. Зазначено, що на правознавство маргінальний вплив мало формулювання питання наукової теорії, у кожному разі до сьогодні. Якщо значення науково-теоретичних досліджень дедалі більше є важливим для правознавства, то не можна сперечатися, що наукова теорія правознавства досі не перебуває в полі зору в конкретній формі. Відображаючи її сучасний стан, слід констатувати поле напруги, з одного боку якого стоїть пізнавальне намагання докола науково-теоретичної основи науки, а з іншого – так звана правова догматика, яку обслуговує (якщо взагалі обслуговує) наявна тимчасова теорія про її основу. Акцентовано увагу на організації правознавства як науки. Розглянуто проблему вартісної свободи науки, яка нас різним чином цікавитиме та стосуватиметься. Обґрунтовано, що кожна наука користується інструментарієм логіки. Водночас слід розрізняти висловлювання про оцінку та здійснення оцінки: висловлювання про оцінку є висловлюванням про те, що певні оцінки взаємозалежать у системі вартості або про те, чи хтось осягнув для себе певні оцінки. Натомість проведення оцінювання означає брати на себе оцінювання, самому оцінювати. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в тому, що досліджено та представлено дослідницьку програму правознавства через розуміння її як науки. Постулат «вартісна свобода науки» не слід розуміти як те, що висловлювання про оцінювання не належать до науки, що було б ненауковим робити оцінювання предметом пізнання. Ідеться про те, що проведення оцінювання (безпосередня оцінка) не належить до наукової діяльності. Загальна наукова теорія намагається відповісти на важливий аспект запитання «що є наука?». Питання організації науки є питанням про передумови, з яких необхідно виходити, щоб можна було займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає в тому, що з неї можна вибирати, за якими критеріями можна перевіряти наукові норми на їхню правдивість. Імовірно, хтось навіть очікує, що наукова теорія може вказати йому шлях («метод»), яким потрібно лише механічно слідувати, щоб досягнути мети наукового пізнання. Які очікування мають також зокрема і яку відповідь також бажає підготувати наукова теорія: для науково-теоретичних норм, як і для будь-яких інших норм, необхідні критерії перевірки. Наукова теорія з'являється як наука, що, зі свого боку, потребує наукової теорії, для якої надалі ніщо інше не може діяти. **Висновки.** Виникла шкала (послідовність, градація), мета-мета – мета наукової теорії, яка є безконечною, тому не може бути до кінця простежена, а наші критерії перевірки, мабуть, не підлягають обґрунтуванню. Ті науково-теоретичні теорії, які нібито діють лише для природничих наук або інших галузей, можна було б назвати, на противагу Загальній науковій теорії, «Особливою науковою теорією».

Ключові слова: теорія; наука; методологія; метод; система; структура; організація; істина; логіка; програма; правознавство.

Вступ

Критичний аналіз літератури розвитку наукових теорій дає підстави визнати, що досі не вдалося поєднати розпочаті проекти, які походять із кінця 70-х – початку 80-х років, у безперервне дослідження. Також не можна

стверджувати, що розвиток наукових теорій зупинився сьогодні, проте не можна не визнавати певного сповільнення розвитку й того, що наукові теорії фактично було відірвано від своєї юридичної основи й орієнтовано на пропаганду панівної ідеології та політики керівної партії. До

проблем наукових теорій зверталися такі вчені: Аристотель, Х. Альберт, В. Астафєв, Ф. Бекон, В. Вернадський, Гіппократ, Ф. Гегель, Ч. Дарвін, Р. Декарт, Д. Заболотний, Г. Кельзен, Б. Спіноза, А. Тарський, А. Шопенгауер та ін.

Наукова теорія не може замінити науку, вона не є автоматом, який у разі правильного використання постачає незаперечні наукові пізнання, – вона є насамперед необхідною передумовою наукової діяльності. Кожен науковець має наукову теорію, яка має вагомий вплив на його дії, а отже, на його наукові результати. Дослідження структури правознавчих теорій відбувається шляхом розгляду питань диференціювання між різними правознавчими теоріями. Водночас необхідно розрізнити й відобразити теорії різних рівнів, з огляду на їхній предмет. Як правознавчі теорії різних рівнів залежать одна від одної в їхніх передумовах. Цей опис низки правознавчих теорій не висвітлює можливості обміну правознавчих дослідницьких програм. Зважаючи на це, правознавчі теорії зображують не як змінну величину з невизначеним змістом, як «чорну скриньку», в кожному випадку також зазначено основні напрями того, що вони містять. Унаслідок цього слід надати найважливіші положення правознавства від метатеорії загальної наукової теорії до теорії певної галузі права. Метод, який лежить в основі цієї дослідницької програми, стосується двох величин: однією є теорії різних рівнів від теорії нульового рівня до особливого правового вчення – цю величину має бути тут повністю представлено, оскільки, лише спираючись на неї, можемо дослідити другу величину: деталізацію виявів відповідного рівня теорії. З останньої величини, звичайно, може бути представлено лише «верхівку» – в її наповненні полягає виконання дослідницької програми.

Питання організації науки є питанням про передумови, з яких необхідно виходити, щоб можна було займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає в тому, що з неї можна вибирати, за якими критеріями перевіряти наукові норми на їхню правдивість.

Згідно з теорією консенсусу (згоди) правди (істини), висловлювання є лише тоді істинним, якщо існує консенсус щодо висловлювання. Точне формулювання цієї теорії правди зазначено в різних версіях.

Завдяки цьому дослідженню здійснено спробу віднайти ефективні дослідницькі шляхи в теорії права та правознавстві, зокрема. Водночас ми сподіваємося, що окреслена ситуація теорії права відкриває шанс для нового осмислення. Це нове осмислення не може ґрунтуватися на сподіваннях мати ідею для специфічної, оригінальної концепції правознавства. Насправді йдеться про те, щоб знайти межі, де могли б бути

пов'язані численні нововведення й окремі аналітичні досягнення. Знайти межі, котрі пропонують міцний фундамент для подальших науково-правознавчих дослідницьких праць.

Мета і завдання дослідження

Мета і завдання дослідження полягає в тому, щоб представити дослідницьку програму правознавства. З науково-історичної точки зору це як консервативне, так і революційне прагнення. Наше прагнення є консервативним, оскільки воно спрямоване не на заміщення наявних виявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства. На противагу цьому воно виявляється як революційне, оскільки спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, а отже, відмову від певних коливань модними течіями між забутим та нововідкритим, означає розуміти правознавство підкреслено як науку, а отже, поворот від політизованої «наради, де приймаються рішення».

Виклад основного матеріалу

1. Проблема правознавчих теорій.

Тільки-но наукове прагнення перевищує ступінь примітивного знайомства з предметом, що розглядають, як постає питання щодо критеріїв перевірки наукового пізнання. Наука стає предметом дослідження – предметом наукової теорії. Наукова теорія не може замінити науку, вона не є автоматом, який у разі правильного використання постачає незаперечні наукові пізнання, – вона є насамперед необхідною передумовою наукової діяльності. Зокрема, Поппер зазначає, що «всі люди мають філософію, знають вони це чи ні» (Popper, 2004). Можна також наголошувати, що кожен науковець має наукову теорію, яка має вагомий вплив на його дії, а отже, на його наукові результати.

Розвиток формальної логіки, що було розпочато в останній третині минулого століття, не лише призвів до методичної появи у «формальних науках» логіки та математики, а й спонукав до осмислення всіх наукових сфер і таким чином сприяв становленню наукової теорії як окремої галузі науки. Предметною сферою наукової теорії є саме «наука», хоча різноманітні проблеми зараховують до «логіки дослідження», оскільки вони стосуються лише основ науки. З певного часу в центрі уваги наукової теорії перебувають здебільшого питання утворення теорій і структура теорій. Питання щодо структури наукової теорії спрямоване в ядро наукової теорії та може, з огляду на це, бути початком науково-теоретичних досліджень (Popper, 2004, p. 67).

На правознавство маргінальний вплив мало визначення питання наукової теорії, у кожному разі до сьогодні. Якщо воно так є, що значення науково-теоретичних досліджень дедалі більше є важливим для правознавства, то не можна сперечатися, що наукова теорія правознавства досі не перебуває в полі зору в конкретній формі. Якщо хочуть відобразити її сучасний стан, то слід констатувати поле напруги, з одного боку якого стоїть пізнавальне намагання довкола науково-теоретичної основи науки, а з іншого – так звана правова догматика, яку обслуговує (якщо взагалі обслуговує) наявна тимчасова теорія про її основу.

Уже ця ситуація була б приводом для наявного дослідження. Необхідно визначити, що це не лише в абстрактному сенсі є «дефіцитом теорії», а й таким чином, що вже виникли проблеми, які потребують дослідження структури теорії в правознавстві. Тож, не лише збільшилися вимоги до правознавства завдяки комплексній системі регулювання, а й стала більш змістовною представлена правознавча концепція для виконання цих завдань. Це ствердження діє не тільки для окремої правознавчої концепції. Більшою мірою збільшується кількість концепцій, які знаходяться у дискусії.

Ми стоїмо перед ситуацією, коли дедалі більша потреба в дослідженні протистоїть дослідницьким розробкам (кількість яких збільшується), що залишаються в розробленні через їхню недостатню координацію. Виникає небезпека, що підвищена складність наукових досліджень зменшує ефективність правознавства та призводить до того, що правова практика в майбутньому відвертається від правознавства та відхиляється від тимчасової теорії. За таких умов ми мали б результат, що в однаковому співвідношенні, у якому правознавство підсилює свої намагання, узгоджується раціональність правової практики, замість того, щоб, як сподіваються дослідники, зростати.

Цю проблему «зовнішнього впливу» правознавства супроводжує «внутрішня» проблема: вона позначається питанням наукового характеру правознавства. Про науковість чи не науковість правознавства давно тривають суперечки. Легко розглянути, чому ця дискусія проходить повз власну точку: про науковість правознавства можна говорити лише тоді, коли щось таке як «правознавство» взагалі існує. З такої позиції нескладно досліджувати ту чи іншу концепцію правознавства. Фактично проблема полягає в тому, що немає єдиної концепції правознавства. Такий плюралізм сприяє взаємному непорозумінню та призводить до того, що виникає окреслена ситуація: правник кладе в основу своєї праці власне відповідне розуміння правознавства – у такому разі можна не дивуватися щодо труднощів розуміння, які з цього випливають.

Фаховий юрист потребував би обирати концепції правознавства, які є для нього «відповідними» або «розумними», проте водночас не доходив би подальших висновків. Як наслідок, спостерігаємо домінування спонтанно запланованих науково-теоретичних уявлень у правознавстві, що часто є непродуманими, оскільки здебільшого неодноразово зроблено явно.

Ці визначення не вважають (що найменше не першочергово) критикою способу дії окремого фахового юриста. Його завданням не може бути створення самотужки наукової теорії правознавства перед тим, як він розпочне працювати. Він діє раціонально (й ефективно), якщо приймає звичну йому концепцію правознавства за основоположну, яку за потреби спонтанно доповнює. Проте має бути з'ясовано, що недостатній науково-теоретичний фундамент правознавства є важливою підставою для втрати ефективності, що сумнівність (невизначеність) принципів правового аналізу має нести не лише правознавець, а й кожен, хто бере участь у правовому житті (цю невизначеність у багатьох випадках перекидає видима безпека).

Таке формулювання проблеми визнають не лише сьогодні. Із заголовком «теорія права» певний час намагаються розвинути розповсюджені й основоположні концепції правового аналізу (правова логіка та правова інформатика), а з іншого боку – встановити наукову теорію правознавства.

Критичний оглядач цього розвитку повинен визнати, що досі не вдалося поєднати розпочаті проекти, які походять із кінця 70-х – початку 80-х років, у безперервне дослідження. Також не можна стверджувати, що розвиток теорії права зупинився сьогодні, проте не можна не визнавати певного сповільнення розвитку.

Серед причин слід назвати такі: спочатку є ейфорійне недооцінювання складності завдань, які необхідно виконати (це більшою мірою для правової інформатики), в майбутньому – передовсім накопичення лише фрагментарних досліджень. Зокрема, питання «чим корисний теоретико-правовий аналіз проникнення (наповнення) правового матеріалу?» часто занадто поверхнево опрацьовано – з наслідком недооцінювання детальних проблем (унаслідок чого фахові юристи не виявляють бажаного зацікавлення теорією права). Проте ця ситуація не є тривожною. Вона видається вираженням регулярності, яку знаходять під час кожної спроби розв'язання доволі складних проблем. Діяльність можуть приймати лише на підставі певної ейфорії, яку перед обличчям реальних труднощів невдовзі замінить депресивний настрій. У приєднанні до цієї фази розчарування настає рішення про припинення чи подальше ведення діяльності.

Унаслідок тиску проблеми, що обтяжує правознавство, це дослідження намагається посприяти тому, щоб віднайти ефективні дослідницькі шляхи в теорії права та правознавстві, зокрема. Водночас сподіваємося, що окреслена ситуація теорії права відкриває шанс для нового осмислення. Це нове осмислення не може ґрунтуватися на сподіваннях колись мати ідею для специфічної, оригінальної концепції правознавства. Насправді йдеться про те, щоб знайти межі, де могли б бути пов'язані численні нововведення й окремі аналітичні досягнення. Знайти межі, які пропонують міцний фундамент для подальших науково-правознавчих дослідницьких праць.

Головна мета статті – представити дослідницьку програму правознавства. З науково-історичної точки зору це як консервативне, так і революційне прагнення. Наше прагнення є консервативним, оскільки спрямоване не на заміщення виявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства. На противагу цьому воно виявляється як революційне, оскільки спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, а отже, відмову від певних коливань модними течіями між забутими і нововідкритим, означає розуміти правознавство підкреслено як науку, а отже, поворот від політизованої «наради, де приймаються рішення».

Якщо ми розуміємо правознавство як науку, тоді ми не будемо насамперед обговорювати критично щодо їхньої науковості наявні концепції правознавства, а зробимо основним питання: яким чином правознавство є можливим як наука? Результат цієї конструктивної спроби може бути, вочевидь, основою критики, проте критика не є в центрі уваги.

Дослідження структури правознавчих теорій відбувається шляхом розгляду таких питань:

1) про диференціювання між різними правознавчими теоріями. Водночас необхідно розрізняти теорії різних рівнів та відображати їх, з огляду на їхній предмет;

2) про зв'язок цих різних теорій – питання про те, як правознавчі теорії різних рівнів залежать одна від одної в їхніх передумовах. У низці правознавчих теорій не зазначено про можливість обміну правознавчих дослідницьких програм. З огляду на це, правознавчі теорії відображають не як змінну величину з невизначеним змістом, як «чорну скриньку», в кожному випадку також окреслено основні напрями того, що вони містять. Унаслідок цього слід представити найважливіші положення правознавства від метатеорії загальної наукової теорії до теорії певної галузі права. Метод, який лежить в основі цієї дослідницької програми, стосується двох величин: теорії різних рівнів від

теорії нульового рівня до особливого правового вчення (цю величину має бути тут повністю представлено, оскільки, лише спираючись на неї, можемо дослідити другу величину); деталізація виявів відповідного рівня теорії (може бути представлено лише «верхівку» – в її наповненні полягає виконання дослідницької програми).

Це – грубе конструювання, досягнуте в першій частині дослідження. З огляду на мету статті, достатньо покласти основне завдання на позитивне концептування – критичний розгляд лише найважливіших окремих концепцій не тільки підривав би обсяг дослідження (і залишив би його від початку безнадійним ризиком), а й завдавав би шкоди насамперед прозорості перебігу думок. Автор спробував відкинути оригінальність послідовно за рецепцією майже наявних виявів, що обіцяли успіх. Водночас відкрився критичний розгляд інших концепцій, необхідних для конструювання (окреслення).

Правничо-теоретична відправна точка, яку тут насамперед підтримуємо, є обґрунтоване Г. Кельзенем чисте (абсолютне) правове вчення. Читач, який знає твори Г. Кельзена, скоро помітить, що ця праця навіть там, де вона не безпосередньо згадано принципи чистого правового вчення, несе основні думки та принципи чистого правового вчення. Причину цього можна шукати в тому, що, водночас, чистим правовим ученням існує солідний фундамент засобів наукового правового пізнання. Слово «фундамент» визначає, що багато з того, що в дотеперішньому формулюванні (викладі) чистого правового вчення лише було окреслено, необхідно відзначити й доповнити. Сфера використання чистого правового вчення таким чином розширюється. Також слід висвітлити дещо незрозуміле та беззмістовне в залученні «сучасних» аналітичних методів або лише принципів найбільш чистого правового вчення. Якби таку мету хотіли назвати, то можна було б сказати, що її спрямовано на «консолідоване чисте правове вчення» (Kelzen, 2015).

Можливість обміну представленої дослідницької програми (а таким чином також ефективність чистого правового вчення) могло б бути зазначено у розвідках на підставі певної галузі права. Сюди можна залучити кримінальне право, зокрема ту частину кримінального права, яка зазвичай називається «Загальна частина». Для цього, крім причин, що стосуються автора (особисті інтереси та знання), є також багато об'єктивних причин: «Загальна частина» кримінального права є галуззю права з порівняно незначною складністю. Також це галузь права із відносно високою розвинутою правовою догматикою, тобто тут терміново постає проблема науковості правознавства. І насамкінець, мова про галузь, яка є цікавою також для юристів інших галузей права.

Вирішальним для вибору предмета був такий феномен: усередині вчення про «Загальну частину» кримінального права постає неабияка невизначеність статусу її норм: це норми про наявні регулювання в певному кримінальному законі чи йдеться про норми, які діють для всіх кримінальних законів?

Цієї проблеми досі не було визнано, оскільки в освітньому процесі підґрунтям завжди був певний позитивний кримінальний закон. Попри це, можна продемонструвати, що в низці пунктів такого викладу в основі лежить уявлення, «власне кажучи», ці виконання є загальноприйнятими, а отже, не пов'язаними з певним кримінальним законом.

Поставлене завдання, з огляду на цю позицію, – відокремити такі загальноприйняті норми від тих, які діють, лише зважаючи на певний кримінальний закон. У цьому сенсі ми розрізняємо Загальне кримінально-правове вчення (як галузь Загального правового вчення) й Особливе кримінально-правове вчення (як галузь Особливого правового вчення). У другій частині статті ми хочемо продемонструвати, що і як таке Загальне кримінально-правове вчення є можливим, чим тоді, наприклад, демонструємо, що і як таке Загальне правове вчення в загальному є можливим. Досягнення у першій частині роботи є дуже продуктивними для аналізу певної галузі права.

Отже, спочатку досліджено, як правознавство як наука є можливим, яке місце може знайти це правознавство в системі наук і яку структуру загалом посідають правознавчі теорії. Тоді зображено структуру правознавчих теорій на прикладі Загального кримінального вчення. Розроблення мети цієї спроби – наочно продемонструвати загальні наслідки здобутих нових понять правознавства для правознавчої праці. Представник традиційної правової догматики робить закид, що правознавство, якому байдуже до того, щоб попереджувати насамперед рішення осіб, котрі застосовують право, або законодавців, проте в якому спершу йдеться про те, щоб шукати проблеми та ставити правильні запитання, є нецікавим і суспільно не важливим. Такі «закиди» неправомірні (необґрунтовані), оскільки ґрунтуються на очевидному недооцінюванні складності такого правознавства. Здебільшого ми віримо, що по-новому, зрозумілому «лише» науковому правознавству підходить суспільне значення, яке ніколи не може мати догматизовану правову політику та законодавство з підручника. Нас цікавить також реабілітація правознавства, стосовно якого виявляється неповага представників інших галузей науки.

У другому розділі ми будемо досліджувати місце правознавчих теорій у загальній побудові наукових теорій. Для цього спочатку необхідний

дослідницький погляд на організацію (становлення) науки.

II. Організація науки

Тут йдеться про те, щоб показати, як правознавство може організовуватись як наука, а отже, про те, як правознавство є можливим як наука. Водночас нас не цікавить питання, якою мірою те, чому зазвичай приписують назву «правознавство», є наукою або ні. Такий вирок – який сенс це могло б мати – може бути можливим, лише якщо мати перед собою організоване правознавство як науку.

Організація (становлення) правознавства передбачає аналіз організації науки загалом.

1. Теорія нульового рівня: основні передумови науки

Питання, яке необхідно насамперед дослідити: як організовується наука?

Слід визначити, чому ми не ставимо питання «що таке наука?», хотілося б, щоб виникало враження, ніби цим шляхом найшвидше досягають мети. Уже зміст цього питання не зовсім зрозумілий, воно принаймні може мати на увазі різні аспекти (для чого служить наука; які вимоги мусить виконувати норма, щоб мати змогу діяти як наукова; чому займаються наукою; якими є передумови науки тощо). Ми прагнемо розрізнити ці аспекти й, оскільки вони тут мають значення, один за одним розглянути. Лише так можна сподіватися на обґрунтовану відповідь (яка також мусить бути відповіддю на питання «звідки можна знати, що є наука?»).

Ми хочемо спочатку залишити відкритим питання, що є наука. Водночас не можемо та не хочемо відфільтровувати повсякденне розуміння слова, яке має кожен, проте не будемо поєднувати подальші висновки із цим повсякденним мовним уживанням – його вживають (застосовують) лише для зручності (тут ми приймаємо, що надалі не мусимо пояснювати, що й наскільки «наука» та «халява» є дуже різними).

Питання організації науки є питанням про передумови, на які слід зважати, щоб займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає в тому, що з неї можна вибирати, за якими критеріями перевіряти наукові норми на їхню правдивість. Можливо, хтось очікує, що наукова теорія вкаже йому шлях («метод»), яким необхідно лише механічно слідувати, щоб досягнути мети наукового пізнання. Які очікування мають, зокрема, і яку відповідь бажає підготувати наукова теорія: для науково-теоретичних норм так само, як і для будь-яких інших, потрібні критерії перевірки. Наукова теорія з'являється як наука, що, зі свого боку, потребує наукової теорії, для якої в майбутньому ніщо інше не може діяти. Таким чином виникла шкала (послідовність, градація), мета-мета – мета наукової теорії, яка є

безконечною і тому не може бути до кінця простежена, а таким чином наші критерії перевірки, мабуть, не підлягають обґрунтуванню.

Цій проблемі фундаменту наукової теорії не приділяють належну увагу. Проте якщо ми розмірковуємо про організацію правознавства, то не можемо залишити цю проблему без уваги, бо це ключова проблема науки.

Проблема «останнього (кінцевого) обґрунтування (мотивації, доказу)»

У цій проблемі йдеться про одяг (обрамлення) загальної проблеми кінцевого обґрунтування. Заслугою Х. Альберта є те, що він упевнено зазначив: мета кінцевого обґрунтування є недосяжною, це веде до так званої «трилеми Мюнхгаузена».

На шляху до кінцевого обґрунтування, згідно з позицією Х. Альберта, є три можливості:

а) продовжують запитувати про обґрунтування (мотивацію, доказ) – тоді потрапляють у нескінченний регрес;

б) припиняють процес обґрунтування у певній точці – через самовільне (навмисне) рішення без подальших запитань;

в) обирають логічне коло, в якому врешті-решт «обґрунтовують» самі собою передумови.

За допомогою трилеми висвітлено поняття «обґрунтування». Логічним колом є – воно мало б бути дійсно логічним – не більш ніж тавтологія. Отже, згідно з логікою, проти нього немає жодних заперечень, лиш тут не існує «справжнього» обґрунтування. З перерваним обґрунтуванням логічне коло має спільне те, що воно складається з кінцевої кількості аргументів; різниця є виключно прагматичною: в той час, як користувач логічного кола хоче реалізувати одночасно відкритість і сукупність (закритість) аргументації, досягають припинення процесу обґрунтування напряму через заборону осмислення.

Альтернативою перерваного обґрунтування може бути лише повноцінне (цілісне) обґрунтування. Однак вказівка Х. Альберта на те, що повноцінне обґрунтування є можливим виключно в нескінченному регресі, засвідчить: повноцінне обґрунтування не може бути цілісно представлено.

Нині, вірогідно, під час кінцевого обґрунтування науки є випадки, коли повноцінне обґрунтування все-таки є кінцевим. У повторенні прикладу Мюнхгаузена можна було б поставити питання кожному, хто сумнівається в необхідності обґрунтувань (логіці, раціональності загалом): як можна обґрунтовано говорити проти необхідності обґрунтувань? (як можна логічно аргументувати проти необхідності логіки чи раціонально аргументувати проти раціональності?).

Відповідь мала б бути: звичайно, це неможливо! Питанням стосовно обґрунтування того, щоб вимагати обґрунтування, ми потрапили на місце ланцюга обґрунтування, з якого далі не

рухаємося. Кожне подальше повернення назад не було б кроком у ланцюгу обґрунтувань (Albert, 2003).

Хоча ми не можемо на цьому місці далі більше обґрунтовувати, проте, мабуть, можемо продовжувати запитувати. І можемо триматися за відповідь: ми зробили аксіоматичне припущення, ми з цього виходимо, оскільки в науці є необхідним вимагати обґрунтувань та подавати їх, зазначав учений В. Вернадський.

Основні передумови (припущення, гіпотези) науки

Наука ґрунтується на основних передумовах, де постає питання аргументувати. Це не нове досягнення. Зазначає про це також А. Шопенгауер: ланцюг суджень (думок) ґрунтується на нормі трансцендентальної чи методологічної правди, і продовжують запитувати: чому. На це немає відповіді, бо питання не має змісту, а саме: не знаємо, якої основи (доводу) воно вимагає. Оскільки норма основи (доводу) є принципом усього пояснення (пояснити річ означає пояснити певний стан (наявність) або причинний зв'язок (обставини) формування норми основи, який має їй відповідати, таким, яким він є), відповідно до цього, норма основи є сама, це означає причинний зв'язок, оскільки він виражає певну форму, яку далі не можна пояснити; бо немає принципу, що пояснює принцип усіх пояснень, – або як око бачить усе, проте не бачить себе (Shopenhauer, 1992, p, 47).

Ми дійшли до теорії нульового рівня. Теорія нульового рівня стоїть по інший бік сфери науки, що стосується її предмета: норми теорії нульового рівня мають своїм предметом не науку (як наукова теорія), а передумови, що роблять, якщо займаються наукою.

Отже, теорія нульового рівня засвідчує: наука базується на передумовах, які можуть зробити, проте не мусять.

Відповідно до цього, лише якщо роблять основні передумови, займаються наукою. І завжди, якщо не роблять цих основних передумов, не займаються наукою. Лише якщо не займаються наукою, не потрібно робити ці основні передумови (Shopenhauer, 1992, p, 47).

Водночас йдеться про причинний зв'язок фундаментального значення, про причинний зв'язок, який буде виявлятися ще в інших подібних за структурою проблемах (наприклад, у проблемі обґрунтування дійсності (важливості) норм). Тому ми підкреслюємо цей причинний зв'язок виразніше: немає «вищого» абсолютного обґрунтування для наукового мислення. Немає абсолютної основи (доводу) того, щоб вимагати обґрунтування. Наука базується у підсумку на передумовах, які наважуються робити. Хто не хотів би робити ці передумови, не потребує їх робити – ми не маємо проти нього жодного

аргументу. Ми не можемо не лише переконати його, що він має зробити нами зроблені передумови (припущення), ми самі не можемо йому нічого заперечувати. Ми можемо лише визначити, що він займається не наукою. Наведемо приклад: хто варить суп із квасолею, той варить квасолевий суп. Якщо замість квасолі візьме горох, тоді він варитиме гороховий суп. Чи він робить одне, чи інше – це лише справа смаку. Зокрема, було б дурістю наголошувати, що суп із квасолі є «поганим гороховим супом» – це квасолевий суп. У кожному разі, якщо кухар стверджує, що він варить квасолевий суп, у той час, як використовує горох, то ми можемо визначити, що його твердження є неправильним!

Слід передбачити, що ця теорія про підґрунтя наук буде суперечливою. Основною суперечністю є таке: «Якщо кожна наукова діяльність базується на передумовах (припущеннях), які можна робити на розсуд або не робити – тоді наука у кінцевому підсумку не відрізняється від віри в чаклунство або від довільних ідеологій. Абсурдна думка» (Stopin, 2015).

Було б абсурдно, якби наука не відрізнялася від не науки. Це й не стверджується. Акцентовано виключно на тому, що це залежить від кожного зокрема, чи він хоче думати науково, чи ні, і що ми йому не можемо назвати дійсної причини того, чому він має мислити раціонально. Проте також є дійсним: ніхто не може назвати причини для того, щоб думати не науково. Тут постає взаємний імунітет критики проти не науки.

Проте цікавим є такий причинний зв'язок: доволі рідко відкрито відкидають наукове мислення. Частіше стверджують: наукове мислення існує, де в усякому разі є імітація. Такі твердження можуть відображати як фальшиві. Слід зазначити: за структурою вираження (висловлювання) посилання на «вище знання», «недослідженість» або «історичну правду» було б не науковим, воно не відрізняється від, наприклад, висловлювання про заперечення існування диявола було б нехристиянським або про підтримку (захист) приватної власності було б не комуністичним. Тобто, висловлювання про те, що певне висловлювання суперечить певним передумовам.

Зважаючи на роль, яку відіграє посилання на наукове пізнання в багатьох сферах життя (а саме в тому, від чого залежить життя і смерть немалої кількості людей), часто є дуже вирішальною можливість такого висловлювання.

Вартісна свобода (нейтральність) науки

Розглянемо проблему вартісної свободи науки, яка нас різним чином цікавитиме та стосуватиметься. Водночас слід розрізнити висловлювання про оцінку та здійснення оцінки: висловлювання про оцінку є висловлюванням про те, що певні оцінки взаємозалежать у системі

вартості, або також про те, чи хтось досягнув для себе певні оцінки. Натомість проведення оцінювання означає брати на себе оцінювання, самому оцінювати. Постулат «вартісна свобода науки» слід розуміти, що висловлювання про оцінювання не належать до науки, що було б ненауковим робити оцінювання предметом пізнання. Постулатом вартісної свободи науки лише слід розуміти, що проведення оцінювання (безпосередня оцінка) не належить до наукової діяльності.

Згідно з теорією нульового рівня, будь-яка наука передбачає прийняття рішення про наукове мислення, а отже, здійснення оцінки. У такій мірі можна було б оскаржувати, що нейтральна наука є можливою. Абсолютно можливо, що ті, хто стверджує, ніби наука не є вільною від передумов, мають це на увазі. З іншого боку, слід осмислити, що під час прийняття рішення про науку йдеться про наукове прийняття рішення. Це ще не означає, що всередині науки також було б незамінним здійснення оцінки. З огляду на постулат вартісної свободи (нейтральності) науки, можна з наших суджень зрозуміти так: науковець приймає рішення щодо нейтрального мислення – він приймає рішення про те (як науковець, наскільки це стосується наукових норм і їхніх обґрунтувань), щоб самому не здійснювати оцінку. Партійний функціонер чи священик, наприклад, на протигагу цьому, приймає рішення щодо вартісного мислення – він приймає рішення про те, щоб самому проводити оцінку (щонайменше ту оцінку, щоб лояльно слідувати своїй партії чи церковним канонам).

2. Загальна наукова теорія

Наукова теорія була від початку науковою теорією природничих наук – насамперед фізики. Не слід оминати того факту, що історичну науку та соціологію постійно брали до уваги наукові теоретики, проте ці дві галузі науки було розглянуто лише як проблематичні сфери, поставало питання, наскільки на основі фізики розвинуті норми наукової теорії діють також і для них.

Позначення (назва) «наука» для різних галузей науки передбачає, що притаманні їм властивості є спільними – інакше позначення (назва) «наука» для різних сфер було б безглуздом. Надалі ми хочемо ввести назву «Загальна наукова теорія» як позначення галузі наукової теорії, що діє однаково для всіх наук. Загальна наукова теорія є, отже, теорією про всі наукові сфери, за допомогою неї відрізняють науку від не науки, визначають критерії науковості.

Отож загальна наукова теорія намагається відповісти на важливий аспект запитання «що є наука?». Ті науково-теоретичні теорії, які нібито діють лише для природничих наук або інших окремих галузей наук, можна було б назвати, на

протизагальної наукової теорії, «Особливою науковою теорією».

Заперечення можливості загальної наукової теорії могло б десь опиратися на те, що поняття «наука», як його застосовують у повсякденній мові, є багатозначним. По-перше, ним вважають наукові результати – «норми науки»; по-друге, може йтися про наукову діяльність – коли говорять, що хтось займається наукою; по-третє, наукові інституції можна назвати наукою, де «норми науки» застосовують як слово.

Можна було б стверджувати, що спільність (подібність) наук є лише поверхневою, обґрунтованою певною «інституціоналізацією». На протизагальному цьому спочатку ми приймаємо, що є певні ознаки наукових норм, як і також наукова діяльність – які завдяки цим нормам генеруються, які є спільними для різних галузей науки. Звідси – що це переважно мають на увазі як поняття «наука», можна легко переконатися на прикладі: хто вважає астрологію наукою, робить це, хоча вона не є предметом, який викладають в університеті (отже, залежною від інституціоналізації), а хто не вважає астрологію наукою, не змінить одразу свою думку, якби було створено астрологічні кафедри (Stopin, 2015, p. 16).

Давайте надалі виходити з повсякденного мовного вживання, тоді з'являються такі критерії науковості: критерій для науковості норми або системи норм є правдою. Хоча часто вважають, що це було б прагненням наукової діяльності до правди, тобто до справжніх норм, які приймають рішення про науковість чи не науковість – проте це є правильним лише з позиції науки як наукової діяльності. Якщо в науковій теорії неправдиві норми помилково видаються правдивими, то це помилка, недосконалість наукового методу. Те, що помилка неминуче належить до людського пізнання, що з цього не може бути довершеного наукового методу, тут нічого не змінити.

Правда (істина) і теорія правди (істини)

Оскільки правда (істина) теорій є загальним критерієм її науковості, є намагання поняття правди ввести до сфери загальної наукової теорії. Оскільки в наступному частіше застосовують досить неохоплене поняття «істинний (справжній)», видається необхідним коротке зауваження до так званих теорій істини.

Так звану теорію кореспонденції правди покладено переважно в основу науки, проте не в загальному. Згідно з нею, істина є відповідністю висловлювання (вираження) із фактами, точніше висловлювання є тільки тоді істинним, якщо виражений у ньому зміст дійсно існує. Це є та теорія правди, що є підґрунтям щоденного мислення. Її осмислення стало причиною насамперед формулювання «Відповідність із фактами»: предмет висловлювання належить іншій формі дійсності або щонайменше, якщо

предмет висловлювання є висловлюванням іншого мовного рівня, ніж до самого висловлювання. Відколи вчений А. Тарський робив успішні спроби щодо нового обґрунтування теорії кореспонденції у сфері формалізованих мов, цю проблему можна розглядати як розв'язану.

Проте, згідно з теорією консенсусу (згоди) правди (істини), висловлювання є лише тоді істинним, якщо існує консенсус щодо висловлювання. Нині слід зазначити, що точне формулювання цієї теорії правди надано в різних версіях, оскільки, з одного боку, не існує консенсусу щодо багатьох основоположних норм, хоча в багатьох цих випадках мусить бути правдивою одна з протилежних норм із логічних причин, а з іншого боку – можна створити «штучний» консенсус через впливи, які безпосередньо не залежать від наукової діяльності (переконання, перекручування інформації) – у будь-якому випадку на певний час серед окресленого кола осіб. Різні версії теорії консенсусу формулюють постійно деякі гіпотетичні додаткові умови, які поєднані зі здійсненням консенсусу та повинні турбуватися про «непідробний» консенсус. Теорія консенсусу істини має усувати певні філософські проблеми правди. Тому ми підходимо до них доволі ґрунтовно, оскільки пізніше – у зв'язку з критикою юридичної прагматики – мусимо ще раз повернутися до проблеми. Передусім – і це є, мабуть, безпосереднє бажання її представників – видається, що вона робить можливим відтепер на пряму говорити про правду норм.

Заперечення, які переважно порушують проти теорії консенсусу істини, призводять до того, що умови, за яких встановлено консенсус (або, точніше, домовлено стосовно теорії дискурсу), або не є можливими до реалізації, або ґрунтуються на фікціях (вимислах). Оскільки теорія консенсусу відходить від функцій, стає очевидним принциповий недолік. Він лежить уже в стосовно нього існує консенсус. Проте тепер з'ясування, чи існує консенсус і в чому він полягає, не є тривіальним (постає питання, як думає науковець певної галузі про певну проблему). У такий спосіб висунуто не лише заперечення, що теорія консенсусу не була б практично зручною для користувача – що вона фактично є, – але повинно бути показано, що це в жодному випадку не є зайвим, спитати про наявність консенсусу.

Оскільки консенсус є феноменом, що ґрунтується на реальних уявленнях людей, сумнівно не існує консенсусу про те, чи існує консенсус про висловлювання, його необхідно було б спочатку створити, так, що ствердження істини висловлювання передбачає безконечний дискурс.

Лише за умови: якщо теоретик консенсусу оцінював би питання, чи наявний консенсус насправді, згідно з теорією кореспонденції! (Що він також тоді робить, якщо вигадує: якщо

існує консенсус щодо питання, мав би існувати «розважливо» також консенсус щодо наявності консенсусу). І насправді, існує ця підозра. Консенсус про щось ґрунтується на думці людей.

Це змушує вірити, що всі мали б у це вірити, у що він вірить, і водночас кожен мусить вірити в те, у що вірять усі. Консенсус залежний від думки, а вона передбачає консенсус тощо. Це рекомендує полемічну замітку, що теорія консенсусу могла б уже тому бути неправильною, бо не існує консенсусу щодо її істинності (Tarskiy, 1972, p. 136-145).

Проте існує наступна можливість пояснити теорію консенсусу: згідно з цим тлумаченням, в основі теорії консенсусу насправді лежить теорія кореспонденції, лише теорія консенсусу замість того, щоб посилатися на висловлювання про дійсність, посилається на висловлювання про думки (судження) щодо дійсності. Теорія консенсусу посилається, з огляду на це, на інший предмет і не є в цьому сенсі альтернативою теорії кореспонденції.

Стосовно так званої теорії когерентності (зв'язку) істини достатньо вказівки, що вона спочатку утворює лише кваліфікованим чином відносно поняття істини. Згідно з нею, норма С є істинною, якщо вона виступає у когерентній, тобто логічно сумісній, системі норм. Тоді не є істинною кожна в собі логічно суперечлива норма. Те, що не можна одночасно стверджувати дві норми, які виключають одна одну, впливає також із теорії когерентності, проте це впливає вже із Загальної логіки. Якщо ми застосовуємо поняття «істина», тоді ми вважаємо це поняття завжди належним до – якщо також проблематичної – матеріальної істини стосовно сфери предмета, який розглядають, не лише на диференційовану систему норм, що побудовано довільно. Отже, мова йде постійно про відносини між нормою та змістом – про кореспонденцію норми щодо змісту.

Кожна наука користується інструментарієм логіки. Наслідкові відносини між нормами роблять можливими лише щось таке, як обґрунтування та диференціювання. Жодна наука не виходить із протиріччя без якогось формулювання норми та норми з ідентичності. Таким чином не стверджується, що «логіка» (що також завжди це було б) була б підгалуззю Загальної наукової теорії. Лише зазначають, що так звані логічні принципи є передумовою кожної науки, як і також науки логіки. Без скритого (наявного) «взяття» за основу логіки не створюється і не застосовується найпростіша формальна система (Astafev, 1968). Те, що ми це не постійно помічаємо, полягає в тому, що вже неформальна повсякденна мова, у якій мають застосовувати терміни та правила формальної системи, є підґрунтям основних правил логіки й етичного пізнання (Berdiaiev, 2015, p. 233-234).

Наукова новизна

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що досліджено та представлено дослідницьку програму правознавства через розуміння її як науки. З наукової теорії можна вибирати, за якими критеріями слід перевіряти наукові положення на їхню правдивість. Можливо, хтось навіть очікує, що наукова теорія вкаже йому шлях («метод»), яким потрібно лише механічно слідувати, щоб досягнути мети наукового пізнання. Які очікування і яку відповідь також бажає підготувати наукова теорія: для науково-теоретичних норм так само, як і для будь-яких інших норм, необхідні критерії перевірки. Вона з'являється як наука, що потребує наукової теорії, для якої надалі ніщо інше не може діяти.

Висновки

1. XX століття розширило смисловий та інструментальний зміст методології наукового пізнання. Фактично методологія наукового пізнання становить теорію наукового пізнання, що досліджує пізнавальні процеси.

2. Суб'єктом пізнання визнано людину, яка опанувала історично вироблені форми пізнавальної діяльності.

3. Звернено увагу на посилення нетрадиційних засобів і методів пізнання. Висвітлено взаємозв'язок із вимогами наукової методології.

4. Розвиток формальної логіки, який розпочався в останній третині минулого століття, не лише призвів до методичної появи у «формальних науках» логіки та математики, а й спонукав до осмислення всіх наукових сфер, і таким чином сприяв становленню наукової теорії як окремої галузі науки.

5. Ми стоїмо перед ситуацією, коли дедалі більша потреба в дослідженні протистоїть дослідницьким розробкам (кількість яких збільшується), які залишаються в розробленні через їхню недостатню координацію. Виникає небезпека, що підвищена складність наукових досліджень зменшує ефективність правознавства та призводить до того, що правова практика в майбутньому відвертається від правознавства та відхиляється від тимчасової теорії.

6. Представлено дослідницьку програму правознавства. З науково-історичної точки зору це як консервативне, так і революційне прагнення. Наше прагнення є консервативним, оскільки воно спрямоване не на заміщення наявних виявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства. На противагу цьому воно виявляється як революційне, оскільки спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, а отже,

відмову від певних коливань модними течіями між забутим і нововідкритим, означає розуміти правознавство підкреслено як науку.

7. Питання організації науки є питанням про передумови, на які слід зважати, щоб можна було займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає в тому, що з неї можна обирати, за якими критеріями перевіряти наукові норми на їхню правдивість. Цій проблемі фундаменту наукової теорії не приділено належну увагу. Проте якщо ми розмірковуємо про організацію правознавства, то не можемо залишити цю проблему поза увагою, адже це ключова проблема науки.

8. За допомогою трилеми висвітлено поняття «обґрунтування». У науці є необхідним вимагати обґрунтувань і подавати їх, зазначав учений В. Вернадський. Наука ґрунтується на основних передумовах, де постає питання аргументувати.

9. Загальна наукова теорія намагається відповісти на важливий аспект запитання «що є наука?». Ті науково-теоретичні теорії, які нібито діють лише для природничих наук або інших окремих галузей наук, можна було б назвати, на протигагу Загальній науковій теорії, «Особливою науковою теорією».

10. Кожна наука користується інструментарієм логіки. Тому логічні принципи є передумовою кожної науки, як і також науки логіки.

REFERENCES

- Albert, Kh. (2003). *Traktat o kriticheskom razume [A treatise on the critical mind]*. (I.Z. Shyshkova, Trans). Moscow: Editorial URSS [in Russian].
- Astafev, V.K. (1968). *Zakony myshleniia v formalnoy i dialekticheskoy logike [Laws of thinking in formal and dialectical logic]*. Lvov [in Russian].
- Bekon, F. (1977). *Sochineniia v dvukh tomakh [Works in two volumes]* (2nd ed.). A.L. Subotina (Eds.). Moscow: Mysl [in Russian].
- Ben, Ya.V. (2019). Modernizatsiia mekhanizmu realizatsii demokratrii uchasti v umovakh reformy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Modernization of the mechanism for the implementation of participatory democracy in the context of local government reform in Ukraine]. *Ekspert, Expert*, 2(4), 8. doi: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-146-158> [in Ukrainian].
- Berdiaiev, M. (2015). Problema etichnoho piznannia [The problem of ethical cognition]. *Systema suchasnykh metodolohii, System of modern methodologies*. (Vols. 1-4). (A.V. Furman, Trans). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Kaminska, N., Siokh, K., & Demidenko, V. (2018). Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. *Opcion*, 34(85), 507-520.
- Kelman, M.S., & Kelman, R.M. (2018). Kontseptualizatsiia problemy piznannia naukovykh teorii u zahalnoteoretychnomu pravoznavstvi [Conceptualization of the Problem of Knowledge of Scientific Theories in General Theory of Law]. *Priorytetni napriamy doslidzhen rozvytku derzhavy i prava v umovakh yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy, Priority areas for research on state and law development in the context of Ukraine's Euro-Atlantic integration*. N. Kaminska (Eds.). Kyiv [in Ukrainian].
- Kelzen, H. (2015). *Chistoe uchenie o prave [Pure doctrine of law]* (2nd ed.). (M.V. Antonova, S.V. Lezova, Trans). SPb.: Alef-Press [in Russian].
- Popper, K. (2004). *Logika nauchnogo issledovaniia [The logic of scientific research]*. Moscow. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.51603> [in Russian].
- Shopengauer, A. (1992). *Sobranie sochinenii v piati tomakh [Collection of works in five volumes]*. (Yu.I. Aykhenvald, Trans). Yu.N. Popov, A.L. Chanyshv (Eds.). Moscow: Mosk. Klub [in Russian].
- Stopin, V. (2015). Nauka [Science]. *Psykhohohiia i suspilstvo, Psychology and society*, 2, 16-25 [in Ukrainian].
- Tarskiy, A. (1972). Istina i dokazatelstvo [Truth and proof]. *Voprosy filosofii, Philosophy Issues*, 8, 136-145 [in Russian].
- Zahorodnii, A. (2018). Idei Volodymyra Vernadskoho i suchasnist [Vladimir Vernadsky's ideas and modernity]. *Svit, World*, 9-10 [in Ukrainian].
- Volosheniuk, O.V. (2019). Perevahy i nedoliky polityky multykulturalizmu [Advantages and disadvantages of multiculturalism policy]. *Forum Prava, Forum of Law*, 56(3), 6-12. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3240906> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Альберт Х. Трактат о критическом разуме / пер с нем., вступ. ст. и примеч. И. З. Шишкова. М. : Едиториал УРСС, 2003. 264 с.
- Астафьев В. К. Законы мышления в формальной и диалектической логике. Львов, 1968. 208 с.
- Бэкон Ф. Сочинения : в 2 т. 2-е изд., доп. / под общ. ред. А. Л. Суботина. М. : Мысль, 1977. Т. 1.
- Бень Я. В. Модернізація механізму реалізації демократії участі в умовах реформи місцевого самоврядування в Україні. *Ekspert*. 2019. № 2 (4). С. 8. doi: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-146-158>.
- Бердяев М. Проблема етичного пізнання. *Система сучасних методологій* : хрестоматія : у 4 т. / упоряд., відп. ред., пер. А. В. Фурман. Тернопіль : THEU, 2015. Т. 1. С. 233–244.
- Kaminska N., Siokh K., Demidenko V. Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. *Opcion*. 2018. Т. 34. No. 85. P. 507–520.

- Кельман М. С., Кельман Р. М. Концептуалізація проблеми пізнання наукових теорій у загальнотеоретичному правознавстві. *Пріоритетні напрями досліджень розвитку держави і права в умовах євроатлантичної інтеграції України* : монографія / за заг. ред. Н. Камінської. Київ, 2018. С. 63–83.
- Кельзен Г. Чистое учение о праве. 2-е изд. / пер. с нем. М. В. Антонова, С. В. Лезова. СПб. : Алет-Пресс, 2015. 542 с.
- Поппер К. Логика научного исследования. М., 2004. 330 с. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.51603>.
- Шопенгауэр А. Собрание сочинений в пяти томах / пер. Ю. И. Айхенвальда ; под ред. Ю. Н. Попова ; примеч. А. Л. Чанышева. М. : Моск. клуб, 1992. 340 с.
- Стьопін В. Наука. Психологія і суспільство. 2015. № 2. С. 16–25.
- Тарский А. Истина и доказательство. *Вопросы философии*. 1972. № 8. С. 136–145.
- Загородній А. Ідеї Володимира Вернадського і сучасність. *Світ*. № 9–10.
- Волошенко О. В. Переваги і недоліки політики мультикультуралізму. *Форум права*. 2019. № 56 (3). С. 6–12. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3240906>.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2019

Kelman M. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law of the National Scientific Research Institute of the Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>;

Kelman L. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6884-0389>;

Romanska I. – Postgraduate Student of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6970-184X>

Understanding the Methodology of Cognition of Scientific Theories in Jurisprudence

*The purpose of the article is to present a research program of jurisprudence. From a scientific and historical point of view, this is a conservative aspiration, since it is aimed not at replacing existing manifestations with the seemingly original, but at consolidating jurisprudence, as well as being revolutionary, since it aims at a new path of jurisprudence: to carry out a research program means continuous (continuous) research, and therefore abandoning certain fluctuations in fashion trends between the forgotten and the newly discovered means to understand jurisprudence emphasized as a science, and therefore a turn away from a politicized «decision-making meeting». The methodological basis of the study is a number of conceptual approaches, general scientific and specially scientific methods. Topical issues of methodology of cognition of scientific theories are considered. The scientific theories of modern jurisprudence, their structure are investigated. The development of jurisprudence theories in the general structure of scientific theories is substantiated. It is noted that the question of scientific theory has had a marginal impact on jurisprudence, in any case to this day. If it is so that the value of scientific and theoretical research is increasingly relevant to law, then it cannot be argued that the scientific theory of law is still not in sight in a particular form. Describing its current state, it is necessary to state the field of tension, on one side of which stands a cognitive effort around the scientific-theoretical basis of science, and on the other – the so-called legal dogma, which is served (if at all served) by the existing temporary theory about its basis. Attention is drawn to the organization of jurisprudence as a science. The problem of cost freedom of science, which will be of great interest to us and will concern us, is considered. It is argued that every science uses the tools of logic. It is necessary to distinguish between statements about valuation and valuation: statement about valuation is the statement that certain valuations are interdependent in the system of value, or also whether someone has comprehended certain valuations. Instead, conducting an evaluation means taking the evaluation, evaluating yourself. The «freedom of science» value proposition does not imply that statements about appraisal do not belong to science, which would be unscientific to make appraisal a subject of knowledge. The postulate of the value freedom of science only implies that the evaluation (direct evaluation) does not belong to scientific activity. **Scientific novelty.** So general scientific theory seeks to answer an important aspect of the question «what is science?» The question of the organization of science is a question of the prerequisites that must be derived in order to be able to engage in specific scientific activities. The expectation (hope) of a scientific theory is that it is possible to choose by what criteria it is possible to test scientific norms for their truth. One might even expect that scientific theory may indicate to it a path ("method") that only needs to be followed mechanically to reach the goal of scientific knowledge. What expectations do they have, in particular, and what answer does the scientific theory want to prepare: for scientific and theoretical norms, as for any other norms, criteria for validation are required. Scientific theory emerges as a science which, in turn, requires a scientific theory – for which nothing else can work. **Conclusions.** It is justified that in this way the scale (sequence, gradation) has arisen, the meta-meta is the aim of scientific theory, which is infinite and therefore cannot be fully traced, and thus our test criteria may not be substantiated. Those scientific-theoretical theories that are supposedly valid only for the natural sciences or other specific fields could be called, in contrast to the General Scientific Theory, a «Special Scientific Theory».*

Keywords: theory; science; methodology; method; system; structure; organization; truth; logic; program; jurisprudence.

УДК 340.132.83:34.038.2

doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.43>

Белкін Л. М. – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>;

Юринець Ю. Л. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та адміністративного права Національного авіаційного університету, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>;

Белкін М. Л. – кандидат юридичних наук, адвокат, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Методологія визначення податкової відповідальності: співвідношення адміністративного та кримінального права

Здійснено комплексне дослідження методології визначення податкової відповідальності в контексті співвідношення адміністративного та кримінального права. Обґрунтовано, що стрийний порядок визначення податкової відповідальності, який існував до 10-х років XXI ст., навіть за певних нарікань забезпечував логічний підхід до об'єктивного встановлення податкової відповідальності та забезпечував права осіб, застосовуючи належний судовий контроль як на етапі донарахування податків, так і на етапі порушення кримінальної справи. Цей порядок, замість удосконалення, було невиправдано зруйновано внаслідок прийняття Податкового кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Тож метою дослідження є відображення методологічних підходів до визначення податкової відповідальності з комплексним урахуванням вимог адміністративного та кримінального права, з огляду на принцип несуперечності підходів, що застосовують. **Методологія** дослідження ґрунтується на методах документального аналізу та синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини. **Наукова новизна** полягає в системному вивченні підходів до об'єктивного встановлення податкової відповідальності в логічному співвідношенні адміністративного та кримінального права, які ґрунтуються на висновках про те, що відкриття кримінального провадження за ст. 212 Кримінального кодексу України без попереднього достовірного встановлення та доведення в адміністративному порядку сум несплачених податків приречене на неможливість доведення справ за цим кримінальним правопорушенням до вироку, тому ведення таких кримінальних проваджень не має на меті реальну боротьбу з ухиленням від сплати податків, а лише здійснюється задля тиску на підприємців і підтвердження потрібності відповідних органів. **Висновки.** Кримінальні провадження за ст. 212 Кримінального кодексу України без попереднього достовірного встановлення й доведення в адміністративному порядку сум несплачених податків не мають судової перспективи та підлягають закриттю. Слідчі судді не повинні дозволяти здійснення будь-яких процесуальних дій у кримінальних провадженнях, відкритих за ст. 212 Кримінального кодексу України, без доведеного узгодженого податкового зобов'язання, встановленого на підставі податкового повідомлення-рішення, яке набрало чинності (пройшло завершено процедуру оскарження, якщо таке оскарження є чи було).

Ключові слова: ухилення від сплати податків; фактичне ненадходження коштів; бюджет; державний цільовий фонд; оперативно-розшукові заходи; судовий контроль.

Вступ

Проблема юридичної відповідальності, попри її широке висвітлення численними вітчизняними й іноземними науковцями, досі є актуальною (Tereschuk, 2017, р. 130). Однією зі сфер юридичної відповідальності є податкова відповідальність. В українських реаліях вона стоїть особливо гостро, оскільки значний податковий тиск примушує низку підприємців шукати прогалини в податковому законодавстві або використовувати різні схеми для ухилення від сплати податків (Zhylich, 2016).

Не можна стверджувати, що ця проблема притаманна тільки Україні, про що свідчить низка публікацій (Inger, 2014; Savić, Dragojlović, Vujošević, Arsić, & Martić, 2015; D'Ascenzo, 2015; Makutėnas, & Krikštonaitienė, 2017; Williams, & Horodnic, 2017). Литовські дослідники В. Макутенас, Д. Криштонайте зазначають, що

підприємства мають труднощі у сфері оподаткування: недосконалі й такі, що часто змінюються, податкові закони, незнання способів і методів оптимізації податків, несприятливі терміни сплати податків та політичні умови, людський фактор (Makutėnas, & Krikštonaitienė, 2017, р. 304). Водночас М. Д'Асенцо (D'Ascenzo, 2015, р. 81) акцентує на глобальній проблемі податкового адміністрування – гармонізації отримання максимальних доходів бюджетів, з одного боку, та сприяння інвестиційному клімату, забезпечуючи високий рівень упевненості й обслуговування платників податків, з іншого боку. Наскільки добре податкове відомство здатне досягти цих двох, часто несумісних цілей, має вирішальне значення для економіки. У країнах ЄС та в США відповідальність і покарання за податкові правопорушення встановлюють надто обережно.

До прийняття Податкового кодексу України (далі – ПКУ) (набрав чинності з 01.01.2011) та Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. в Україні, попри певні нарікання, існувала відносно стрійна система притягнення до податкової відповідальності, яка створювала можливості послідовного судового контролю. З прийняттям зазначених законодавчих актів цю систему було зруйновано. Яскравим прикладом є обшуки в офісах «Нової пошти» в межах кримінального провадження за ухиленням від сплати податків без встановлення жодної копійки ухилення (Shkil, 2018). У публікації (Zhylich, 2016) наведено відомості, що за підсумками 2015 р. лише 2 % кримінальних проваджень щодо ухилення від сплати податків, які розслідували протягом року, стосувалися реальних злочинів і закінчилися обвинувальними вироками, винесеними судом. Усі інші кримінальні провадження було здійснено безпідставно, вони є способом тиску на підприємців.

Кримінальні провадження, насамперед необґрунтовані, створюють реальні загрози правам та інтересам осіб. Зокрема, у Рішенні Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 зазначено, що неправомірне кримінальне провадження «може породити наслідки, які виходять за межі кримінально-процесуальних відносин, і завдати такої шкоди конституційним правам та свободам унаслідок несвоєчасного судового контролю, що поновити їх буде нездійсненним». Отже, проблема правильного визначення податкової відповідальності є актуальною.

Достатнього теоретичного осмислення зазначеної проблеми не існує, – інакше ми не мали б такого невтішного результату в цій сфері щодо значної кількості сумнівних кримінальних «розслідувань». Можна назвати окремі теоретичні публікації у сфері проблематики притягнення до податкової відповідальності (Zhylich, 2016; Pyvovar, Belkin L., Belkin M., & Iurynets, 2019; Hotsuliak, 2014; Oliinychenko, 2016; Parfentii, 2018). Однак комплексного теоретичного і практичного аналізу з позицій адміністративного та кримінального права майже не існує – розглядають адміністративні (Pyvovar, Belkin L., Belkin M., & Iurynets, 2019; Hotsuliak, 2014), кримінальні (Zhylich, 2016; Oliinychenko, 2016; Parfentii, 2018) аспекти, крім, можливо, статті (Belkin, 2019).

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є відображення методологічних підходів до визначення податкової відповідальності, урахування вимоги адміністративного та кримінального права, принцип несуперечності підходів, що застосовують.

Виклад основного матеріалу

До початку 10-х років ХХІ ст. існував, за всіх нарікань, більш-менш усталений порядок взаємодії підрозділів органів державної податкової служби, що здійснювали перевірки та встановлювали результати перевірки, і підрозділів податкової міліції. Підрозділи, які здійснювали перевірки, складали акт перевірки та після певної процедури розгляду цих актів і за наявності підстав (законні чи незаконні підстави були завжди) надсилали платникам податків податковій повідомлення-рішення (далі – ППР). Якщо порушення допущено в розмірах, достатніх для відкриття кримінальної справи за ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», матеріали справи передавали до податкової міліції, яка не обов'язково порушувала кримінальну справу, не вбачаючи, наприклад, суб'єктивної сторони злочину – умислу.

Цей механізм було формалізовано, наприклад, у Методичних рекомендаціях щодо порядку організації та проведення перевірок платників податків, затверджених Наказом від 14.04.2011 № 213 Державної податкової адміністрації України. Відповідно до п. 1.19 цих Рекомендацій, у разі встановлення за результатами перевірки порушень вимог податкового, валютного й іншого законодавства приймають і надсилають платнику податків ППР за встановленою формою. Відповідно до п. 1.20 цих Рекомендацій, якщо за наслідками перевірки зменшено до відшкодування (донараховані) суми податку на додану вартість, виявлено порушення вимог податкового, валютного й іншого законодавства, за якими сума завданої державі шкоди або замаху на заподіяння шкоди є достатньою для притягнення до кримінальної відповідальності, підрозділ, що проводив перевірку, зобов'язаний протягом 10 робочих днів з дня наступного за днем прийняття ППР письмово повідомити про це підрозділ податкової міліції та передати матеріали перевірки для прийняття рішення щодо порушення (відмови у порушенні) кримінальної справи попри оскарження в адміністративному чи судовому порядку зменшених до відшкодування (донарахованих) сум зазначеного податку. Водночас фраза «незалежно від оскарження в адміністративному чи судовому порядку зменшених до відшкодування (донарахованих) сум вказаного податку» належить, очевидно, до факту передачі матеріалів, а не до факту порушення кримінальної справи.

У цей період, відповідно до КПК 1961 р., існувала можливість оскарження постанов про порушення кримінальних справ у судовому порядку. Огляд судової практики щодо результатів таких оскаржень виконано у статті (Belkin, 2016). Зокрема, зазначено про систематичні скасування в

судовому порядку постанов про порушення кримінальних справ (у період закріпленої у КПК 1961 р. можливості їх оскарження) за ст. 212 КК України. Підставами для скасування є такі: відсутність актів перевірки (суди не брали до уваги різноманітні «висновки», «інформації», довідки; єдиним джерелом інформації про податкові правопорушення вважали акт перевірки), відсутність узгоджених платниками ППР (якщо висновки перевірки посадовими особами оскаржені до податкових органів вищого рівня або адміністративного суду, підстав для кримінального переслідування за фактами цієї перевірки у прокуратури не було), відсутність обґрунтованих вказівок на наявність умислу (якщо в мотивувальній частині постанови про порушення кримінальної справи не наведено обґрунтувань умислу, порушення таких кримінальних справ суди визнавали неправомірним).

Методологія визначення податкової відповідальності до прийняття ПКУ та КПК 2012 р. мала цілком логічний і стрійний порядок: донарахування податків → оскарження в адміністративному та/або судовому порядку (в адміністративному суді) → розслідування кримінальної справи, якщо постанова про її порушення не скасована судом.

Прийняття ПКУ та насамперед КПК 2012 р. завдало цим гарантіям нищівного удару. Спочатку п. 58.4 ст. 58 ПКУ дав змогу порушити кримінальну справу (відкрити кримінальне провадження) без проведення перевірки та прийняття ППР. Відповідно до цієї норми, у разі коли судом за результатами розгляду кримінальної справи про злочини, предметом якої є податки, збори, винесено обвинувальний вирок, що набрав чинності, або винесено рішення про закриття кримінальної справи за нереабілітуючими підставами, відповідний контролюючий орган має визначити податкові зобов'язання платника податків за податками та зборами, несплата податкових зобов'язань за якими встановлена рішенням суду, і прийняти ППР про нарахування платнику таких податкових зобов'язань і застосування стосовно нього штрафних (фінансових) санкцій у розмірах, визначених цим Кодексом.

Однак доки зберігалася можливість оскаржити постанову про порушення кримінальної справи в суді, цією нормою не зловживали. Відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 08.10.2004 № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів», злочин, передбачений ст. 212 КК України, є закінченим з моменту фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені у строки та

в розмірах, передбачених законодавством з питань оподаткування (тобто, сум узгоджених податкових зобов'язань).

Ураховуючи ці роз'яснення, суди не визнавали можливість порушення кримінальної справи без наявності узгодженого податкового зобов'язання, тобто без обґрунтованого ППР.

Прийняття КПК 2012 р., який неконституційно виключив можливість судового оскарження відкриття кримінального провадження, спричинило у цій сфері вакханалію. Як зазначено в публікації (Zhylich, 2016), поширеним явищем стали випадки, коли відомості за ст. 212 КК України вносять до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) слідчі не на підставі актів документальних перевірок, а на підставі аналітичних довідок, аналізів і навіть рапортів оперативних співробітників податкової міліції, які містять лише певні необґрунтовані припущення щодо можливого ухилення від сплати податків. Поширеними фабулами ЄРДР стають фрази на кшталт «невстановлені особи ухилилися від сплати податків в особливо великих розмірах» (без будь-яких перевірок чи розрахункових документів). Водночас не з'ясовують, від сплати яких податків ухилилися особи; звідки відомо, що ухилилися в особливо великих розмірах; чи повинні сплачувати податки згадувані невідомі особи. Нерідко «слідство» проводять стосовно платників податків без позначення їх в ЄРДР.

Наприклад, в ухвалі Київського апеляційного суду від 21.01.2019 у справі № 11-сс/824/765/2019 розглянуто кримінальне провадження ("Ukhvala, 2019-1")¹, яке проводять за ч. 3 ст. 212 КК України, без встановлення суми ухилення від сплати податків навіть на копійку.

В ухвалі Печерського районного суду від 03.10.2018 у справі № 757/48401/18-к вказано ("Ukhvala, 2019-2")²: «Досудовим розслідуванням встановлено, що участь у проведенні операцій, направлених на ухилення від сплати податків до державного бюджету та подальшу легалізацію отриманих таким шляхом коштів, здійснювала група підприємств». Однак жодної копійки ухилення від сплати податків у цьому кримінальному провадженні не встановлено.

Водночас довести будь-яке кримінальне провадження до вироку суду без належного оформленого ППР за нинішньої системи правового регулювання неможливо. Ведення такого кримінального провадження здійснюють виключно для тиску на підприємців або демонстрування слідчими органами своєї потреби.

¹ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79542999>.

² URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77769998>.

По-перше, пункт 58.4 ст. 58 ПКУ, який дав змогу порушити кримінальну справу (відкрити кримінальне провадження) та вести таку справу без ППР, скасований Законом України від 17.07.2015 № 655-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зменшення податкового тиску на платників податків». Таким чином, прийняти ППР за наслідками судового вироку неможливо.

По-друге, Постановою від 23.05.2018 у справі № 243/6674/17-к, провадження № 13-16сво18 ("Ukhvala, 2018-1")³, Велика Палата Верховного Суду визнала неправомірним призначення в межах кримінального провадження перевірок за ухвалами слідчого судді. Тобто, фактично Велика Палата Верховного Суду заборонила слідчим суддям призначення перевірок.

Ще раніше внесено зміни до КПК України, якими слідчого та прокурора позбавлено повноважень призначати перевірки в межах кримінального провадження. У редакції КПК, що діяла до 15.07.2015, передбачено такі повноваження в п. 6 ч. 2 ст. 36 і п. 4 ч. 2 ст. 40. Однак пп. 12 п. 5 Розділу XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про прокуратуру» з переліку повноважень прокурора (у ст. 36 КПК) і слідчого (у ст. 40 КПК) це повноваження було виключено. Закон набрав чинності 15.07.2015. Таким чином, законодавець визначив, що з 15.07.2015 прокурор і слідчий не мають повноважень «призначати ревізії та перевірки».

Якщо сторона слідства ввійшла у кримінальне провадження без ППР, то відновити цю прогалину в кримінальному процесі буде неможливо.

Звичайно, можна уявити ситуацію, що таку перевірку «випадково» буде призначено з інших підстав, нібито поза межами кримінального провадження. Проте в такому випадку у платника буде можливість здійснити адміністративне оскарження.

По-третє, за диспозицією ст. 212 КК України кримінальним правопорушенням за цією статтею розглядають діяння, що призвели до фактичного ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів. Відповідно до згаданого вище п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України, злочин, передбачений ст. 212 КК України, є закінченим з моменту фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені у строки та в розмірах, передбачених законодавством. Відповідно до пп. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 ПКУ, податковий борг – сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений

строк, та непогашеної пені, нарахованої у визначеному порядку.

Отже, податковий борг (суми, які підлягають сплаті) можна визначити виключно на підставі ППР. Відсутність ППР за фактичного здійснення кримінального провадження за ст. 212 КК України фактично є ознакою незаконності такого здійснення та надуманості відповідного запису в ЄРДР. За таких умов слідчі судді повинні відмовляти в застосуванні будь-яких заходів кримінального провадження за ст. 212 КК України без наявного ППР з узгодженим податковим зобов'язанням. Це своєю чергою означає, що платник до відкриття кримінального провадження має (повинен мати) можливість оскаржити обвинувачення в ухиленні від сплати податків в адміністративному порядку.

З огляду на зазначене, помилковими слід вважати твердження, що скасування ППР адміністративним судом не має значення для закриття кримінального провадження за ст. 212 КК України (Zhylich, 2016). Такі сумнівні твердження обґрунтовано тим, що нібито:

а) адміністративні суди не мають процесуальних можливостей для дослідження доказів ухилення від сплати податків, які можуть міститися в матеріалах кримінального провадження та які є обов'язковими для урахування під час розгляду кримінальних справ судами загальної юрисдикції. Приймаючи рішення, адміністративні суди, як і посадові особи контролюючих органів, під час проведення податкової перевірки, зважають виключно на аналіз первинних документів, які в багатьох випадках можуть бути підробленими й такими, що не відповідають відображеним у них обставинам;

б) для документування злочину щодо ухилення від сплати податків можливості зі збору доказів відповідно до кримінально-процесуального законодавства значно ширші, ніж під час проведення податкової перевірки та розгляду справи в адміністративному судочинстві. Такі заходи можуть включати: проведення різних експертиз як для встановлення економічного збитку, так і для дослідження справжності первинних документів; використання доказів, виявлених під час проведення обшуків і застосування негласних слідчих дій – чорнові замітки, дослідження електронних носіїв, результати прихованого прослуховування, стеження тощо.

Натомість зазначені питання слід вирішувати шляхом проведення оперативно-розшукових дій відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (Lonevskyi, 2018). Фактично і зараз під виглядом слідства правоохоронні органи ведуть широкомасштабні оперативно-розшукові дії, не відкриваючи

³ URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475959>.

оперативно-розшукових справ. Наприклад, у разі звернення до слідчого судді слідчий зажадав, а Печерський районний суд у місті Києві ухвалою від 19.10.2018 по справі № 757/50148/18-к дозволив, тимчасовий доступ до речей і документів підприємства (дата його реєстрації – 16.05.2005) з правом вилучення оригіналів за період «з моменту реєстрації по дату постановлення ухвали слідчим суддею» ("Ukhvala, 2018-2")⁴, тобто фактично за 13,5 років. Ухвалою Київського апеляційного суду від 29.01.2019, провадження № 11-сс/824/634/2019, ця ухвала скасована ("Ukhvala, 2019-3")⁵. Водночас апеляційний суд звернув увагу, що, відповідно до фабули кримінального провадження, підставою для відкриття кримінального провадження є акт перевірки від 31.08.2016 щодо ТОВ, проте фігурант справи № 757/50148/18-к не стосується цього ТОВ і в ЄРДР не значиться.

Експертизи можуть призначати як у процесі проведення перевірки (перевірку зупиняють на час проведення експертиз; п. 84.4 ст. 82 ПКУ), так і в процесі розгляду справи адміністративним судом, а в межах оперативно-розшукових заходів можуть здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії, примусовий доступ до документів (з дозволу слідчого судді) та навіть призначати перевірки. Таким чином, у відповідних підрозділів по боротьбі з ухиленням від сплати податків є увесь необхідний інструментарій для забезпечення ефективності такої боротьби, якщо це роблять в інтересах держави, а не заради інтересів працівників цих підрозділів. Ці підрозділи не хочуть відкривати оперативно-розшукові справи, оскільки їх тривалість обмежена законом, а за безрезультатність передбачено певну відповідальність. Навпаки, у разі багаторічного ведення кримінального провадження результатом ніхто не поцікавиться та жодної відповідальності не настає.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в системному вивченні підходів до об'єктивного встановлення податкової відповідальності в логічному співвідношенні адміністративного та кримінального права, які ґрунтуються на висновках про те, що відкриття кримінального провадження за ст. 212 Кримінального кодексу України без попереднього достовірного встановлення та доведення в адміністративному порядку сум несплачених податків приречене на неможливість доведення справ за цим кримінальним правопорушенням до вироку, тому ведення таких кримінальних

проваджень не має на меті реальну боротьбу з ухиленням від сплати податків, а лише здійснюється задля тиску на підприємців і демонстрування необхідності відповідних органів.

Висновки

За результатами здійсненого дослідження методологічних підходів щодо визначення податкової відповідальності в адміністративно-правовому та кримінально-правовому аспектах сформульовано наукову новизну отриманих результатів, яка полягає в системному вивченні підходів до об'єктивного встановлення податкової відповідальності в логічному співвідношенні адміністративного та кримінального права, які ґрунтуються на висновках про те, що відкриття кримінального провадження за ст. 212 Кримінального кодексу України без попереднього достовірного встановлення та доведення в адміністративному порядку сум несплачених податків приречене на неможливість доведення справ за цим кримінальним правопорушенням до вироку, тому ведення таких кримінальних проваджень не має на меті реальну боротьбу з ухиленням від сплати податків, а лише здійснюється задля тиску на підприємців і демонстрування необхідності відповідних органів.

За наслідками дослідження сформульовано такі висновки:

1) стрійний порядок визначення податкової відповідальності, який існував до 10-х років ХХІ ст.: донарахування податків → оскарження в адміністративному та/або судовому порядку (в адміністративному суді) → розслідування кримінальної справи, якщо постановою про її порушення не скасована судом, – замість удосконалення, було невиправдано зруйновано. Після прийняття ПКУ та КПК 2012 р. адміністративне встановлення наявності підстав для притягнення платників до податкової відповідальності ведеться само по собі, а кримінальні провадження, здебільшого необґрунтовані. Унаслідок цього виникає статистика результативних кримінальних проваджень – не більш як 2 %;

2) скасування пункту 58.4 ст. 58 ПКУ, який давав змогу порушити кримінальну справу (відкрити кримінальне провадження) та вести таку справу без ППР, а також визнати незаконним проведення перевірок на етапі кримінального провадження виключає доведення справ за ст. 212 КК України до вироку, оскільки в межах кримінального провадження видати ППР неможливо, а без такого документа неможливо встановити фактичне ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів;

3) нині правоохоронні органи мають увесь необхідний інструментарій для об'єктивного

⁴ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78031243>.

⁵ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79630385>.

встановлення відповідальності за ухилення від сплати податків, насамперед – оперативно-розшукові заходи. Однак відповідні підрозділи не хочуть відкривати оперативно-розшукові справи, оскільки їх тривалість обмежена законом, а за безрезультатність можлива певна відповідальність;
4) слідчі судді не повинні дозволяти здійснення будь-яких процесуальних дій у

кримінальних провадженнях, відкритих за ст. 212 КК України, без доведеного узгодженого податкового зобов'язання, що встановлено на підставі ППР, яке набрало чинності (тобто пройшло завершено процедуру оскарження, якщо таке оскарження є чи було).

REFERENCES

- Bielkin, L.M. (2019). Kasatsiinii administratyvnyi sud: stari pidkhody za novoi nazvy [Court of Cassation: old approaches under a new name]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini, Litigation and investigative practice in Ukraine*, 8, 46-51. doi: 10.32999/ksu2663-2713/2019-8-8 [in Ukrainian].
- Bielkin, M.L. (2016). Obmezhennia prava na oskarzhennia na stadii dosudovoho rozsliduvannia za KPK 2012 r. yak chynnyk porushennia prav hromadian [Restriction of the right to appeal at the stage of pre-trial investigation under the CPC 2012 as a factor of violation of citizens' rights]. *Teoretychni i praktychni problemy dosudovoho rozsliduvannia v kryminalnomu protsesi Ukrainy, Theoretical and practical problems of pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine: Proceedings of the Scientific Conference* (pp. 18-21). Kyiv: VTs AAU [in Ukrainian].
- D'Ascenzo, M. (2015). Global Trends in Tax Administration. *Journal of Tax Administration*, 1(1), 81-100. doi: 10.2139/ssrn.3173515.
- Hotsuliak, Ye.M. (2014). Podatkove administrativne rozsliduvannia yak stadiia provadzhennia po spravakh pro ukhlyennia vid splaty podatkiv [Tax administrative investigation as a stage of tax evasion proceedings]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*, 197(2), 226-233 [in Ukrainian].
- Inger, K.K. (2014). Relative Valuation of Alternative Methods of Tax Avoidance. *The Journal of the American Taxation Association*, 36(1), 27-55. doi: 10.2308/atax-50606.
- Lonevskiy, L.M. (2018). Zahalnyi analitychnyi ohliad doslidzhen rezultativ operatyvno-rozshukovoi diialnosti ta yikh vykorystannia pid chas dosudovoho rozsliduvannia schodo ukhlyennia vid splaty podatkiv, zboriv (oboviazkovykh platezhiv) [General analytical review of investigations into the results of search operations and their use in the pre-trial investigation into tax evasion, fees (compulsory payments)]. *Visnik Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenko, Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs named after EO Didorenko*, 1, 260-269 [in Ukrainian].
- Makutėnas, V., & Krikštonaitienė, D. (2017). Modeling of tax optimization opportunities in business enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 39(3), 303-314. doi: 10.15544/mts.2017.22.
- Oliinychenko, V.V. (2016). Problemy zastosuvannia zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za ukhlyennia vid splaty podatkiv, zboriv (oboviazkovykh platezhiv) za ch. 4 st. 212 KK Ukrainy [Problems of applying the criminal liability exemption for tax evasion, fees (mandatory payments) under Part 4 of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu, Issues of combating crime*, 32, 185-201 [in Ukrainian].
- Parfentii, L.A. (2018). Ukhlyennia vid splaty podatkiv v Ukraini: prychny ta metody borotby [Tax evasion in Ukraine: causes and methods of struggle]. *Biznes Inform, Business Inform*, 3, 290-295 [in Ukrainian].
- Pyvovar, Y.I., Belkin, L., Belkin, M., & Iurynets, J. (2019). Disproof of inconvenient negative court practice for self-protection in economic activity. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 41(1), 7-19. doi: 10.15823/mts.2019.01.
- Savić, G., Dragojlović, A., Vujošević, M., Arsić, M., & Martić, M. (2015). Impact of the efficiency of the tax administration on tax evasion. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 28(1). doi: 10.1080/1331677X.2015.1100838.
- Shkil, L. (2018). Podrobnosti v dele "Novoy Pochty". Chto izvestno ob obyskakh i ikh posledstviakh dlia kompanii [Details in the New Mail case. What is known about searches and their consequences for the company]. *Site "MC.Today"*. Retrieved from <https://mc.today/podrobnosti-v-dele-novoj-pochty-cto-izvestno-ob-obyskah-i-ih-posledstviyah-dlya-kompanii> [in Russian].
- Tereschuk, M.M. (2017). Metodolohiia doslidzhennia institutu yurydychnoi vidpovidalnosti v publicnomu pravi [Research methodology of the institute of legal responsibility in public law]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(14), 130-142 [in Ukrainian].
- Ukhvala (2018-1) [Approval (2018-1)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475959> [in Ukrainian].
- Ukhvala (2018-2) [Approval (2018-2)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78031243> [in Ukrainian].
- Ukhvala (2019-1) [Approval (2019-1)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79542999> [in Ukrainian].
- Ukhvala (2019-2) [Approval (2019-2)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77769998> [in Ukrainian].

- Ukhvala (2019-3) [Approval (2019-3)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79630385> [in Ukrainian].
- Williams C.C., & Horodnic, I.A. (2017). Tackling the Informal Sector in East-Central Europe. *Journal of Tax Administration*, 3(2), 65-86. doi: 10.32461/2226-3209.2.2019.177369.
- Zhylich, S. (2016). Kriminalni provadzhennia u spravakh shchodo ukhylennia vid splaty podatkov [Tax evasion criminal proceedings]. *Yuryst & Zakon, Lawyer & Law*, 42. Retrieved from http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009755 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Белкін Л. М. Касаційний адміністративний суд: старі підходи за нової назви. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. Вип. 8. С. 46–51. doi: 10.32999/ksu2663-2713/2019-8-8.
- Белкін М. Л. Обмеження права на оскарження на стадії досудового розслідування за КПК 2012 р. як чинник порушення прав громадян. *Теоретичні і практичні проблеми досудового розслідування в кримінальному процесі України* : матеріали наук. конф. (Київ, 16 груд. 2016 р.). Київ : ВЦ ААУ, 2016. С. 18–21.
- D'Ascenzo M. Global Trends in Tax Administration. *Journal of Tax Administration*. 2015. Vol. 1. No. 1. P. 81–100. doi: 10.2139/ssrn.3173515.
- Гоцуляк Є. М. Податкове адміністративне розслідування як стадія провадження по справах про ухилення від сплати податків. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197(2). С. 226–233. (Серія «Право»).
- Inger K. K. Relative Valuation of Alternative Methods of Tax Avoidance. *The Journal of the American Taxation Association*. 2014. Vol. 36. No. 1. P. 27–55. doi: 10.2308/atax-50606.
- Лоневський Л. М. Загальний аналітичний огляд досліджень результатів оперативно-розшукової діяльності та їх використання під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 260–269.
- Makutėnas V., Krikštonaitienė D. Modeling of tax optimization opportunities in business enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2017. Vol. 39. No. 3. P. 303–314. doi: 10.15544/mts.2017.22.
- Олійниченко В. В. Проблеми застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 ст. 212 КК України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 185–201.
- Парфентій Л. А. Ухилення від сплати податків в Україні: причини та методи боротьби. *Бізнес Інформ*. 2018. № 3. С. 290–295.
- Pyvovar Y. I., Belkin L., Belkin M., Iurynets J. Disproof of inconvenient negative court practice for self-protection in economic activity. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. No. 41 (1). P. 7–19. doi: 10.15823/MTS.2019.01.
- Savić G., Dragojlović A., Vujošević M., Arsić M., Martić M. Impact of the efficiency of the tax administration on tax evasion. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. 2015. Vol. 28. Issue 1. doi: 10.1080/1331677X.2015.1100838.
- Шкиль Л. Подробности в деле «Новой Почты». Что известно об обысках и их последствиях для компании. 2018. *MC.Today* : [сайт]. URL: <https://mc.today/podrobnosti-v-dele-novoj-pochty-cto-izvestno-ob-obyskah-i-ih-posledstviyah-dlya-kompanii>.
- Терещук М. М. Методологія дослідження інституту юридичної відповідальності в публічному праві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 130–142.
- Ухвала (2018-1). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475959>.
- Ухвала (2018-2). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78031243>.
- Ухвала (2019-1). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79542999>.
- Ухвала (2019-2). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77769998>.
- Ухвала (2019-3). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79630385>.
- Williams C. C., Horodnic I. A. Tackling the Informal Sector in East-Central Europe. *Journal of Tax Administration*. 2017. Vol. 3. No. 2. P. 65–86. doi: 10.32461/2226-3209.2.2019.177369.
- Жиліч С. Кримінальні провадження у справах щодо ухилення від сплати податків. *Юрист & Закон*. 2016. № 42. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009755.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2019

Bielkin L. – Ph.D in Engineering, Senior Research Fellow, Lawyer of the Law Firm «Etalon», Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>;

Yurynets Yu. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>;

Belkin M. – Ph.D in Law, Lawyer, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Methodology for Determining Tax Liability: Relation of Administrative and Criminal Law

*A comprehensive study of the methodology for determining tax liability in the context of the correlation of administrative and criminal law. It has been proved that the harmonious procedure for determining tax liability that existed before the 10^s of the 21st century, even with some criticism, provided a logical approach to the objective establishment of tax liability and in a certain way ensured the rights of individuals through proper judicial control, as at the stage of tax assessment, and at the stage of criminal proceedings. This procedure, instead of improvement, was unjustifiably destroyed as a result of the adoption of the Tax Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012. Thus, the **purpose** of the study of the proposed article is to outline the methodological approaches to determining tax liability with a comprehensive view of the requirements of administrative and criminal law, taking into account the principle of consistency of the applied approaches. The research **methodology** is based on the methods of documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, which allowed us to systematically trace the approaches to the objective establishment of tax liability in the logical ratio of administrative and criminal law. **Scientific novelty** lies in a systematic study of approaches to the objective establishment of tax liability in the logical ratio of administrative and criminal law. The approaches are based on the conclusions that the opening of criminal proceedings under art. 212 of the Criminal Code of Ukraine without prior reliable establishment and administrative evidence of the amount of unpaid taxes is doomed to the impossibility of bringing cases of these criminal offenses to a verdict, therefore the conduct of such criminal proceedings is not intended to really combat tax evasion, but is carried out only to put pressure on entrepreneurs and demonstrations of the need for relevant bodies. **Conclusions.** Criminal proceedings under art. 212 of the Criminal Code of Ukraine without prior reliable establishment and administrative evidence of the amount of unpaid taxes do not have a judicial prospect and are subject to closure. Investigating judges should not allow any procedural actions in criminal proceedings opened under art. 212 of the Criminal Code of Ukraine, without a proven agreed tax obligation established on the basis of a tax notice-decision that has entered into force (that is, the completed appeal procedure has passed if such an appeal has little place).*

Keywords: tax evasion; actual non-receipt of funds; budget; state trust fund; operational search measures; judicial control.

Шемчук В. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7969-6589>

Механізм забезпечення інформаційної безпеки держави: теоретично-методологічні основи

*Метою статті є аналіз теоретичних основ і методології вивчення механізму забезпечення інформаційної безпеки, розкриття сутнісних ознак та особливостей, структури окресленої категорії. На цій підставі сформовано такі завдання: схарактеризувати основні доктринальні підходи до визначення забезпечення інформаційної безпеки й механізму забезпечення інформаційної безпеки держави; сформулювати їх визначення; дослідити методологічну основу механізму забезпечення інформаційної безпеки держави; виявити проблеми в цій сфері та запропонувати шляхи їх розв'язання. Своєрідним є **методологічний інструментарій**, оскільки використано комплекс методів і методологічних принципів, підходів, зокрема діяльнісний, системний, структурно-функціональний тощо. На підставі гносеологічного, діалектичного, формально-юридичного, структурно-функціонального методів, методів моделювання та прогнозування сформульовано відповідні дефініції, визначено перспективи вдосконалення механізму забезпечення інформаційної безпеки держави. **Наукова новизна.** Запропоновано розглядати механізм забезпечення інформаційної безпеки як регламентовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на охорону та захист інформаційної сфери особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз і вдосконалення заходів інформаційної протидії та боротьби. Дефініція охоплює ключові елементи механізму забезпечення інформаційної безпеки: об'єкт, суб'єкт, загрози, напрями, заходи. **Висновки.** У науці не сформовані усталені підходи до визначення механізму забезпечення інформаційної безпеки. У монографічних і дисертаційних роботах забезпечення інформаційної безпеки тлумачиться як діяльність і як сукупність чи система заходів, соціальний феномен, соціально-правовий механізм, коло процесів і явищ тощо. Своєю чергою механізм забезпечення інформаційної безпеки розглядають як: систему державно-правових інституцій; систему з власною структурою; систему різних засобів; сукупність. Систему забезпечення інформаційної безпеки розуміють як комплексний механізм реалізації інтересів в інформаційній сфері; сукупність механізмів і суб'єктів; сукупність органів, зв'язків, інструментів та технологій; систему різних заходів тощо. Отже, відсутня узгоджена позиція щодо змісту й співвідношення категорій «механізм» і «система»: в одних наукових працях, де автори розглядають механізм забезпечення інформаційної безпеки крізь призму системи або навпаки, фактично ототожнюють ці категорії; зазначають про необхідність розрізнення цих двох понять, проте не висвітлюють їх співвідношення. Різноманітність трактувань базових понять у цій сфері спричиняє концептуальну невизначеність щодо реалізації функції держави із забезпечення інформаційної безпеки як на теоретичному, так і законодавчому рівнях. Це дещо знижує ефективність реалізації зазначеної функції держави та зумовлює її вдосконалення.*

Ключові слова: інформаційна безпека; механізм забезпечення інформаційної безпеки; національна безпека держави; методологія; система.

Вступ

В умовах активізації реформ в Україні спостерігаємо певні труднощі стосовно реалізації функцій держави в деяких сферах життєдіяльності. Не є винятком і сфера національної безпеки, інформаційних відносин тощо. Водночас державотворчі та правотворчі процеси в Україні останніми роками засвідчують потребу звернути увагу представників вітчизняної науки до питання забезпечення інформаційної безпеки особи, громади, суспільства та держави.

Враховуючи тенденції демократизації та діджиталізації, наша держава пройшла та проходить низку етапів, рівнів і стадій забезпечення інформаційної безпеки. Попри законодавче закріплення повноважень відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування України в цій сфері, очевидними є проблеми розмежування їх компетенції та взаємодії, реальних дієвих гарантій попередження

різноманітних інформаційних загроз національної безпеки, а також ефективних і своєчасних способів їх ліквідації.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз теоретичних основ і методології вивчення механізму забезпечення інформаційної безпеки, розкриття сутнісних ознак та особливостей, структури окресленої категорії.

На цій підставі сформовано такі завдання: схарактеризувати основні доктринальні підходи до визначення забезпечення інформаційної безпеки та механізму забезпечення інформаційної безпеки держави; сформулювати їх визначення; дослідити методологічну основу механізму забезпечення інформаційної безпеки держави; виявити проблеми в цій сфері та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Розвиток інформаційно-комунікаційних відносин, інформаційних суспільств, інформаційних війн та інших загроз, систем інформаційної безпеки

вивчають представники вітчизняної та іноземної науки, різних її галузей. Слід згадати здобутки таких учених, як: І. Боднар, С. Гончар, В. Демиденко, О. Довгань, О. Зозуля, В. Ліпкан, Ю. Максименко, Н. Камінська, О. Кирилук, В. Крутов, М. Малик, М. Мельник, А. Пазюк, Т. Перун, Т. Ткачук, М. Рижков, І. Чернухін, В. Цимбалюк та ін.

Водночас зауважимо, що такі категорії, як «забезпечення» та «механізм», потребують висвітлення їхніх теоретичних конструкцій, з огляду на різноманітні методологічні принципи та підходи, відповідні способи та прийоми. На цій підставі можна сформулювати відповідні визначення і пропозиції.

Виклад основного матеріалу

У контексті дослідження важливо з'ясувати зміст правової категорії «механізм забезпечення інформаційної безпеки» та визначити підхід українського законодавця до розуміння цієї категорії. Це дасть змогу комплексно та ґрунтовно розглянути структуру механізму забезпечення інформаційної безпеки держави, виявити причини недостатньої дієвості цього механізму загалом та окремих його елементів, зокрема.

Багатокомпонентність цього поняття викликає необхідність розпочати аналіз з його ключового елемента – «забезпечення інформаційної безпеки». Різноманітність наукових поглядів на сутність забезпечення інформаційної безпеки зумовлює множинність підходів до визначення її механізму.

У словнику української мови *забезпечення* тлумачать як:

- створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось;
- захист, охорона кого-, що-небудь від небезпеки (Вілодід, 1970-1980, р. 18).

Якщо проаналізувати юридичні й економічні терміни, які містять лексему «забезпечення», то можна навести дещо відмінні її трактування. По-перше, це комплекс заходів і засобів, створення умов для належного функціонування чогось та/або нормального перебігу процесу. По-друге, це діяльність зі створення засобів та застосування сукупності заходів і засобів.

У науковій літературі, як правило, за основу беруть широке бачення поняття забезпечення, що поєднує всі зазначені вище його тлумачення, проте з акцентуванням на його діяльнісному аспекті.

Зокрема, А. О. Стрельцов зауважує, що забезпечення є сукупністю діяльності із забезпечення, засобів забезпечення та суб'єктів забезпечення. Діяльність із забезпечення полягає в наданні допомоги суб'єктам у досягненні поставлених цілей. Засоби забезпечення утворюють сукупність матеріальних, духовних, фінансових, правових, організаційних і технічних засобів, необхідних для

діяльності із забезпечення. Суб'єктами забезпечення є індивіди, організації та органи держави, що здійснюють діяльність із забезпечення (Streltsov, 2002, р. 44).

Науковець В. А. Предборський дійшов висновку, що діяльність із забезпечення безпеки виникає як соціальний феномен стосовно подолання протиріч між об'єктивною реальністю – небезпекою і потребами особи, соціальних груп, суспільства та держави на засадах попередження, локалізації та обмеження. Небезпека як така є об'єктом управлінської діяльності з усунення, попередження, локалізації загроз безпеці. До предмета цієї діяльності належать конкретні загрози небезпеки (військові, політичні, економічні тощо), а також конкретні матеріальні носії цих загроз (природні та соціально-економічні явища) (Predborskyi, 2005, р. 13).

Доволі цікавою видається запропонована В. А. Предборським концепція двовимірності діяльності із забезпечення безпеки. Зокрема, учений зазначає, що діяльність із забезпечення безпеки має горизонтальний і вертикальний виміри, які складаються із взаємопов'язаних і взаємообумовлених рівнів. До горизонтального виміру цієї діяльності пропонують відносити діяльність із забезпечення безпеки особи, підприємства, регіону, держави, суспільства, міжнародної спільноти. До вертикального виміру належить забезпечення політичної, військової, економічної, інформаційної, наукової, технічної безпеки тощо (Predborskyi, 2005, р. 14).

Слід зауважити, що до окреслених висновків учений дійшов у межах дослідження економічної безпеки України, проте їх може бути використано і під час вивчення інформаційної безпеки, оскільки стосуються загальних ознак, які є спільними для обох складових національної безпеки України (як інформаційної, так і економічної).

У монографічному дослідженні «Правові засади інформаційної безпеки України» її автори наводять визначення понятійно-категоріального апарату у сфері державної безпеки, які були запропоновані Службою безпеки України внаслідок досліджень сектора безпеки України, що було здійснено 2005–2007 рр. Зокрема, забезпечення державної безпеки визначено як спеціальний вид діяльності у сфері національної безпеки, що здійснює система державних органів і військових формувань, використовуючи комплекс правових, організаційних, режимних, контррозвідувальних, оперативних-розшукових, службово-бойових і військових заходів, спрямованих на захист об'єктів державної безпеки (Bilenchuk, Borysova, Neklonskyi, & Sobyina, 2018, р. 56).

Слід зазначити, що запропоноване визначення засновано на поширеному в науці підході до розуміння «забезпечення» як діяльності з

реалізації заходів, проте воно не знайшло свого відображення в українському законодавстві.

Дослідник О. О. Тихомиров, аналізуючи систему забезпечення інформаційної безпеки держави, пропонує використовувати методологічний підхід, який дає змогу розглядати її забезпечення як своєрідну діяльність, одним з основних, проте не єдиним суб'єктом якої є держава. Водночас зміст державного забезпечення інформаційної безпеки автор інтерпретує як систему державних гарантій в інформаційній сфері, безпосередньо чи опосередковано визначених фундаментальними нормативно-правовими актами, що регламентують інформаційну сферу суспільних відносин (Tukhomyrov, 2014, p. 72).

Науковці В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський використовують діяльнісний підхід до розуміння забезпечення інформаційної безпеки держави та зазначають, що забезпечення інформаційної безпеки досягають у процесі свідомої цілеспрямованої діяльності органів державного управління, із запобігання можливому порушенню їх нормального функціонування в результаті дії загроз і небезпек (Lipkan, Maksymenko, & Zhelikhovskiy, 2006, p. 161).

Водночас дефініцію забезпечення інформаційної безпеки зазначені автори формулюють як систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення свідомого цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на загрози та небезпек, за якого державні, міжнародні та недержавні інституції створюють необхідні й достатні умови для реалізації та прогресивного розвитку інформаційних інтересів, ефективного функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки (Lipkan, Maksymenko, & Zhelikhovskiy, 2006, p. 267).

Дослідник А. Ю. Нашинець-Наумова забезпечення інформаційної безпеки визначає як діяльність, спрямовану на захист інформаційних інтересів особи, суспільства, держави, її адміністративно-територіальних утворень з метою гарантування інформаційної незалежності України та захисту її інформаційної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз (Nashynets-Naumova, 2017, p. 50).

У межах вивчення правового забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України Т. Ю. Ткачук акцентує на тому, що забезпечення інформаційної безпеки України є складним комплексним поняттям, яке охоплює низку процесів і явищ, пов'язаних із протидією загрозам безпеці національних інтересів в інформаційній сфері (Tkachuk, 2019, p. 114).

Зміст цього поняття автор висвітлює крізь призму сукупності діяльності щодо недопущення

шкоди властивостям об'єкта безпеки, зумовленої інформацією та інформаційною інфраструктурою, а також засобів і суб'єктів цієї діяльності. Водночас мету забезпечення інформаційної безпеки держави визначено як досягнення стану захищеності суспільних відносин від вияву зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних з інформацією та інформаційною інфраструктурою у процесі захисту національних цінностей, реалізації національних інтересів, досягненні національних цілей (Tkachuk, 2019, p. 104).

В окресленому визначенні автор закріплює перелік структурних елементів (об'єкт, суб'єкт, загрози, засоби, мета тощо), які в багатьох дослідженнях належать до механізму або системи забезпечення інформаційної безпеки. Такий підхід розгляду структури забезпечення інформаційної безпеки, а не її системи чи механізму, проти інших наявних в науковій літературі підходів, видається вузьким.

Учений Т. С. Перун обґрунтовує думку про те, що забезпечення інформаційної безпеки становить складний соціально-правовий механізм, яким слід вважати формування та проведення державної політики щодо створення та підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки за допомогою здійснення нормативно-правових, організаційних, управлінських й інших заходів, а також заходів, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави в інформаційній сфері (Perun, 2019, p. 52).

На увагу заслуговує також думка російського вченого В. І. Ярочкіна, який забезпечення безпеки інформації характеризує як безперервний процес, що полягає в обґрунтуванні та реалізації найбільш раціональних методів, способів і шляхів удосконалення та розвитку системи захисту, безперервному контролю її стану, виявленні її вузьких та слабких місць і протиправних дій (Yarochkin, 2004).

Щодо сфери українського законодавства, то поняття забезпечення інформаційної безпеки активно використовують, проте його зміст не деталізують. Для прикладу наведемо Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» № 47/2017.

У Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації категорію забезпечення інформаційної безпеки визначено як здійснення взаємопов'язаних правових, організаційних, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, науково-технічних, інформаційно-аналітичних, кадрових, економічних та інших заходів із прогнозування, виявлення, стримування, запобігання, відбиття інформаційних загроз та ліквідації наслідків їх вияву ("Ukaz Prezidenta", 2016).

У наукових дослідженнях різних напрямів національної безпеки, серед яких і інформаційний,

широко використовують системно-структурний підхід, що дає змогу розглядати забезпечення безпеки на різних рівнях її системи або механізму забезпечення. Така поширеність цього підходу в юридичних працях, напевно, зумовлена вже усталеним вченням про механізм правового регулювання, механізм державного управління, механізм реалізації права тощо. Крім того, український законодавець також досить часто використовує цю категорію, зокрема розділ 6 Доктрини інформаційної безпеки України присвячений механізму реалізації Доктрини. Також у цьому документі вжито поняття механізму виявлення, фіксації, блокування та видалення з інформаційного простору держави шкідливої інформації, механізму реалізації зобов'язань, механізмів регулювання роботи, механізму взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, механізму електронного урядування, механізму захисту. Однак жодне з окреслених понять безпосередньо в Доктрині не розкрито.

Важливо розглянути теоретичні засади категорії «механізм забезпечення інформаційної безпеки». Етимологія ключового поняття механізму грецька, означає «зброя, машина» і сьогодні має такі основні значення:

– пристрій для передачі та перетворення рухів, у якому рух одного або декількох елементів викликає певні рухи решти;

– внутрішній пристрій, внутрішня будова машини, устаткування;

– сукупність станів і процесів, із яких складається будь-яке фізичне, хімічне, фізіологічне, економічне, психологічне явище;

– система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності (Bilodid, 1970-1980).

Термін «механізм» у юриспруденції означає внутрішній устрій системи, сукупність процесів і станів, з яких складається будь-яке явище. Механізм можна також визначити як сукупність взаємопов'язаних елементів, що становлять певну систему, яка перебуває в стані руху (Morozova). Таке визначення можна екстраполювати на сферу забезпечення інформаційної безпеки держави, механізм якого приведе в дію визначену законодавством функцію держави із забезпечення інформаційної безпеки.

У контексті дослідження інформаційної безпеки вчені пропонують різні концепції механізму її забезпечення. Наприклад, В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський державно-правовий механізм інформаційної безпеки трактують як систему взаємопов'язаних і взаємоузгоджених державно-правових інституцій, завданнями яких є створення умов для успішної реалізації інформаційної політики (Lipkan, Maksymenko, Zhelikhovskiy, 2006, p. 137).

Учений О. С. Зозуля характеризує механізми забезпечення інформаційної безпеки як сукупність державних інститутів і структур громадянського суспільства, а також практичних заходів, важелів, стимулів, способів дій із визначення та організації (залучення) необхідних матеріальних, духовних, людських ресурсів, інтеграції різних сфер суспільства з метою досягнення завдань забезпечення інформаційної безпеки України (Zozulia, 2017, p. 45). Особливістю такого авторського погляду є також те, що розгляд забезпечення інформаційної безпеки здійснюють крізь призму множинності її механізмів, тоді як переважна більшість дослідників у цій сфері виокремлює загальний механізм чи систему забезпечення інформаційної безпеки.

Дослідник Б. А. Кормич розглядає державно-правовий механізм інформаційної безпеки як систему органів державної влади загальної та спеціальної компетенції, задіяних у процесі формування та реалізації політики інформаційної безпеки, внутрішні й зовнішні ролі та відносини якої регулюються системою правових норм і принципів.

Водночас учений зазначає, що ефективність захисту інформаційної безпеки держави загалом забезпечена ефективністю кожної складової її державно-правового механізму, який складається з трьох взаємопов'язаних елементів. По-перше, це сукупність державних інституцій, задіяних у процесі формування та впровадження політики інформаційної безпеки, тобто інституціональний механізм інформаційної безпеки. По-друге, це сукупність ролей і відносин, яка охоплює правові відносини, що виникають під час проведення політики інформаційної безпеки, та специфічні ролі. Форми й методи діяльності суб'єктів проведення цієї політики. По-третє, це ієрархічна сукупність правових норм та принципів, яка регулює зміст і процес проведення політики інформаційної безпеки, тобто правовий механізм інформаційної безпеки (Kormych, 2011, p. 132-133).

Науково доцільним видається підхід В. Приходько до визначення механізму забезпечення безпеки на підставі аналізу поняття механізму державного управління. Зокрема, автор визначає механізм державного управління як систему, що призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення окреслених цілей, яка має певну структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкт управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням (Davydenko et al., 2017).

Враховуючи зазначене вище, вчений пропонує такий перелік механізмів управління: механізми-знаряддя (інструменти), механізми-системи (набір взаємопов'язаних елементів) і механізми-процеси (послідовність певних

перетворень). Залежно від того, які проблеми та як вирішують із застосуванням конкретного державного механізму управління, він може бути складним (комплексним) та охоплювати декілька самостійних механізмів (Davuydenko et al., 2017).

У цьому аспекті цікавою є структура комплексного механізму державного управління, яка може складатися з таких видів механізмів: економічного (механізми державного управління банківською, грошово-валютною, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою, страховою діяльністю тощо); мотиваційного (сукупність командно-адміністративних і соціально-економічних стимулів, що спонукають державних службовців до вискоєфективної роботи та організаційні структури, а також результати їх функціонування); політичного (механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо); правового (нормативно-правове забезпечення: закони та постанови Верховної Ради України, укази Президента, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, а також методичні рекомендації та інструкції тощо) (Sytnik et al., 2012).

Учений А. Ю. Нашинець-Наумова зазначає, що механізм забезпечення інформаційної безпеки є системою різних засобів (політичних, кадрових, оперативного-розшукових, інформаційних, правових), за допомогою яких забезпечують захист інформаційних інтересів держави, суспільства, особи від внутрішніх і зовнішніх загроз (Nashynets-Naumova, 2017, p. 53).

Близьким за змістом поняттю механізм забезпечення є поняття система забезпечення інформаційної безпеки, багато вчених розглядають забезпечення інформаційної безпеки крізь елементи її системи.

Термін «система» походить із грецької мови й означає складене з частин з'єднання, у філософському сенсі розуміють ціле, утворене шляхом об'єднання закономірно пов'язаних один з одним предметів, явищ тощо (Systema). Останні є її елементами, складовими частинами. Водночас якості системи як самостійного цілого ніколи не зводяться до якостей елементів, що утворюють систему. Оскільки елементи об'єднуються в систему, підкоряючись об'єктивним закономірностям, між ними виникають стійкі зв'язки, що формують внутрішню форму, тобто структуру системи. Будь-яка система складається з елементів і системоутворюючих зв'язків (Shvets, S.V., & Shvets, U.S., 2017; Perun, 2019).

Дослідники В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський системою забезпечення інформаційної безпеки пропонують вважати систему інформаційно-аналітичних, теоретико-методологічних, адміністративно-правових, організаційно-управлінських, спеціальних та інших заходів, спрямованих на забезпечення стійкого

розвитку об'єктів інформаційної безпеки, а також інфраструктури її забезпечення (Lipkan, Maksymenko, & Zhelikhovskiy, 2006, p. 158).

Вони виокремлюють три аспекти забезпечення інформаційної безпеки:

1) інформаційно-технічну безпеку – управління потенційними чи реальними загрозами з метою захисту комп'ютерних, телекомунікаційних технологій та інших технологій зв'язку;

2) інформаційно-психологічну безпеку – управління реальними чи потенційними загрозами, що можуть завдати шкоди психіці людини, суспільства;

3) інформаційну безпеку у сфері прав і свобод людини – управління реальними чи потенційними загрозами з метою забезпечення права на інформацію (Lipkan, Maksymenko, & Zhelikhovskiy, 2006, p. 197).

Надане визначення системи забезпечення інформаційної безпеки не є вдалим, оскільки формулювання визначення поняття через те ж поняття (система... – це система...) може засвідчити про логічну помилку *idem per idem*.

Також А. Ю. Нашинець-Наумова зазначає, що система забезпечення інформаційної безпеки – це внутрішня структура, систематизована сукупність, єдність, взаємозв'язок і диференціація окремих її елементів (об'єкт, суб'єкти, основні характеристики, рівні інформаційної безпеки та перелік загроз). Учений вважає ключовими елементами такої системи – перелік рівнів інформаційної безпеки та перелік її загроз. Нам видається, що в запропонованому визначенні відсутній змістовний елемент, який пояснював би внутрішньою структурою чого є система забезпечення інформаційної безпеки.

Авторка також зауважує, що слід розрізнити поняття «система забезпечення інформаційної безпеки», «механізм забезпечення інформаційної безпеки», а систему забезпечення інформаційної безпеки розглядає як сукупність елементів, з яких така система складається (у вузькому розумінні), а механізм і стратегію забезпечення (у широкому розумінні) (Nashynets-Naumova, 2017, p. 20-29).

Система забезпечення інформаційної безпеки є ширшим поняттям, оскільки є відокремленою від середовища та взаємодіючою з ним сукупністю взаємопов'язаних елементів, тоді як механізм є внутрішнім устроєм такої системи та/або може бути її елементом. Принаймні такий погляд лягає в основу вчення про юридичний механізм.

У своєму дослідженні А. Ю. Нашинець-Наумова одночасно доходить висновку, що система забезпечення інформаційної безпеки в широкому розумінні також охоплює механізм і стратегію її забезпечення (Nashynets-Naumova, 2017, p. 53). Внаслідок цього нівелюється її попереднє обґрунтування співвідношення системи та механізму забезпечення інформаційної безпеки, і стає не зрозумілим, який підхід (широкий чи

вузький) до зазначених понять обрала авторка, а якщо пропонуються обидва, то яка характеристика цих понять відповідно до цих підходів.

Схожий з нашою позицією щодо співвідношення механізму та системи забезпечення інформаційної безпеки є висновок Л. О. Євдоченка, який пропонує розглядати систему державного забезпечення інформаційної безпеки України як комплексний механізм реалізації національних інтересів в інформаційній сфері та захисту цих інтересів від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, зважаючи на негативні чинники адаптації системи державного забезпечення інформаційної безпеки до динаміки глобалізаційних процесів на підставі узагальнення міжнародного досвіду (Yevdochenko, 2011).

Дослідник Г. Ситник, аналізуючи систему забезпечення національної безпеки, висловлює відповідну нашому погляду позицію. Учений пропонує розуміти систему забезпечення національної безпеки як складову системи національної безпеки, зокрема сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) і суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи й заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на підставі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки в цілеспрямовану скоординовану діяльність (політичні, правові, організаційні, воєнні та інші заходи) щодо реалізації національних інтересів (передусім щодо виявлення, прогностування, запобігання та нейтралізації загроз безпеці особи (громадянина), суспільства та держави) (Sytnik et al., 2012, p. 355).

Учений О. С. Зозуля системою забезпечення інформаційної безпеки пропонує вважати сукупність наявних і спеціально створюваних органів, формальних та неформальних державних і громадських структур, соціальних груп, суспільних об'єднань, окремих осіб, а також правових, політичних, економічних, інформаційних та інших зв'язків між ними, механізмів, інструментів і технологій щодо забезпечення життєво важливих інтересів в інформаційній сфері особи, суспільства і держави. Учений також зауважує, що структурним елементом системи забезпечення інформаційної безпеки є система державного управління інформаційною безпекою (Zozulia, 2017, p. 44).

Тож, під час формулювання цієї дефініції використано комплексний підхід, який дав змогу об'єднати в систему забезпечення інформаційної безпеки: інституційну систему, систему державного управління інформаційною безпекою, складові (політична, нормативна, економічна, технічна) механізму забезпечення інформаційної безпеки, механізм реалізації інтересів в інформаційній сфері.

Наукова новизна

На підставі зазначеного вище пропонуємо розглядати *механізм забезпечення інформаційної безпеки* як регламентовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на охорону та захист інформаційної сфери особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз й удосконалення заходів інформаційної протидії та боротьби. Надана дефініція охоплює ключові елементи механізму забезпечення інформаційної безпеки: об'єкт, суб'єкт, загрози, напрями, заходи. Вона ґрунтується на своєрідній методології, що охоплює комплекс методів і методологічних принципів, підходів, зокрема, діяльнісний, системний, структурно-функціональний.

Висновки

Здійснений аналіз наукових поглядів щодо сутності таких базових понять у сфері інформаційної безпеки, як «забезпечення інформаційної безпеки», «механізм забезпечення інформаційної безпеки» та «система забезпечення інформаційної безпеки» засвідчує про відсутність усталеного підходу до визначення окреслених категорій. За таких умов, з одного боку, існує широкий простір для відповідних теоретико-правових пошуків, які, у цьому випадку, часто призводять до збільшення кількості дискусійних питань і протиставлення наукових позицій. Зокрема, у монографічних і дисертаційних дослідженнях забезпечення інформаційної безпеки тлумачать і як діяльність, і як сукупність чи систему заходів, і як соціальний феномен, і як соціально-правовий механізм, і як низку процесів та явищ.

Така варіативність поглядів на забезпечення інформаційної безпеки зумовлює низку різноманітних визначень механізму та системи такого забезпечення. Наприклад, механізм забезпечення інформаційної безпеки розглядають як: систему державно-правових інституцій; систему з власною структурою; систему різних засобів; сукупність державних органів, громадських структур, заходів, важелів і способів дій. Водночас системою забезпечення інформаційної безпеки пропонують вважати: комплексний механізм реалізації інтересів в інформаційній сфері; сукупність механізмів та суб'єктів; сукупність органів, зв'язків, інструментів і технологій; систему різних заходів тощо.

Стосовно досліджень такого спрямування серед авторів відсутня узгоджена позиція щодо змісту та співвідношення категорій «механізм» і «система». В одних наукових працях, де автори розглядають механізм забезпечення інформаційної безпеки крізь призму системи або можна говорити про фактичне ототожнення цих категорій. В інших працях автори зазначають про необхідність розрізнення цих двох понять, проте не висвітлюють їх співвідношення. З іншого боку, різноманітність

трактувань базових понять у сфері інформаційної безпеки зумовлює концептуальну невизначеність щодо реалізації функції держави забезпечення інформаційної безпеки як на теоретичному,

так і на законодавчому рівнях. У зв'язку з цим знижується рівень загальної ефективності реалізації зазначеної функції держави та відсутнє її вдосконалення.

REFERENCES

- Bilenchuk, P.D., Borysova, L.V., Neklonskyi, I.M., & Sobyna, V.O. (2018). *Pravovi zasady informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Legal basis of information security of Ukraine]*. P.D. Bilenchuk (Eds.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Bilodid, I.K. (Eds.). (1970-1980). *Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 1-11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Davydenko, S., Yehorova, O., & Prykhodko, V. (et al.). (2017). *Ekonomika ta ekonomichna bezpeka derzhavy [Economy and economic security of the state]. Teoriia ta praktyka, Theory and Practice*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Demchenko, P. (2018). Kibernetychna bezpeka yak novitnii napriam informatsiinoi skladovoi natsionalnoi bezpeky Ukrainy: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Cyber security as a new direction of information component of national security of Ukraine: constitutional and legal aspect]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni I. Franka, Bulletin of Ivan Franko National University of Lviv*, 67. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2018.67.170> [in Ukrainian].
- Getman, A., & Yakoviyk, I (2019). National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Problemy zakonnosti*, 147. doi: 10.21564/2414-990x.147.186338.
- Horlenko, V.V. (2019). Formuvannia suchasnoho hromadianskoho suspilstva v Ukraini: osoblyvosti vplyvu derzhavy [Formation of modern civil society in Ukraine: features of state influence]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Notes of the Taurida V.I. Vernadsky National University*, 4, 221-226. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/36> [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [The impact of globalization trends on the formation of regional legal systems]. *Mezhdunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. Retrieved from <http://e-notabene.ru/wl/artis1e.10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Kelzen, G. (2015). *Chistoe uchenie o prave [Pure doctrine of law]* (2nd ed.). (M.V. Antonov, V. Lezova, Trans). SPb.: Alef-Press. doi: 10.32370/IA 2019.01 [in Russian].
- Kormych, B.A. (2011). *Informatsiine pravo [Information law]*. Kharkiv: BURUN i K [in Ukrainian].
- Lipkan, V.A., Maksymenko, Yu.Ye., & Zhelikhovskiy, V.M. (2006). *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Information security of Ukraine in the context of European integration]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Morozova, L.A. *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Retrieved from <https://law.wikireading.ru/50984> [in Russian].
- Nashynets-Naumova, A.Yu. (2017). *Informatsiina bezpeka: pytannia pravovoho rehuliuвання [Information security: legal issues]*. Kyiv: Helvetyka [in Ukrainian].
- Perun, T.S. (2019). *Administrativno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v Ukraini [Administrative and legal mechanism for ensuring information security in Ukraine]. Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Ponomarov, S.P. (2018). Osnovni napriamky diialnosti derzhavy u sferi zabezpechenni bezpeky ta oborony Ukrainy [Main directions of activity of the state in the sphere of security and defense of Ukraine]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 109-114. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1288922> [in Ukrainian].
- Predborskyi, V.A. (2005). *Ekonomichna bezpeka derzhavy [Economic security of the state]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Shemchuk, V.V. (2017). Informatsiina bezpeka ta informatsiina oborona v konteksti rozvytku vitchyznianoii doktryny i zakonodavchoi osnovy [Information security and information defense in the context of the development of national doctrine and legislative framework]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Notes of the Taurida V.I. Vernadsky National University*, 4, 31-37. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06> [in Ukrainian].
- Shvets, S.V., & Shvets, U.S. (2017). *Osnovy systemnoho analizu [Basics of system analysis]*. Sumy: Sum. derzh. in-t [in Ukrainian].
- Streltsov, A.A. (2002). Obespechenie informatsionnoy bezopasnosti Rossii [Ensuring the information security of Russia]. *Teoreticheskie i metodologicheskie osnovy, Theoretical and methodological foundations*. V.A. Sadovnichiy, V.P. Sherstiuk (Eds.). Moscow: MTsMNO [in Russian].
- Syroid, T.L. (2019). Pravova osnova polityky Yevropeiskoho Soiuzu v haluzi bezpeky: vid vytykov do suchasnosti [The legal basis of the European Union's security policy: from its origins to the present]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 547-560. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-47-54 [in Ukrainian].
- Systema [System]. Sait "Vikipediia", Site "Wikipedia". Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BT%D0%B0> [in Ukrainian].
- Sytnik, G.P., Abramov, V.I., & Smolianiuk, V.F. (et al.). (2012). *Gosudarstvennoe upravlenie v sfere natsionalnoi bezopasnosti [State Administration in the Field of National Security]*. G.P. Sytnika (Eds.). Kiev: NADU [in Russian].
- Tkachuk, T.Yu. (2019). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [Providing information security in the conditions of European integration of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Uzhhorod [in Ukrainian].

- Tykhomyrov, O.O. (2014). *Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak funktsiia suchasnoi derzhavy [Providing information security as a function of the modern state]*. R.A. Kaliuzhnyi (Eds.). Tsentr navch.-nauk. ta nauk.-prakt. vyd. NA SB Ukrainy [in Ukrainian].
- Ukaz Prezidenta RF "Ob utverzdenii Doktriny informatsionnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsiy": vid 5 dekab. 2016 r. No. №646 [Decree of the President of the Russian Federation "On Approving the Doctrine of Information Security of the Russian Federation" from December 5, 2016, No. 646]. *Sobranie zakonodatelstva RF, Meeting of the legislation of the Russian Federation*, 50, 7074 [in Russian].
- Yarochkin, V.I. (2004). *Informatsionnaia bezopasnost [Information Security]* (2nd ed.). Moscow: Akadem. proekt; Gaudeamus [in Russian].
- Yesimov, S. (2017). Metodolohiia synerhetychnoho pidkhodu v doslidzhenni informatsiinykh tekhnolohii v publichnomu upravlinni [Methodology of synergistic approach in the study of information technology in public administration]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 876(15). Retrieved from <https://tsyberleninka.ru/artitsle/n/metodologiya-sinergetichnogo-pidhodu-v-doslidzhenni-informatsiynih-tehnologi> [in Ukrainian].
- Yevdochenko, L.O. (2011). Udoshkonalennia systemy derzhavnogo zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Improvement of the system of state provision of information security of Ukraine in the conditions of globalization]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Zozulia, O.S. (2017). Derzhavne upravlinnia zabezpechenniam informatsiinoi bezpeky Ukrainy v umovakh informatsiino-psykholohichnogo protyborstva [Public administration of information security of Ukraine in the conditions of information and psychological confrontation]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Біленчук П. Д., Борисова Л. В., Неклонський І. М., Собина В. О. Правові засади інформаційної безпеки України : монографія / за ред. П. Д. Біленчука. Харків : 2018. 289 с.
- Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 3. С. 18.
- Економіка та економічна безпека держави. *Теорія та практика* : навч. посіб. / [С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько та ін.]. Ужгород : РІК-У, 2017. 388 с.
- Демченко П. Кібернетична безпека як новітній напрям інформаційної складової національної безпеки України: конституційно-правовий аспект. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка*. 2018. Вип. 67. (Серія «Юридична»). doi: <http://dx.doi.org/10.30970/ma.2018.67.170>.
- Getman A., Yakoviuk I. National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Проблеми законності*. 2019. № 147. doi: [10.21564/2414-990x.147.186338](https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.186338).
- Горленко В. В. Формування сучасного громадянського суспільства в Україні: особливості впливу держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. № 4. С. 221–226. (Серія «Юридичні науки») doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/36>.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. URL: <http://e-notabene.ru/wl/article.10941.html>. doi: [10.7256/2306-899.2014.2.10941](https://doi.org/10.7256/2306-899.2014.2.10941).
- Кельзен Г. Чистое учение о праве. 2-е изд. / пер. с нем. М. В. Антонова, С. В. Лезова. СПб. : Алф-Пресс, 2015. 542 с. doi: [10.32370/IA2019.01](https://doi.org/10.32370/IA2019.01).
- Кормич Б. А. Інформаційне право : підручник. Харків : БУРУН і К., 2011. 334 с.
- Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посіб. Київ : КНТ, 2006. 280 с.
- Морозова Л. А. Теория государства и права. URL: <https://law.wikireading.ru/50984>.
- Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Гельветика, 2017. 168 с.
- Перун Т. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 268 с.
- Пономарьов С. П. Основні напрямки діяльності держави у сфері забезпечення безпеки та оборони України. *Форум права*. 2018 № 2. С. 109–114. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1288922>.
- Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія. Київ : Кондор, 2005. 391 с.
- Шемчук В. В. Інформаційна безпека та інформаційна оборона в контексті розвитку вітчизняної доктрини й законодавчої основи *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. № 4. С. 31–37. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06>.
- Швець С. В., Швець У. С. Основи системного аналізу : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2017. 126 с.
- Стрельцов А. А. Обеспечение информационной безопасности России. *Теоретические и методологические основы* / ред. В. А. Садовничий, В. П. Шерстюк. М. : МЦМНО, 2002. 96 с.
- Сироїд Т. Л. Правова основа політики Європейського Союзу в галузі безпеки: від витоків до сучасності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 547–560. doi: [10.31733/2078-3566-2019-3-47-54](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-47-54).
- Система. *Вікіпедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0>.
- Государственное управление в сфере национальной безопасности : сл.-справочник / состав. : Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др. ; под общ. ред. Г. П. Сытника. Киев : НАДУ, 2012. 496 с.

- Ткачук Т. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 487 с.
- Тихомиров О. О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави : монографія / заг. ред. Р. А. Калюжний. Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НА СБ України, 2014. 196 с
- Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации : Указ Президента РФ от 5 дек. 2016 г. № 646. *Собрание законодательства РФ*. 2016. № 50. Ст. 7074.
- Ярочкин В. И. Информационная безопасность : учебник. 2 -е изд. М. : Акад. проект ; Гаудеамус, 2004. 544 с.
- Єсімов С. Методологія синергетичного підходу в дослідженні інформаційних технологій в публічному управлінні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 876 (15). (Серія «Юридичні науки»). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-sinergetichnogo-pidhodu-v-doslidzhenni-informatsiynih-tehnologi>.
- Євдоченко Л. О. Удосконалення системи державного забезпечення інформаційної безпеки України в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Львів, 2011. 20 с.
- Зозуля О. С. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протистояння : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ : НАДУ, 2017. 251 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2019

Shemchuk V. – Ph.D in Law, Lecturer at the Department of Constitutional and International Law of Taurida National V. I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7969-6589>

Mechanism of Providing Information Security of the State: Theoretical-Methodological Basis

*The purpose of the article is to analyze the theoretical bases and methodology of studying the mechanism of information security, to reveal the essential features and features, the structure of this category. On this basis, the following tasks are formed, namely: to characterize the main doctrinal approaches to determining the provision of information security and the mechanism for ensuring information security of the state; formulate their definitions; to explore the methodological basis of the mechanism for ensuring information security of the state; identify specific issues in this area and suggest ways to remedy them. **Methodology.** Yes, a set of methods and methodological principles, approaches, in particular, activity, systemic, structural-functional and others were used. At the same time, on the basis of epistemological, dialectical and formal-legal, structural-functional methods, modeling and forecasting methods, the corresponding definitions are formulated and perspective directions of improvement of the mechanism of ensuring information security of the state are defined. **Scientific novelty.** It is proposed to consider the mechanism of ensuring information security as regulated by the legislation of the authorized entities, aimed at protecting and protecting the information sphere of the individual, society and the state from external and internal threats and improving information counteraction and fight measures. The above definition covers the key elements of the information security mechanism: object, subject, threats, directions, measures. **Conclusions.** In science there are no established approaches to determining the mechanism of information security. In monographs and dissertations, information security is interpreted as both an activity and a set or system of measures, and as a social phenomenon, as a social-legal mechanism, and as a circle of processes and phenomena, etc. In turn, the mechanism for ensuring information security is considered as: the system of state-legal institutions; system with its own structure; system of various means; set of state bodies, public structures, measures, levers and methods of action. And information security system is understood as a complex mechanism of realization of interests in the information sphere; a set of mechanisms and subjects; a set of bodies, communications, tools and technologies; system of various measures; etc. Therefore, there is no agreed position on the content and correlation of the categories «mechanism» and «system»: in some scientific works, where the authors consider the mechanism of information security through the prism of the system or vice versa, they actually identify these categories; note the need to distinguish between these two concepts but do not disclose their relationship. The diversity of interpretations of basic concepts in the field of information security gives rise to conceptual ambiguity regarding the implementation of the function of the state to provide information security, both at theoretical and legislative levels. This somewhat reduces the effectiveness of the implementation of the specified function of the state and causes its improvement.*

Keywords: information security; mechanism of providing information security; national security of the state; methodology; system.

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

УДК 340.12:342.53

doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.60>

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Дурдинець М. Ю. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718-3583>

Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні: історико-правовий аналіз і перспективи

Метою статті є систематизований виклад історії та перспектив запровадження бікамералізму в Україні. У статті здійснено філософсько-правовий аналіз історичного розвитку теоретичного обґрунтування та практики реалізації інституту двопалатного парламенту в Україні. **Методологія.** Основним методологічним підходом у дослідженні є аксіологічний. Порівняльний метод дає змогу проаналізувати дискусії щодо позитивних і слабких аспектів бікамералізму, а також можливості запровадження його в Україні. Завдяки історико-правовому методу було розглянуто витоки й еволюцію бікамералізму в деяких країнах Європи, США та Україні. **Наукова новизна.** З'ясовано, що європейський парламентаризм ґрунтується на таких демократичних цінностях, як спадкоємність законів, непорушність громадянських свобод, пріоритет прав людини, політичний і культурний плюралізм, наявність розвинуеного громадянського суспільства, з огляду на те, що парламентаризм і бікамералізм найчастіше пов'язують із демократичною політичною та правовою культурою. Визначено нагальність імплементації передового досвіду функціонування двопалатного парламенту, оскільки ідея бікамералізму стала визначальним чинником генези сучасного конституціоналізму та парламентаризму у світі. Ефективна реалізація перспектив євроінтеграційного розвитку нашої держави майже неможлива без переосмислення відповідних положень Конституції України. Доведено, що перспективи запровадження двопалатного парламенту в Україні нині знаходяться не лише в політичній і теоретико-правовій, а й філософсько-правовій та психологічній площинах. Констатовано, що структура Парламенту України відіграє вагомую роль у збалансуванні потреб та інтересів населення, гармонізації взаємодії влади та суспільства з метою забезпечення його демократичного розвитку, досягненні більш стійкої рівноваги сил між виконавчою та законодавчою гілками влади, створенні перманентного балансу між складовими системи влади, формуванні умов для прийняття політично виважених і консолідованих рішень, більш ґрунтовного та детального опрацювання законопроектів, аби забезпечити належну якість правотворчого процесу. **Висновки.** Висвітлено положення про сприяння розвитку територіальним громадам України через пряме представництво їх у найвищому законодавчому органі державної влади. Зазначено, що чітка структурованість парламенту дасть змогу представити в ньому кожний регіон (територіальну частину, громаду), що уможливить їх найбільш ефективний розвиток і підвищення рівня життя населення, з огляду на основні потреби, інтереси та специфічні проблеми регіону під час ухвалення законів, а також сприятиме консолідуванню суспільства задля реалізації стратегічних напрямів державного будівництва та зміцнення національної безпеки України.

Ключові слова: бікамералізм; парламентаризм; двопалатність; українське державотворення; демократичні цінності; євроінтеграція.

Вступ

Дослідження феномену двопалатного парламенту посідає чільне місце в численних наукових працях теоретиків конституціоналізму, соціологів і політологів (Bradbury, & Crain, 2002; Llanos, & Nolte, 2003; Albert, Baraggia, & Fasone, 2019; Wolfs, & Cigala, 2019). Класики світової політико-правової думки, зокрема З. Бзезінський, Є. Бентам, А. Гамільтон, Т. Гоббс, Ш. де Голь, Р. Даль, Т. Джеферсон, Л. Дюї, Г. Кіссінджер, Б. Констан, Д. Коуклі, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Д. Медісон, Д. Міль, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, М. Тетчер, А. Токвіль, В. Черчилль, А. Шайо та інші вчені, політики й державотворці також досліджували питання парламентаризму у своїх

працях від епохи Нового часу до сучасності. Нині ключові питання організації політико-правової системи України розглядають у філософсько-правовій площині, що підтверджують праці сучасних українських учених (Kostytskyi, 2008; Kostytskyi, 2014, р. 41-48; Pavlyshyn, 2017; Durdynets, 2017).

Попри те, що питання ефективності впровадження бікамералізму у світовій літературі протягом останніх десятиліть стає більш поширеним, окреслена проблема залишається предметом дискусій. Це пов'язано, зокрема, з тим, що дослідження зазначеної проблематики лежить не лише в теоретико-правовій, а й у соціологічній, філософській і психологічній

площинах. Низка державних діячів, учених, а також політиків ідеї бікамералізму пов'язують передусім із федеративним устроєм держав (Республіка Австрія, Федеративна Республіка Німеччина, США, Швейцарія тощо) або з багатовіковими традиціями існування двопалатного парламенту у Великій Британії.

Поширеною причиною скептичного ставлення до переваг двопалатної моделі з боку правознавців пострадянського простору, які обстоюють природність функціонування двопалатних парламентів лише у федераціях, є ідеї щодо неможливості запровадження бікамералізму в сучасних унітарних державах. Фахівці обстоюють думку, що верхня палата в таких країнах є консервативним чинником, що гальмує будь-які прогресивні перетворення. Положення, які беруть початок переважно з радянської юридичної науки, суперечать сучасній конституційній дійсності та засвідчують односторонній і необ'єктивний науковий аналіз бікамералізму.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є філософсько-правовий аналіз історичного розвитку теоретичного обґрунтування та практики реалізації інституту двопалатного парламенту. Для досягнення мети було визначено такі завдання: здійснити систематизований огляд результатів досліджень історії та окреслити перспективи запровадження бікамералізму в Україні.

Виклад основного матеріалу

Бікамералізм або бікамеризм (фр. *bicamerism* (*bicameralism*); лат. *bis* – два та *camera* – склепіння, кімната) – це двопалатна структура найвищого законодавчого органу в державі. Однією з найбільш чітких тенденцій генези світового конституціоналізму нині є всебічна популяризація теорії та практики бікамералізму. Зазначене положення можна підтвердити тим, що останніми роками багато країн з різними формами державного устрою виявляють активність щодо переходу до бікамеральної структури парламенту. За сучасних умов двопалатні парламенти засвідчують історичні традиції конституціоналізму, їх не сприймають як своєрідне відхилення в державному розвитку країн, поєднаних однією правовою системою. Нині для значної кількості громадян бікамералізм – це повсякденне політико-правове явище, оскільки таку систему парламентаризму обрали економічно розвинені та політично стабільні країни світу. Надто значущою двопалатна модель парламенту є для країн, у яких суспільство є неоднорідним за культурою, ментальністю, традиціями й історією.

У юридичній літературі, зокрема філософсько-правових дослідженнях, представлено широкий спектр думок щодо функціонування двопалатних

парламентів. На цьому акцентував увагу О. Д. Градовський, який зазначив, що стосовно загального питання про необхідність верхньої палати більшість дослідників політичної сфери висловлюються позитивно.

Розроблення теоретичних питань, пов'язаних із запровадженням і функціонуванням двопалатної моделі парламенту, було започатковано в працях класиків політико-правової та філософської думки – Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Дж. Медісона, Т. Джефферсона, А. Токвіля та інших мислителів XVII–XIX ст. Обґрунтовуючи значущість і доцільність демократії як сучасної форми суспільно-політичного устрою в державі, основоположники теорії демократії, водночас, обстоювали доцільність формування двопалатного парламенту в демократичних політичних системах. Інструментальне значення бікамералізму теоретики демократії визнали необхідною умовою функціонування політичної системи держави та її демократичного устрою. Перші теоретики демократії вважали, що втілення принципу бікамералізму сприятиме підвищенню рівня ефективності й виваженості прийняття рішень, мінімізації суперечностей інтересів малих і великих регіонів країни, компетентності діяльності парламенту та наступності в прийнятті ними рішень.

На підставі огляду літератури стосовно проблематики дослідження можна констатувати, що ключові положення вчення про бікамералізм викладені в працях мислителів XVII–XIX ст. Модель Ш. Монтеск'є вважають класичною, оскільки в ній доведено дієвість механізму стримувань і противаг, реалізовано представництво соціальних інтересів населення, гарантовано врівноваженість політичного ладу в соціально неоднорідному суспільстві та створено фундамент для ліберальної демократії. Система поділу влади набуває найбільш повного вираження в бікамеральному способі організації структури загальнонаціональних представницьких органів. Крім того, у теорії демократичної держави бікамералізм визнано гарантією прозорості й публічності, захисту прав та інтересів різних меншин і регіонів. Інститут парламентаризму залишається предметом правового дослідження, оскільки перебуває в полі зору соціальної філософії, філософії права, психології, соціології, політології тощо.

Необхідним є подальше вивчення кількісного і якісного співвідношення верхньої та нижньої палат, специфіки побудови парламенту, зумовленої культурно-історичними, етнічними й ментальними особливостями кожної держави, теоретичних витоків та історичного розвитку концепції представництва народу у вищих органах законодавчої влади від античних моделей двопалатного парламенту до бікамеральності новітнього зразка, яка стала засобом збалансування влади, адже в більшості європейських країн перші представницькі установи

з'явилися і майже до кінця XVIII ст. діяли як багатопалатні. Основними джерелами європейської правової традиції, що вплинули на функціонування та розвиток двопалатного парламенту як органу влади, є давньогрецька філософія, римське право та християнська етика.

У XX ст. спостерігали відмову від бікамералізму в країнах «старої» демократії та збільшення його питомої ваги за рахунок нових країн Центральної та Східної Європи. Збереження другої палати є не лише даниною традиції, воно постає додатковим або стримувальним фактором на шляху перетворень (залежно від політичного режиму). Наявність другої палати зумовлена демократизмом суспільства, утвердженням принципу поділу влади, системою стримувань і противаг, а також необхідністю представлення інтересів груп, які не інституціоналізовані особливими державними утвореннями. Досвід сучасних розвинених демократій засвідчує, що двопалатний парламент часто буває більш демократичним, ніж однопалатний, і є менш вразливим стосовно «захоплення» його певною політичною силою або коаліцією таких сил з метою монополізації влади. Держави з давніми традиціями парламентаризму (Велика Британія, Франція, Італія) не відмовляються від двопалатності, а намагаються її модернізувати: зробити більш легітимною, змінюючи строки повноважень і порядок формування, посилити позиції верхньої палати шляхом підвищення її ефективності в законодавчому процесі.

На початку XXI ст. палати парламенту формуються вже не за принципом станового чи класового представництва, а отже, між вибором структури парламенту та формою державного устрою немає залежності, оскільки першу визначають особливості держави (історичні, політичні, національні). Правознавці, політологи та соціологи зазначають, що недостатньо виключно політичного представництва в парламенті попри форму держави. Для європейських унітарних держав традиційним є конституційне закріплення бікамералізму. В окремих унітарних державах другу палату формують як орган представництва територіальних колективів, що проживають у межах адміністративно-територіальних одиниць (Франція, Італія, Іспанія, Польща). Визначено відсутність безпосереднього взаємозв'язку між формою державного устрою та моделлю парламенту. Серед 28 країн – членів ЄС двопалатну структуру парламенту мають 14 держав (у десятих – унітарний устрій, у чотирьох – федеративний). Порівняльно-правовий аналіз парламентів деяких країн Європи та США засвідчив відсутність прецедентів, коли створення двопалатного парламенту призводить до зміни форми державного устрою.

Приклади сучасних двопалатних парламентів країн засвідчують наявність двох головних проблем практики бікамералізму – порядок формування й обсяг повноважень верхніх палат. Встановлено таку закономірність: що далі процес формування палати від виборчого корпусу, то меншим є обсяг її компетенції та нижчим – реальний статус. Розроблення дієвої моделі двопалатної організації парламенту (з огляду на зазначені положення) перетворює бікамералізм на ефективний механізм, здатний оптимізувати роботу політико-правової системи під час становлення демократії, насамперед в умовах посттоталітарної трансформації права.

Європейський парламентаризм ґрунтується на таких демократичних цінностях, як спадкоємність законів, непорушність громадянських свобод, пріоритет прав людини, політичний і культурний плюралізм, наявність розвиненого громадянського суспільства, тому парламентаризм і бікамералізм найчастіше пов'язують із демократичною політичною та правовою культурою.

Бікамералізм є наслідком еволюції правової свідомості в напрямі демократизації політико-правової системи. Ефективна діяльність двопалатного парламенту можлива в державах з високою політичною культурою та розвинутою правовою свідомістю. Ключовими векторами історичної зумовленості й актуальності зміни структури парламенту є численні завдання та функції, що визначають його не лише як політичний центр законотворення, а й, водночас, як інститут формування державної програми розвитку країни. Реалізація ідеї бікамералізму дає змогу зберегти баланс сил у парламенті та врівноважити представницькі функції кожної з палат, а також підвищити рівень юридичної техніки нормотворення.

Наукова новизна

На підставі дослідження можна сформулювати тези, які відображають наукову новизну запропонованої розвідки. До основних позитивних рис бікамералізму належать: 1) контролювання палатами одна одної, що підвищує якість діяльності парламенту загалом і дає змогу мінімізувати порушення регламентних норм, маніпуляції та зловживання в роботі однієї з палат, унеможливити вплив виконавчої влади, що спрямовано задовольнити інтереси однієї людини або групи осіб у незаконний спосіб; 2) оптимізація діяльності палат шляхом зменшення кількості їхніх членів і створення належних умов для обговорення важливих питань з метою прийняття конструктивних рішень; 3) забезпечення представництва кожного регіону (територіальної частини, громади), що є передумовою найбільш ефективного й інтенсивного розвитку, оскільки

робить можливим врахувати всі регіональні інтереси й особливості під час ухвалення законів і прийняття важливих рішень; 4) формування підґрунтя для прийняття політично виважених рішень, а також більш досконалого та деталізованого опрацювання проектів законодавчих актів; 5) встановлення публічної та прозорої процедури обговорення державних рішень шляхом розподілу процесу їх підготовки та прийняття на декілька етапів, завдяки чому він стає більш доступним для громадськості та може бути висвітлений у засобах масової інформації; 6) збалансування та конструктивізація взаємодії політичних антагоністів у парламенті, що дає змогу ефективніше узгоджувати політичні інтереси суспільства; 7) створення перманентного балансу влади, тобто досягнення стійкої рівноваги сил між виконавчою та законодавчою гілками влади; 8) забезпечення правонаступності влади, обраного курсу реформ і державної стратегії розвитку; 9) сприяння чіткій артикуляції вимог опозиції та скоординованій роботі альтернативних сил, що є додатковою гарантією від узурпації влади й убезпечує суспільство від державного свавілля та спроб зловживання владою керівництвом держави.

У кожній демократичній країні порядок формування виборчого органу залежить від умов, що впливають на його ефективність, зокрема: форма державного правління; функції представницького органу; ступінь довіри громадян органам державної влади та політичним партіям; рівень сформованості політичної системи країни; ефективність розподілу повноважень між органами публічної влади; рівень розроблення виборчого законодавства; особливості адміністративно-територіального устрою. Реальну оцінку оптимальності різних моделей формування верхньої палати може бути проведено лише з огляду на те, яким чином кожна з обраних моделей впливає на фактичну роль палати парламенту. Зважаючи на те, що парламентські палати мають різний склад за правилами формування та розміром, їхні функціональні характеристики не збігаються. Однак фактично типовим є незначний розмір верхньої палати та більш тривалий строк перебування на посаді її членів, ніж членів нижньої палати.

Моделі бікамералізму відрізняються передусім засобами подолання суперечностей між двома палатами. Складовими різних варіантів бікамералізму є інституційні особливості взаємодії двох палат парламенту. Важливе значення має те, хто ініціює законопроекти, скільки разів їх розглядають у кожній палаті, кому належить вирішальний голос під час остаточного розгляду. Бікамеральні системи відрізняються за певними критеріями, серед яких головними є засоби формування та повноваження кожної з палат.

Політико-правовий статус верхніх палат визначають переважно принципи їх формування. Якщо нижня палата завжди формується на підставі загального та прямого голосування, то верхня вже не має такої симетричної легітимності: її склад призначають, обирають (безпосередньо чи опосередковано) або формують за принципом наслідування.

Розглядаючи історичні передумови виникнення в Україні бікамералізму як політико-правового явища, слід виокремити вісім етапів його становлення: 1) вічева демократична традиція Київської Русі; 2) обмежений парламентаризм у період перебування України в складі Великого князівства Литовського і Польського королівства; 3) представницькі органи періоду Запорізької Січі; 4) представництво українського народу в парламентських установах Австрії та Австро-Угорщини; 5) обмежене українське загальнодержавне представництво в період перебування України в складі Російської Імперії; 6) формування та законодавче визначення представницького органу влади в період існування Української Народної Республіки; 7) представницьке правління УРСР у складі СРСР; 8) парламентаризм у незалежній Україні.

Висновки

Ефективна реалізація перспектив євроінтеграційного розвитку України майже неможлива без переосмислення положень чинного Основного Закону, формування нових конституційних засад розбудови демократичної, соціальної та правової держави, гуманізації, лібералізації, посттоталітарної та постколоніальної еволюції законодавства, подальшої децентралізації, забезпечення представництва інтересів територіальних громад у парламенті та багатьох інших важливих кроків, спрямованих на інтенсифікацію розвитку громадянського суспільства в Україні.

Попри майже 29-річну історію незалежної української держави й 23-річну чинність Конституції України, на рівні суспільної та індивідуальної свідомості донині не сформовано поважного ставлення до закону та принципу верховенства права. Майже кожен Президент України прагне змінити Конституцію України для задоволення власних амбіцій і досягнення ситуативних політичних цілей, унаслідок чого не виправдано часто зазнають змін форма правління в державі та роль парламенту.

Перспективи запровадження двопалатного парламенту в Україні нині лежать не лише в політичній і теоретико-правовій, а й у філософсько-правовій і психологічній площинах. Оскільки для багатьох політиків і державних діячів, а також учених-правознавців ідеї бікамералізму асоціюються виключно з федеративними

державами (Федеративна Республіка Німеччина, Російська Федерація, США, Швейцарія тощо) або з дещо архаїчною побудовою двопалатного парламенту у Великій Британії (Wolfs, & Cigala, 2019, p. 76-95; Albala, 2017, p. 735-754; Albala, 2019, p. 459-460). Водночас поширення практики бікамералізму слід визнати однією з найбільш виразних тенденцій сучасного конституціоналізму й парламентаризму в Європі та світі (Albert, Baraggia, & Fasone, 2019; Romaniello, 2019; Popelier, 2019; Fasone, 2019, p. 183-192; Vercesi, 2019, p. 1-18).

Структура Парламенту України відіграє вагомий роль у збалансуванні потреб та інтересів населення, гармонізації взаємодії влади та суспільства з метою забезпечення його демократичного розвитку, досягненні більш стійкої рівноваги сил між виконавчою та законодавчою

гілками влади, створенні перманентного балансу влад, формуванні умов для прийняття політично виважених і консолідованих рішень, більш ґрунтовного та детального опрацювання законопроектів для забезпечення належної якості правотворчого процесу. Чітка структурованість парламенту дасть змогу представити в ньому кожен регіон (територіальну частину, громаду), що зробить можливим їх оптимальний розвиток і підвищення рівня життя населення з огляду на основні потреби, інтереси та специфічні проблеми регіону під час ухвалення законів (і будь-яких інших важливих рішень на загальнодержавному рівні), а також консолідувати суспільство задля реалізації стратегічних напрямів державного будівництва та зміцнення національної безпеки України.

REFERENCES

- Albala, A. (2017). Bicameralism and Coalition Cabinets in Presidential Polities: A configurational analysis of the coalition formation and duration processes. *The British Journal of Politics and International Relations*, 19(4), 735-754. doi: 10.1177/1369148117727440.
- Albala, A. (2019). Corrigendum: Bicameralism and Coalition Cabinets in Presidential Polities: A configurational analysis of the coalition formation and duration processes. *The British Journal of Politics and International Relations*, 21(2), 459-460. doi: <https://doi.org/10.1177/1369148119846483>.
- Albert, R. (2019). The challenge of reforming bicameralism. *Constitutional Reform of National Legislatures*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00006>.
- Albert, R., Baraggia, A., & Fasone, C. (eds.). (2019). Constitutional Reform of National Legislatures. *Bicameralism under Pressure*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644>.
- Bradbury, J., & Crain, M. (2002). Bicameral Legislatures and Fiscal Policy. *Southern Economic Journal*, 3(68), 646-659.
- Durdynets, M.Yu. (2017). Henezys bikameralizmu v yevropeiskii kulturi [The genesis of bicameralism in European culture]. *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(13), 41-48. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/349> [in Ukrainian].
- Fasone, C. (2019). Concluding chapter – Unicameralism and masked bicameralism. *Constitutional Reform of National Legislatures*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00018>.
- Kostytskyi, M.V. (2008). *Filozofski ta psykhologični problemy yurysprudentsii [Philosophical and psychological problems of jurisprudence]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M.V. (2014). Pro matematyku yak metodologičnu piznannia (zokrema, v psykhologii) [On mathematics as a methodology of cognition (in particular in psychology)]. *Yurydychna psykhologična ta pedahohika, Legal psychology and pedagogy*, 1, 3-11 [in Ukrainian].
- Llanos, M., & Nolte, D. (2003). Bicameralism in the Americas: Around the Extremes of Symmetry and Incongruence. *The Journal of Legislative Studies*, 3(9), 54-86.
- Meg, R. (2019). Foreword: Bicameralism in an age of populism. *Constitutional Reform of National Legislatures*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00005>.
- Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema [Legal reality as a sign system]*. Kharkiv: Pravo [Ukrainian].
- Popelier, P. (2019). Concluding chapter – Bicameralism in multi-tiered systems. *Constitutional Reform of National Legislatures*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00013>.
- Romaniello, M. (2019). Bicameralism. Multiple theoretical roots in diverging practices. *Constitutional Reform of National Legislatures*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00008>.
- Rubinelli, L. (2019). Sieyès versus Bicameralism. *The Review of Politics*, 81(2), 255-279. doi: <https://doi.org/10.1017/s0034670518001201>.
- Serra, D. (2019). Defending bicameralism and equalising powers: The case of Peru. *Constitutional Reform of National Legislatures*. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00016>.
- Vercesi, M. (2019). Democratic Stress and Political Institutions: Drives of Reforms of Bicameralism in Times of Crisis. *Representation*, 1-18. doi: <https://doi.org/10.1080/00344893.2019.1635195>.
- Wolfs, W., & Cigala, C. (2019). *The scrutiny of EU documents in bicameral systems: Opportunity or weakness?* Law. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00011>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Albala A. Bicameralism and Coalition Cabinets in Presidential Polities: A configurational analysis of the coalition formation and duration processes. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2017. No. 19 (4). P. 735–754. doi: 10.1177/1369148117727440.
- Albala A. Corrigendum: Bicameralism and Coalition Cabinets in Presidential Polities: A configurational analysis of the coalition formation and duration processes. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2019. Vol. 21. Issue 2. P. 459–460. doi: <https://doi.org/10.1177/1369148119846483>.
- Albert R. The challenge of reforming bicameralism. *Constitutional Reform of National Legislatures* : Monograph Book. 2019. P. 1–14. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00006>.
- Constitutional Reform of National Legislatures. Bicameralism under Pressure : Monograph Book / Edited by R. Albert, A. Baraggia, C. Fasone. 2019. 320 p. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644>.
- Bradbury J., Crain M. Bicameral Legislatures and Fiscal Policy. *Southern Economic Journal*. 2002. No. 3. Vol. 68. P. 646–659.
- Дурдинець М. Ю. Генезис бікамералізму в європейській культурі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 41–48. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/349>.
- Fasone C. Concluding chapter – Unicameralism and masked bicameralism. *Constitutional Reform of National Legislatures* : Monograph Book. 2019. P. 183–192. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00018>.
- Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : наук. пр. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
- Костицький М. В. Про математику як методологію пізнання (зокрема, в психології). *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. № 1. С. 3–11.
- Llanos M., Nolte D. Bicameralism in the Americas: Around the Extremes of Symmetry and Incongruence. *The Journal of Legislative Studies*. 2003. No. 3. Vol. 9. P. 54–86.
- Meg R. Foreword: Bicameralism in an age of populism. *Constitutional Reform of National Legislatures* : Monograph Book. 2019. p. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00005>.
- Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
- Popelier P. Concluding chapter – Bicameralism in multi-tiered systems. *Constitutional Reform of National Legislatures* : Monograph Book. 2019. P. 107–118. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00013>.
- Romaniello M. Bicameralism. Multiple theoretical roots in diverging practices. *Constitutional Reform of National Legislatures* : Monograph Book. 2019. P. 16–36. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00008>.
- Rubinelli L. Sieyès versus Bicameralism. *The Review of Politics*. 2019. Vol. 81. Issue 2. P. 255–279. doi: <https://doi.org/10.1017/s0034670518001201>.
- Serra D. Defending bicameralism and equalising powers: The case of Peru. *Constitutional Reform of National Legislatures* : Monograph Book. 2019. P. 142–162. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00016>.
- Vercesi M. Democratic Stress and Political Institutions: Drives of Reforms of Bicameralism in Times of Crisis. *Representation*. 2019. P. 1–18. doi: <https://doi.org/10.1080/00344893.2019.1635195>.
- Wolfs W., Cigala C. The scrutiny of EU documents in bicameral systems: Opportunity or weakness? : Monograph Book. Law, 2019. P. 76–95. doi: <https://doi.org/10.4337/9781788978644.00011>.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.2019

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Durdynets M. – Ph.D in Law, Lecturer of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718-3583>

Two-Chamber Parliament as a Form of Democratic Power in Ukraine: Historical-Legal Analysis and Prospects

The purpose of the study is to make the systematized presentation of the history and prospects of the introduction of bicameralism in Ukraine. To this end, the article provides a philosophical and legal analysis of the historical development of the theoretical justification and practice of implementing the institution of a bicameral parliament in Ukraine. Methodology. The key methodological approach in the study is axiological. The comparative method allowed us to analyze discussions about the positive and weaknesses of bicameralism, as well as the possibility of introducing it in Ukraine. The historical and legal method allowed us to consider the origins and evolution of bicameralism in individual countries of Europe, the USA and Ukraine. Scientific novelty. The article contains the multidimensional comparative analysis of procedures of judicial argumentation and logical proving, that are characterized not only with certain similarity

*but also with some specific moments. Author states that European parliamentarism is based on democratic values – legal succession, civil liberties, priority of human rights, political and cultural pluralism, strong civil society taking into consideration that parliamentarism and bicameralism are usually linked to democratic political and legal culture. It is stressed on importance of urgent implementation of best foreign practices related to bicameral parliament functioning as this concept has become the crucial factor of parliamentarism and constitutionalism evolution. Ukrainian choice to follow the European path of state development is impossible to reach without proper consideration of relevant legislative provisions. Key advantages and disadvantages of bicameralism are demonstrated on the basis of comparison of modern bicameral parliaments functioning (special attention is paid to formation procedure and upper chambers authorities). It is proved that the perspectives of bicameral parliament establishment in Ukraine depend not only on political and legal factors but also on the legal philosophical and psychological aspects. Author states that structure of Ukrainian parliament is of crucial importance when it comes to consideration of needs and interests of all society groups and categories, harmonization of authority and community interaction with aim to ensure its democratic development, achievement of certain level of sustainability in executive and legislative power branches cooperation, favourable conditions establishment for state power key components functioning and consolidated decisions to be made in this specific area to increase the quality of law-making process. It is stressed that attention must be paid to promotion of territorial communities development in Ukraine by ensuring opportunity to represent certain interests in state higher legislative body. **Conclusions:** It is noted that well-defined structure of the parliament will allow to represent interests of all regions and territorial communities with perspective to stimulate economic growth and consolidate society for implementation of vital policies and strategies to strengthen Ukraine's potential and national security.*

Keywords: bicameralism; parliamentarism; Ukrainian state building; democratic values; European integration.

Роговенко М. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-3095>;

Семижон А. В. – слухач магістратури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9529-7753>

Проблема аномії в історії філософсько-правової думки

Метою статті є дослідження проблеми аномії в історії філософсько-правової думки від найдавніших часів до сьогодення та визначення шляхів подолання виявів аномії в сучасному українському суспільстві. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять загальні та спеціальні методи наукового пізнання: діалектичний метод, застосування якого дало можливість розглянути досліджуване явище в його розвитку та взаємозв'язку з іншими фактами суспільного життя; метод системно-структурного аналізу дозволив проаналізувати феномен аномії в контексті конфліктогенності сучасного суспільства; за допомогою історичного методу досліджено причини виникнення аномії в процесі історичного розвитку, з'ясовано особливості різних етапів розвитку, а також його тенденції. **Наукова новизна.** Аналіз феномену аномії засвідчує, що розгляд співвідношення закону й беззаконня та їх вплив на організацію суспільного життя відображено в найдавніших джерелах, релігійних настановах, працях античних мислителів. Зокрема, Еврипід вів мову про жорстокість буття, закони якого не підвладні людині. Платон акцентував увагу на тому, що суспільство не може існувати без законів. Філософи античності заклали міцне теоретико-правове підґрунтя, на якому продовжували будувати свої концепції мислителі Середньовіччя. Ф. Аквінський сформулював власну теорію права. Морально-етичні погляди середньовічних мислителів розвинули філософи наступних епох. Так, відомий мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі в праці «Государ» стверджував, що запобігти беззаконню можливо лише завдяки добрим законам і сильному війську. Подальший розвиток зазначених ідей став предметом роздумів філософів XVII–XVIII ст. Т. Гоббс наголошував, що гарантом закону, який не допускає повернення суспільства в первинний стан беззаконня, є держава. Дж. Локк як протидію стану беззаконня та неупорядкованості суспільства запропонував принципи розподілу влади й акцентував увагу на тому, що призначенням держави є гарантування природних прав людини. Загалом у XIX–XX ст. розроблено значну кількість системних теорій та підходів до правильного розуміння проблеми. Введення в науковий обіг поняття аномії пов'язують з роботами французького соціолога та філософа Е. Дюркгейма. Його концепцію було розвинено в подальших наукових дослідженнях Р. Мертона, Т. Парсонса, Е. Фромма. Вивчення причин і способів подолання аномії є актуальним і в XXI ст. Явища, які обумовлюють виникнення аномії, у сучасних умовах мають глобальний характер. **Висновки.** Українське суспільство на сучасному етапі перебуває в стані аномії, оскільки переважна більшість громадян переживає морально-ціннісний вакуум на тлі зменшення значущості традиційних соціальних цінностей. Саме тому потреба подальшого поглибленого осмислення феномену аномії як складного соціального явища, притаманного процесам соціального життя, і досі залишається актуальною. Запропоновано подолання виявів аномії в сучасному українському суспільстві вирішувати шляхом реалізації комплексної державної політики, що має охоплювати правову, соціально-економічну, освітню та медіану політики.

Ключові слова: аномія; суспільство; історія; розвиток; право; законність.

Вступ

Суспільні (соціальні) кризи, які в усі часи переслідували людство, пов'язані, перш за все, з трансформацією політичних, правових, економічних, культурних та інших підвалин функціонування держави, її соціальних інститутів. Порушення наявних правил соціальної взаємодії в масштабах усього суспільства призводить до глобальних криз, руйнації системи відносин, масових заворушень, революцій. Неврегульованість, дезорганізація традиційних цінностей, інституцій, зв'язків у період соціальних потрясінь – таке соціальне явище, як аномія, або аномія соціальна (від грец. ἀνομία – беззаконня).

Актуальність дослідження проблематики аномії в історії філософсько-правової думки

обумовлена вивченням впливу аномії на сучасне суспільство.

Проблему аномії розглядали дослідники різних наук: соціології, кримінології, психології, політології тощо. Теоретичні основи дослідження цього явища були закладені у працях багатьох науковців і мислителів, зокрема: Е. Дюркгейма, А. Камю, Дж. Локка, Г. Маркузе, Р. Мертона, Т. Парсонса, А. Сміта, Р. Дарендорфа та ін.

Серед сучасних вітчизняних публікацій, присвячених даній тематиці, слід звернути увагу на дослідження І. Кириченко, Є. Прохоренко, О. Сахань, О. Тургеневої, Ю. Шайгородського.

Зокрема, Ю. Шайгородський досліджує проблеми формування системи цінностей у сучасному українському суспільстві та пропонує застосовувати теорію аномії для подолання

своєрідного ціннісного «вакууму». За висновками І. Кириченко, феномен аномії сьогодні є втіленням складних проблем сучасності. О. Тургенєва зауважує, що подолання аномії – серйозна соціально-культурна, соціально-психологічна проблема, яку неможливо вирішити виключно «згори», або ж – у межах певного наукового напрямку (соціології, психології, філософії, культурології, економіки чи права). Подолання соціальної аномії можливе лише за конструктивного її вивчення, що неможливо без попереднього визнання її існування як соціального «тла», на якому відбувається формування безлічі соціально-значущих проблем. Є. Прохоренко досліджує проблему соціальної аномії як фактор криміналізації суспільства на підставі результатів соціологічного дослідження. О. Сахань розглядає причини наростання аномії як основи соціальної девіантності (відхилення) в сучасному українському суспільстві.

Порушена авторами проблематика аномії як теоретичної бази пояснення причин злочинності, аномії як філософської проблеми та аномії в сучасному суспільстві закладає підвалини щодо подальших досліджень та обумовлює вибір теми статті. Разом з тим досі недостатньо опрацьованими є історичні аспекти філософського осмислення аномії у їхньому взаємозв'язку з сучасним станом розвитку українського суспільства. Дослідження цих питань та визначення напрямів подолання негативних наслідків аномії стали предметом розгляду цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Метою роботи є дослідження проблеми аномії в історії філософсько-правової думки, впливу аномії на стан розвитку сучасного українського суспільства та визначення напрямів щодо її подолання.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути поняття та ознаки аномії в теоріях вчених доіндустріального суспільства; з'ясувати специфіку основних теорій аномії XVIII–XIX століття; розглянути становлення сучасного поняття аномії у філософсько-правовому дискурсі XX–XXI століття; визначити напрями подолання проявів аномії в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Співвідношення закону й беззаконня, протиставлення цих явищ та їхній вплив на організацію суспільного життя знаходимо у найдавніших джерелах, починаючи з релігійних настанов. Так, у Старому Заповіті беззаконням вважають будь-які дії, що йдуть всупереч волі

Бога, порушують Його повеління. Якщо номос (закон) у біблійному значенні це, перш за все, Закон Божий, то аномія (заперечення закону) – це порушення Закону Божого. У Новому Заповіті поняття беззаконня (аномії) можемо зустріти досить часто. Причому його вжито в декількох значеннях. Його використовує Ісус Христос щодо тих, хто не виконує волю Отця Небесного: «І їм оголошу Я тоді: «Я ніколи не знав вас, відійдіть від Мене, хто чинить беззаконня» (Мат. 7, 23). Його вживає апостол Петро, кажучи про грішників, «хто ходить за нечистими пожадливістями тіла та погорджує владою – зухвалі, самолюбні, не лякаються хулити владу... Вони приймуть плату за лихо» (2 Пет. 2, 10-13) ("Biblia").

Проблематика протиставлення закону та беззаконня порушена ще в працях античних мислителів, зокрема в Еврипіда та Платона. Для Еврипіда аномія символізувала жорстокість буття, закони якого негідні людині. Платон використовував поняття «аномія» для позначення анархії, безладу, беззаконня, безвір'я, непомірності та несправедливості, акцентуючи увагу на тому, що суспільство не може існувати без законів (Platon, 1965).

Філософи античності заклали міцне теоретико-правове підґрунтя, на якому продовжували будувати свої концепції мислителі Середньовіччя. Спираючись на ідеї своїх попередників, вони пов'язували проблеми держави та права з християнською релігією та мораллю. Зокрема, Іоанн Солсберійський (XII ст.) високо оцінював роль римського права у вихованні людини, виправдовував тираноборство. Видатний мислитель Середньовіччя Фома Аквінський сформулював свою теорію права. Для нього право – це, насамперед, сфера правди, справедливості та законності. Закон, на думку мислителя, повинен виражати загальне благо всіх членів суспільства та має встановлюватися всім суспільством або тими його представниками, кому воно довірило видавати ці закони. За його логікою, такий порядок автоматично забезпечує виконання й дотримання законності (Nersetsiants, 1998). Отже, закон і законність є загальним благом. Беззаконня ж є антитезою справедливого устрою суспільства.

Таким чином, морально-етичні погляди середньовічних мислителів логічно поєднувались із політико-правовими ідеями, що були розвинуті філософами наступних епох – Відродження та Нового часу.

Зокрема, відомий мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі в праці «Государ» зазначив, що запобігти беззаконню можливо лише завдяки добрим законам та сильному війську. Однією з серйозних причин беззаконня в Італії він вважав саме найманців, готових битися за будь-

кого, хто більше заплатить, завжди віроломних і часто небезпечніших для свого наймача, аніж для його ворогів. Такі професійні солдати майже повністю витіснили колишнє громадянське ополчення вільних міст і, будучи пострахом для Італії, довели водночас повну неспроможність супроти краще організованих і вірогідданих французьких військ (Razuvaev, 2014).

Ще один представник епохи Відродження французький теоретик Ж. Боден у своїй праці «Шість книг про державу» першим в історії політико-правової думки сформулював і обґрунтував поняття суверенітету як суттєвої ознаки держави. Суверенітет – це абсолютна й постійна влада держави, не пов'язана ніякими законами, над громадянами та підданими. Це вища й незалежна влада як усередині країни, так і у відносинах із закордонними державами. Вище носія суверенної влади тільки Бог і закони природи. Державу Ж. Боден визначав як правове управління багатьма родинами й тим, що в них є загальне на основі суверенної влади. Держава – це правове управління згідно зі справедливістю та законами природи. Правом воно відрізняється від зграї розбійників чи піратів, з якими не можна укладати союзів.

Подальший розвиток зазначених ідей є предметом роздумів і філософів XVII–XVIII століть. Зокрема, великий англійський мислитель XVII ст. Томас Гоббс у своїх працях виводив розвиток людського співжиття від «природного стану» (війни всіх проти всіх) до суспільного договору, закону, основою якого є моральне кредо – поводитись з іншими так, як індивід бажає, щоб поводитись із ним. Гарантом такого закону, що не допускає повернення суспільства до первинного стану беззаконня, є держава. Видатний представник англійського емпіризму Джон Локк як протидію стану беззаконня та неупорядкованості суспільства запропонував принципи розподілу влади та акцентував на тому, що призначенням держави є гарантування природних прав людини.

Французькі філософи епохи Просвітництва Ш.-Л. де Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо розвинули проблематику подолання аномії. Монтеск'є вважав, що суспільство буде зруйновано, якщо йому не буде притаманна справедливість. Беззаконня є руйнівним для людської спільноти. Тож виникнення держави для подолання аномії об'єктивно детерміноване логікою історичного розвитку суспільства. Ж.-Ж. Руссо зазначав, що закон є вираженням загальної волі та гарантією індивідів від сваволі уряду, який не може діяти з порушенням норм закону.

Логічним продовженням філософсько-правового пошуку стала розробка поняття аномії

філософами XIX–XX століть. Зміни в суспільно-політичному житті, пов'язані із новими способами та організацією виробництва, обумовили перехід на новий рівень дослідження явища аномії. Цей період виявився кульмінаційним в історії філософсько-правової думки, адже саме вченими XIX–XX століть була розроблена найбільша кількість системних теорій та підходів до правильного усвідомлення цієї проблеми, що дало змогу розтлумачити вказане явище в контексті філософії права.

Введення до наукового обігу поняття аномії пов'язують, перш за все, з роботами французького соціолога та філософа Еміля Дюркгейма. Аналізуючи різні форми відхилення від нормального життя сучасного йому буржуазного суспільства, Е. Дюркгейм запровадив власне поняття «аномія» – такий стан суспільства, за якого для його членів було втрачено значимість соціальних норм і розпоряджень, результатом чого стало зростання частоти проявів тих форм поведінки, які відхиляються від норми й мають саморуйнівний характер (Diurkgeym, 1995).

Концепція аномії, запропонована Е. Дюркгеймом, отримала розвиток у подальших наукових дослідженнях вчених, зокрема Р. Мертона, Т. Парсонса та Е. Фромма.

Р. Мертон (Merton, 2006) сформулював власну соціологічну теорію аномії, відповідно до якої, аномія – розпад в культурній структурі, що буває особливо тоді, коли існує гостра розбіжність між культурними нормами й цілями та соціально структурованими можливостями членів груп діяти згідно з даними нормами культури. Відповідно до цієї концепції культурні цінності можуть сприяти виникненню поведінки, яка не відповідає направленості самих цінностей. Причому вчений наголошує, що соціальна структура діє як бар'єр або як відчинені двері для вчинків, які виходять з культурних настанов. Коли культурна й соціальна структури недостатньо інтегровані, а перша містить вимоги до поведінки, яким перешкоджає друга, виникає прагнення до порушення норм, до їх відсутності.

Аналізуючи вплив соціальної структури на індивідів у суспільстві Р. Мертон схарактеризував п'ять альтернативних способів їх поведінки:

– «конформізм» – поведінка, орієнтована на основні цінності суспільства. Наприклад, визнання цінності фінансового та власного успіху навіть тими, хто змушений займатись принизливою фізичною працею;

– «інновація» – виникає, коли індивід на шляху до досягнення суспільно схвалених цілей обирає інституційно заборонені, але часто ефективні засоби досягнення успіху, наприклад, удається до рекету, шантажу, витрачає чужі гроші тощо;

– «ритуалізм» – відторгнення або заниження завищених культурних цілей значного успіху до тієї межі, коли ці прагнення можуть бути задоволені. Причому індивід, хоча й відкидає культурне зобов'язання, намагаючись «обігнати увесь світ», стискає горизонти своїх прагнень, він продовжує чи не з маніакальною нав'язливістю дотримуватись інституційних норм. Це буває в суспільстві, де соціальний статус людини багато в чому залежить від його досягнень, де безперервна конкурентна боротьба породжує у людей гостру тривогу за свій статус;

– «ретреатизм» – (утеча від дійсності) відторгнення культурних цілей та інституційних засобів. Люди пристосувались (або неадекватно пристосувались) таким способом, перебувають у суспільстві, але йому не належать. Під цю категорію підпадають деякі види пристосовницької активності душевнохворих, аутистів, безхатченків, осіб без певного роду діяльності, волоцюг, хронічних алкоголіків і наркоманів;

– «заколот» – передбачає відторгнення панівних цілей та стандартів, переоцінку всіх цінностей. Цей тип пристосування виводить людей за межі навколишньої соціальної структури, спонукає їх уявити та спромогтися втілити в реальність нову, певною мірою модифіковану, соціальну структуру.

Т. Парсонс (Parsons, 2002) у науковій праці «Соціальна система» розширив типологію аномічних пристосувань Р. Мертона, сформулювавши вісім типів девіантної поведінки. Розрив між обумовленими культурними цілями та інституційними засобами, що є у Р. Мертона визначальним фактором напруги, для Т. Парсонса є одним із його конкретних випадків. З погляду Т. Парсонса, напруга може приймати й інші форми, як, наприклад, невідповідність очікувань щодо самого себе очікуванням інших щодо нього або нездатність чинного виробити певні інституційно очікувані прихильності. Т. Парсонс пояснює виникнення девіантних мотивацій невиконанням очікувань. Ставлення до джерела такої фрустрації амбівалентне. Воно може бути «пристосовницьким» або «відчуженим»; поведінка – активною чи пасивною. «Пристосовницька активна» орієнтація веде до інновації, «пристосовницька пасивна» – до ритуалізму. «Відчужена активна» орієнтація – до «заколоту», «відчужена пасивна» – до «ретреатизму». Третя змінна – ставлення до «соціальних цілей» (людям, колективам) або «нормативних зразків».

Е. Фромм (Fromm, 2006) у своїх поглядах на «хворе суспільство» вказує на глобальну небезпеку аномії, пов'язану з байдужістю до людської особистості. У зв'язку з цим можна оцінити й аномічні результати, представлені

Е. Фроммом у поняттях «нарцисизму», «некрофілії», «садизму», «мазохізму». Основи цих психопато-логічних відхилень є не в самих людях, а в суспільних структурах. Таким чином, Е. Фромм доводить, що підстави відхилень не слід шукати в порушеннях лише психічних, етичних або юридичних норм, їхніх недоліках або недосконалої. Наприклад, підставою крадіжки як аномічного явища є не слабкість закону, що діє проти нього, а ті соціальні умови, які породжують крадіжку. Наведена теза є актуальною й для сучасної правової практики в Україні, адже запобігання злочинам шляхом зменшення кола обставин, що сприяють злочинності, є більш ефективним, аніж посилення санкцій кримінально-правових норм.

Вивчення причин та способів подолання аномії є актуальним питанням і для дослідників ХХІ століття. Причому слід відзначити, що явища, які обумовлюють виникнення аномії, у сучасних умовах мають глобальний характер. Так, фінансова криза 2007 року, що почалась як локальна іпотечна криза у США, мала своїм наслідком вплив на держави та суспільства в усьому світі, зокрема й Україну. Подібні кризові явища, до одного ряду з якими можна зарахувати також соціальну нестабільність, воєнні конфлікти, природні катаклізми тощо, ставлять нові питання, що вимагають відповідей. У фокусі уваги сучасної науки та філософії перебувають проблеми детермінованості аномії: які кризові явища і як саме обумовлюють аномію і чи не є за такої умови зазначені явища наслідком панування аномії в суспільстві.

Серед сучасних теорій аномії слід відзначити макросоціологічну теорію злочинності С. Месснера та Р. Розенфельда. Зокрема у своїй роботі «Інституційна теорія аномії: макросоціологічне пояснення злочину» вчені порівнюють теорії аномії на «мікрорівні», що апелюють до специфічних особливостей індивіда (біологічні, психологічні, соціально-психологічні тощо), наслідком яких є злочинна поведінка окремої особи, із теоріями аномії на «макрорівні» – тобто на рівні соціальних спільнот, сукупностей (Messner, & Rosenfeld, 2009). У цьому контексті слід зупинитись на так званій теорії соціальної дезорганізації.

Теорія соціальної дезорганізації є однією з найважливіших, розроблених Чиказькою школою соціології (Ткачук, 2017). Ключові положення теорії полягають у тому, що злочинність має бути визначена місцем. Іншими словами, територія, де проживає особа, є суттєвим фактором, що впливає на те, чи буде втягнута ця особа у протиправну діяльність. На думку прихильників теорії соціальної дезорганізації, місце проживання людини має навіть більше значення

для можливої протиправної поведінки, аніж індивідуальні характеристики, на зразок статі, раси, національності тощо. Наприклад, ця теорія стверджує, що молодь із криміногенних районів активніше сприймає кримінальну субкультуру, і таким чином з часом сама стає частиною злочинного світу.

Аналогічну думку висловлюють Л. Гейнс і Р. Міллер у книзі «Кримінальна юстиція в дії»: «Злочин є більшою мірою результатом несприятливих обставин у певних спільнотах». Природними факторами, що призводять до збільшення рівня злочинності, дослідники називають відрахування із загальноосвітніх шкіл, безробіття, погану інфраструктуру та неповні сім'ї (Gaines, & Miller, 2009). Водночас теорія соціальної дезорганізації має й низку недоліків. Критики цієї теорії відзначають, що хоча вона й дає часткове пояснення стосовно причин виникнення вуличної злочинності, проте не дає відповіді на більш широкі та специфічні питання, зокрема щодо причин виникнення організованої злочинності, корпоративної злочинності або протиправної поведінки взагалі.

Таким чином, не менш важливим є дослідження аномії з позицій індивідуальних особливостей людини. Іноземні дослідники приділяють значну увагу цьому аспекту. Е. Гарфілд (Garfield, 1987) у своїй публікації «Зв'язок протиправної поведінки з аномією: теорії Е. Дюркгейма, Р. Мертон та Л. Сроула» стверджує, що термін «аномія» апелює до особистісного почуття неспокою, відчуження та непевності, обумовлених відсутністю ідеї або цілі.

Дослідники Ф. Адлер та В. Лауфер (Adler, & Laufer, 1999) у своїй роботі «Спадок теорії аномії» наводять різні погляди на причини виникнення протиправної поведінки. Зокрема, йдеться про агресивність та ворожість особи (теорія Агню), які визначають більш низький рівень терпимості індивіда, а отже сприяють вчиненню ним протиправних діянь.

Не менш знаковими для вивчення аномії наприкінці ХХ – початку ХХІ століть стали дослідження американського соціолога Роберта Белли. Відомий, перш за все, як автор концептів «громадянської релігії» та «релігійної еволюції», Р. Белла (Bellah et al., 1985) в роботі «Звички серця: індивідуалізм та приналежність в американському житті» порушує питання психологічних основ виникнення аномії як загальносоціального явища. Дослідник розвинув теоретичний спадок Р. Мертон, який на прикладі американського суспільства описував прагнення до багатства як рушійну силу устремлень індивіда. Р. Белла, погоджуючись із теоретичними міркуваннями Р. Мертон,

водночас зазначає, що досягнення багатства як такого не є важливим для особи. Більш значущим є постійне прагнення отримувати більше, що у свою чергу вимагає так званого «зовнішнього підтвердження» того факту, що індивід просувається «вгору». На цьому базисі вчений будує свою теорію «життєвих етапів», для яких, як пояснює дослідник, характерні кризи. Переходячи від дитинства до підліткового віку й у подальшому дорослішанні людина втрачає пута нормативних обмежень: «Кожна життєва криза, а не лише підліткова криза, є кризою відділення та звільнення. Але із більшою свободою більшою стає і непевність особи».

Наприкінці ХХ століття американські вчені запропонували методики з виміру аномії. Вже перші вимірювання інтегральних індексів аномії виявили, що перехід західного суспільства від індустріального до постіндустріального викликав у багатьох людей стан аномічної деморалізованості. Процес пристосування до нових соціальних норм був важким, навіть за умов загального підйому економіки, поліпшення умов праці та помітного підвищення рівня життя (Robinson, Shaver, & Wrightsman, 1991, p. 311-321).

Слід констатувати, що в країнах, де зміна ціннісно-нормативної системи пов'язана зі значним погіршенням соціально-економічної ситуації, наслідки аномії є набагато важчими: йде суттєве зростання різних форм девіантної поведінки, високий ступінь песимізму, цинізму, недовіри до політичних інститутів. Ці процеси ілюструють дослідження вчених на предмет специфічних проявів аномії в пострадянських суспільствах.

Як відзначає Л. Глушкова, у сучасному українському суспільстві соціальна структура має свої відмінності та особливості. Соціальна структура стала більш пристосованою до нових умов, йде процес модернізації, пов'язаної з розумінням останньої вже не з точки зору промислово-технологічних змін, а політичних, економічних та культурних (Hlushkova, 2016, p. 76).

Проте такі суспільні трансформації привели не лише до зміни економічних, політичних і культурних інститутів, а й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій. У зв'язку з цим необхідно проаналізувати фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій та зумовлюють нестійкість соціального середовища, його дезорганізацію.

Н. Щербакова наводить наступну класифікацію таких факторів: соціально-економічні, соціально-політичні та соціокультурні. Зокрема, соціально-економічними є: існування тіньової економіки; дія

великого іноземного капіталу; концентрація власного великого фінансового капіталу, генетично пов'язаного із владою; збереження значного державного регулювання в економіці; міграційні процеси українців за кордон; низька трудова (та, в цілому, соціальна) мобільність на ринку праці; обмежені можливості вертикальної мобільності; процеси маргіналізації українського суспільства (Shcherbakova, 2017, p. 41).

Вищенаведені фактори підтверджено відповідними статистичними даними. Наприклад, дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи показують, що станом на 2018 рік 53,5 % громадян України, що мають у планах найближчого року виїхати за кордон на тимчасові заробітки, переконані, що ніякого покращення не буде, і тільки 16 % вірять, що все буде уладнано. У період 2012–2017 рр. рівень участі громадян України у зовнішніх міграціях зріс на третину – з 1,2 млн осіб або 3,4 % населення відповідного віку до 1,3 млн або 4,5 % населення відповідного віку (трудовами мігрантами вважалися особи віком 15–70 років). Що стосується загальної чисельності українських трудових мігрантів, які одночасно працюють за кордоном, то оцінки їхньої чисельності коливаються від 1,5 до 5,0 млн осіб.

Таким чином, масштаби залучення громадян до вимушеної міграції свідчить про їх незадоволення економічними умовами та намагання поліпшити свій фінансовий стан і реалізувати кар'єрні очікування в інших країнах.

Ще одним, не менш важливим фактором є поширення бідності населення. За словами постійного представника програми розвитку ООН в Україні Н. Вокера, 60 % населення нашої держави живе за межею бідності.

Наступна група факторів – соціально-політичні. Низка вчених вважає, що до дезорганізації суспільства та втрати українським соціумом морально-ціннісних та нормативних орієнтирів призвела неправильно визначена внутрішня політика. Зокрема, О. Сахань стверджує, що протягом тривалого деструктивного впливу влади, через руйнівну для держави та суспільства політику, українському соціуму наносився «удар по основі соціального життя, що завдало шкоди зв'язкам, які поєднують людей» поширювалися відчуття ізольованості та самотності, незахищеності, відбувалося накопичення сильного негативного досвіду, внаслідок чого утворилися «травматизовані спільноти». Відсутність у дезорганізованому суспільстві чіткої моральної та правової регуляції поведінки людей, які у більшості вже не сприймають чинні норми, викликало посилення аномічного стану суспільства

та збільшення кількості девіантних проявів (Sakhan, 2014, p. 82).

Деформація системи ціннісно-нормативних орієнтацій населення на тлі дедалі більшого економічного розшарування як наслідок має погіршення криміногенної ситуації та істотно ускладнює превентивну діяльність з боку держави. Як відзначив у зв'язку з цим В. Кривошеєв (Krivosheev, 2004, p. 8), аномія представлена у формі криміналізації всього соціуму. Будь-яке порушення моральної та правової регуляції викликає наростання кількості злочинних поведінкових актів індивідів.

В. Тимошенко наголошує, що існування злочинності найчастіше пов'язане з кризовим станом суспільства, погіршенням економічної ситуації, обмеженням доступу до законних способів досягнення успіху й реалізації законних інтересів для більшості населення. Проблему ускладнює та обставина, що населення звикає до щоденних повідомлень про вибухи, жертви, замовні вбивства, терористичні акти та інші кримінальні явища, нерідко сприймає такі новини як належне. У науковій літературі, у повідомленнях засобів масової інформації все частіше порушують питання щодо зниження порогу чутливості до злочинної агресії, наближення суспільства до рівня несприйнятливості аморальної поведінки саме як аморальної, девіантної. Сучасна людина дезорієнтована, вона втрачає здатність розрізняти соціально-позитивну й негативну, злочинну поведінку. За таких умов можна говорити щодо наявності у суспільстві специфічної форми аномії (Тимошенко, 2016, p. 399).

З погляду соціокультурної сфери, як зазначає Н. Щербакова, можна визначити такі фактори, що спричиняють аномічний стан суспільства: особливості моральності у перехідному суспільстві – поява «людини парадоксальної»; зменшення ролі інституту сім'ї у процесі виховання молоді; інтеграція спотвореного «світоглядного коду» до свідомості молоді через використання вітчизняною системою освіти «мозаїчного знання»; феномен секуляризації; ослаблення інтегруючої функції культури в українському суспільстві (Shcherbakova, 2017, p. 42).

Деякі дослідники дають іншу назву цій групі факторів, а саме, як фактори низького рівня моральності та правосвідомості населення. Зокрема, Ю. Шайгородський підкреслює, що аномія виявляється, передусім, у падінні моралі, у втраті «еталонності» ціннісної системи старшого покоління, у неповазі до закону, у поширенні правопорушень і жорстокості. Адже цінності – це своєрідний «культурний код». Кожна культура породжує власну ціннісну систему.

Саме за її змістом можна судити, наскільки успішно пройде процес культурної ідентифікації нації, народу, чи буде розвинена або зруйнована національна самосвідомість, чи збереже себе нація як носій унікального, лише їй притаманного, чи поступово втратить ці риси. У висновку вчений акцентує увагу на тому, що суспільні зміни, які сталися протягом останніх десятиліть, призвели не лише до зламу наявних економічних, політичних і культурних інститутів, а й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій. Стан суспільства набув аномічних ознак (Shaihorodskiy, 2010, p. 22-26).

Узагальнюючи викладене, на нашу думку, подолання проявів аномії в сучасному українському суспільстві повинно стати предметом комплексної державної політики, що має складатись з:

а) правової політики, що зокрема включає розробку, прийняття та впровадження цілої системи нормативно-правових актів – від соціально-економічного характеру до адміністративно-правових та кримінально-правових норм. Правові засоби мають забезпечувати, з одного боку, створення належних умов для запобігання виникненню явища аномії, з іншого боку – захист суспільних відносин від протиправних діянь;

б) соціально-економічної політики, що має на меті зменшення кризових явищ в економіці та суспільстві, наслідком чого має стати усунення передумов для проявів аномії;

в) освітньої та медійної політики, завданням якої є створення належної комунікації між державою, суспільством та кожним окремим громадянином у напрямку подолання аномії.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в поглибленому теоретичному узагальненні історичних аспектів філософського осмислення аномії від найдавніших часів до сьогодення у контексті їх впливу на сучасний стан розвитку українського суспільства.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз поняття аномії та дослідження проявів цього феномену у філософсько-правовому дискурсі ХХІ століття дають підстави вважати, що українське суспільство на сучасному етапі перебуває у стані аномії, оскільки переважна більшість українських громадян переживає морально-ціннісний вакуум на тлі зменшення значення традиційних соціальних цінностей.

Проблеми аномічного стану суспільства не можуть бути обмежені емпірично фіксованими проявами, вони зачіпають основоположні, фундаментальні пласти соціального життя, а саме: субстанціональні проблеми взаємин трансформаційного соціуму й особистості, процеси індивідуальної свідомості, що адаптовані до швидкозмінних соціальних та культурних реалій, проблеми соціалізації особистості в умовах руйнації аксіосфери. Саме тому подолання аномії – серйозна соціально-психологічна, філософсько-правова проблема, яку неможливо вирішити без її докладного вивчення та аналізу її згубних наслідків в українському соціумі.

Подолання аномії має ґрунтуватися на докладному її вивченні та розробці детальної комплексної державної політики у правовій, соціально-економічній, медійній, освітній сферах тощо.

REFERENCES

- Adler, F., & Laufer, W. (1999). *The Legacy of Anomie Theory*. Transaction Publishers. Retrieved from <https://www.amazon.com/Legacy-Anomie-Theory-Advances-Criminological/dp/0765806622>.
- Bellah, R., Madsen, R., Sullivan, W.M. (et al.). (1985). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. New York: Harper & Row. doi: <https://doi.org/10.1086/292767>.
- Bibliia. Knyhy sviashchennoho pysannia Staroho ta Novoho zavitu [Bible. The Old and New Testament Scriptures]. *Vydannia Kyivskoi patriarkhii UPTs KP, Publication of the Kyiv Patriarchate of the UOC-KP*. Kyiv [in Ukrainian].
- Diurkgeym, E. (1995). *Sotsiologija. Ee predmet, metod, prednaznachenie [Sociology. Her subject, method, purpose]*. (A.B. Gofman, Trans). Moscow: Kanon [in Russian].
- Fromm, E. (2006). *Anatomiia chelovecheskoy destruktivnosti [Anatomy of human destructiveness]*. (E. Teliatnikova, Trans). Moscow: AST MOSKVA [in Russian].
- Gaines, L.K., & Miller, R.L. (2009). *Criminal Justice in Action*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=1mMc6NtG2wC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
- Garfield, E. (1987). The Anomie-Deviant Behavior Connection: The Theories of Durkheim, Merton, and Srole. *Essays of an Information Scientist*, 10, 272-281. Retrieved from <http://garfield.library.upenn.edu/essays/v10p272y1987.pdf>.

- Hlushkova, L.V. (2016). Osoblyvosti zmin struktury ukraїnskoho suspilstva u hlobalizatsiinomu protsesi [Features of changes in the structure of Ukrainian society in the globalization process]. *Hrani. Dniprodzerzhynskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet, The faces. Dneprodzerzhinsk State Technical University, 4(132), 74-77*. doi: <https://doi.org/10.15421/1716081> [in Ukrainian].
- Isachenko, N.N. (2016). Fenomen sotsialnoy destruktivnosti [The phenomenon of social disruption]. *Politika i Obshchestvo, Politics and Society, 11, 1576-1582*. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.11.21151> [in Russian].
- Kalabekova, S.V. (2016). Riski kulturno-tsennostnoy anomii [Risks of cultural value anomie]. *Politika i Obshchestvo, Politics and Society, 6, 827-833*. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.6.15319> [in Russian].
- Kaufmann, J. (2017). *Anomie, Strain and Subcultural Theories of Crime*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315262413-2>.
- Kochubeinyk, O. (2017). Psykholohichniy zmist anomii: konstruiuvannya opytuvalnyka [Psychological content of anomie: constructing a questionnaire]. *Pedahohichniy protses: teoriia i praktyka, The pedagogical process: theory and practice, 1*. doi: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2017.1.714> [in Ukrainian].
- Krivosheev, V.V. (2004). Osobennosti anomii v sovremennom rossiyskom obshchestve [Features of anomie in modern Russian society]. *Sotsis, Socis, 3, 94-96*. Retrieved from <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-03/krivosheyev.pdf> [in Russian].
- Merton, R. (2006). *Sotsialnaia teoriia i sotsialnaia struktura [Social Theory and Social Structure]*. Moscow: AST MOSKVA; KHRANITEL [in Russian].
- Messner, S., & Rosenfeld, R. (2009). *Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime*. M. Krohn, A. Lizotte, G. Hall (Eds.) *Handbook on Crime and Deviance*. New York: NY. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0245-0_11.
- Napso, M.D. (2017). Teoriia anomii E. Diurkgeyma i sovremennost [Theory of anomie E. Durkheim and modernity]. *Sotsiodinamika, Sociodynamics, 2, 22-30*. doi: <https://doi.org/10.7256/2409-7144.2017.2.19456> [in Russian].
- Nersetsiants, V.S. (1998). *Filosofiiia prava [Philosophy of Law]*. Moscow [in Russian].
- Parsons, T. (2002). *O sotsialnykh sistemakh [About social systems]*. V.F. Chesnokova, S.A. Belanovskiy (Eds.). Moscow: Akad. Proekt. Retrieved from <http://www.pavroz.ru/files/parsonsosistemah.pdf> [in Russian].
- Platon. (1965). *Izbrannyye dialogi [Selected Dialogs]*. (Trans). S. Apta, M. Grabar-Passek, F. Petrovskoiy (Eds.). Moscow: Khud. lit. [in Russian].
- Razuvaev, V.V. (2014). *Kommentarii k "Gosudariu" Makiavelli [Comments on "Sovereign" Machiavelli]*. Moscow; SPb.: Tsentr. gumanitar. initsiativ [in Russian].
- Robinson, J.P., Shaver, P.R., & Wrightsman, L.S. (1991). *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego; New York: Academic Press; Inc. doi: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-590241-0.50004-6>.
- Sahalakov, O. (2019). Teoriia sotsialnykh rolei v kontseptsii sotsialnoi vzaïemodii T. Parsonsa ta yïi vplyv na vyvchennia sotsialnoi adaptatsii osobystosti [Theory of social roles in the concept of social interaction T. Parsons and its influence on the study of social adaptation of personality]. *Visnyk Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, Bulletin of Donbass State Pedagogical University, 2(11), 80-91*. doi: <https://doi.org/10.31865/2520-6842112019185819> [in Ukrainian].
- Sakhan, O.M. (2014). Sotsialna deviantnist v ukraїnskomu suspilstvi yak rezultat destruktivnoï polityky vlady [Social deviance in Ukrainian society as a result of a destructive power policy]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannya, State building and local self-government, 28, 77-94* [in Ukrainian].
- Shaihorodskiy, Yu.Zh. (2010). Anomiia yak suspilnyi i osobystisnyi fenomen [Anomy as a social and personal phenomenon]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4(54), 19-29* [in Ukrainian].
- Shcherbakova, N.V. (2017). Transformatsiia tsinnisnykh orïentatsii suchasnoï ukraїnskoï molodi: sotsialno-filosofskiy analiz [Transformation of value orientations of contemporary Ukrainian youth: social and philosophical analysis]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
- Sudakov, V. (2018). Superechnosti demokratychnoi modernizatsii ukraїnskoho suspilstva yak dzherela posylennia sotsialnoi napruzhenosti [Contradictions of democratic modernization of Ukrainian society as a source of increasing social tension]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, International relations: theoretical and practical aspects, 2, 226-235*. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133357> [in Ukrainian].
- Tkachuk, O.M. (2017). Teoriia sotsialnoi dezorhanizatsii yak prychna zlochynnosti [The theory of social disorganization as a cause of crime]. *Suchasni tendentsii rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti, Current trends in the rule of law in Ukraine and in the world: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (pp. 429-431)*. Zhytomyr [in Ukrainian].
- Tymoshenko, V.I. (2016). Kryminalizatsiia suspilstva yak forma anomii [The criminalization of society as a form of anomie]. *Derzhava i pravo, State and law, 72, 398-410* [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Adler F., Laufer W. The Legacy of Anomie Theory. Transaction Publishers, 1999. 439 p. URL: <https://www.amazon.com/Legacy-Anomie-Theory-Advances-Criminological/dp/0765806622>.
- Habits of the heart: Individualism and commitment in American life / [R. Bellah, R. Madsen, W. M. Sullivan et al. New York : Harper & Row, 1985. P. 183–186. doi: <https://doi.org/10.1086/292767>.
- Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту. *Видання Київської патріархії УПЦ КП*. Київ, 2009. 368с.
- Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр. сост. А. Б. Гофман. М. : Канон, 1995. 352 с.
- Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / пер. с нем. Э. Телятниковой. М. : АСТ МОСКВА, 2006. 635 с.
- Gaines L. K., Miller R. L. Criminal Justice in Action. Belmont, CA. Thomson Wadsworth, 2009. 645 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=I1mMc6NtG2wC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
- Garfield E. The Anomie-Deviant Behavior Connection: The Theories of Durkheim, Merton, and Srole. *Essays of an Information Scientist*. 1987. Vol. 10. P. 272–281. URL: <http://garfield.library.upenn.edu/essays/v10p272y1987.pdf>.
- Глушкова Л. В. Особливості змін структури українського суспільства у глобалізаційному процесі. *Грані. Дніпродзержинський державний технічний університет*. 2016. № 4 (132). С. 74–77. doi: <https://doi.org/10.15421/1716081>.
- Исаченко Н. Н. Феномен социальной деструктивности. *Политика и Общество*. 2016. № 11. С. 1576–1582. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.11.21151>.
- Калабекова С. В. Риски культурно-ценностной аномии. *Политика и Общество*. 2016. № 6. С. 827–833. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.6.15319>.
- Kaufmann J. Anomie, Strain and Subcultural Theories of Crime. London : Routledge, 2017. 526 p. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315262413-2>.
- Кочубейник О. Психологічний зміст аномії: конструювання опитувальника. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. № 1. (Серія «Психологія»). doi: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2017.1.714>.
- Кривошеев В. В. Особенности аномии в современном российском обществе. *Социс*. 2004. № 3. С. 94–96. URL: <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-03/krivosheyev.pdf>.
- Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. М. : АСТ МОСКВА ; ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.
- Messner S., Rosenfeld R. Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime / In: M. Krohn, A. Lizotte, G. Hall (Eds.) Handbook on Crime and Deviance. New York : NY, 2009. P. 209–224. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0245-0_11.
- Напсо М. Д. Теория аномии Э. Дюркгейма и современность. *Социодинамика*. 2017. № 2. С. 22–30. doi: <https://doi.org/10.7256/2409-7144.2017.2.19456>.
- Нерсеянц В. С. Философия права : учебник. М., 1998. 439 с.
- Парсонс Т. О социальных системах / под ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского. М. : Акад. Проект, 2002. 832 с. URL: <http://www.pavroz.ru/files/parsonsosistemah.pdf>.
- Платон. Избранные диалоги / пер. с древнегреч. ; под общ. ред. С. Апта, М. Грабарь-Пассек, Ф. Петровского и др. М. : Худ. лит., 1965. 442 с.
- Разуваев В. В. Комментарии к «Государю» Макиавелли. М. ; СПб : Центр гуманитар. инициатив, 2014. 528 с.
- Robinson J. P., Shaver P. R., Wrightsman L. S. Measures of Personality and Social Psychological Attitudes. San Diego ; New York : Academic Press ; Inc, 1991. P. 311–321. doi: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-590241-0.50004-6>.
- Сагалаков О. Теорія соціальних ролей в концепції соціальної взаємодії Т. Парсонса та її вплив на вивчення соціальної адаптації особистості. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету*. 2019. № 2 (11). С. 80–91. (Серія «Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства»). doi: <https://doi.org/10.31865/2520-6842112019185819>.
- Сахань О. М. Соціальна девіантність в українському суспільстві як результат деструктивної політики влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 28. С. 77–94.
- Шайгородський Ю. Ж. Аномія як суспільний і особистісний феномен. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 4 (54). С. 19–29.
- Щербаківа Н. В. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 196 с.
- Судаков В. Суперечності демократичної модернізації українського суспільства як джерела посилення соціальної напруженості. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 226–235. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133357>.
- Ткачук, О. М. Теорія соціальної дезорганізації як причина злочинності. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 трав. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 429–431.
- Тимошенко В. І. Криміналізація суспільства як форма аномії. *Держава і право*. 2016. Вип. 72. С. 398–410.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2019

Rohovenko M. – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-3095>;

Semyzhon A. – Graduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9529-7753>

The Problem of Anomie in the History of Philosophical-Legal Thought

The **purpose** of the article is to research the problem of anomie in the history of philosophical and legal thought from ancient times to the present, and to identify ways of overcoming manifestations of anomie in modern Ukrainian society. **Methodology.** The methodological basis of the study is comprised of the general and specific methods of scientific knowledge: a dialectical method, which made it possible to consider the phenomenon under study in its development and the relationship with other phenomena of social life; the method of systemic-structural analysis has allowed to analyze the phenomenon of anomie in the context of conflict of modern society; historical method is being used to investigate the causes of anomie in the process of historical development, to find out the peculiarities of different stages of the said development, as well as its trends. **Scientific novelty.** Analysis of the phenomenon of anomie shows that reflections on the correlation of law and lawlessness and their influence on the organization of public life are found in ancient sources, religious guidelines, the writings of ancient thinkers. In particular, Euripides spoke of the cruelty of being, whose laws are beyond the control of man. Plato emphasized that society cannot exist without laws. The philosophers of Antiquity laid the solid theoretical and legal foundation on which the medieval thinkers continued to build their concepts. Thomas Aquinas formulated his theory of law. Moral and ethical views of medieval thinkers were developed by philosophers of later eras. In particular, the famous Renaissance thinker N. Machiavelli in the work of «The Prince» emphasized that it is possible to prevent lawlessness only on the basis of good laws and a strong army. The further development of these ideas is the subject of philosophical reflection of the XVII–XVIII centuries. Thomas Hobbs stressed that the state is the guarantor of the law, which does not allow the return of society to the original state of lawlessness. John Locke proposed the principles of separation of powers as a counter to the state of lawlessness and disorder of society, and emphasized that the purpose of the state is to guarantee natural human rights. In the XIX–XX centuries the greatest number of systems theories and approaches to the correct understanding of the problem were developed. The introduction of the scientific concept of anomie is associated with the work of the French sociologist and philosopher Emile Durkheim. His concept was further developed in further scientific research by R. Merton, T. Parsons, E. Fromm. The study of the causes and ways of overcoming anomie remains a pressing issue for researchers of the 21st century. The phenomena that cause the emergence of anomie in modern conditions are global. **Conclusions:** At present the Ukrainian society is in an anomic state because the vast majority of citizens are experiencing a moral vacuum amid diminishing values of traditional social values. That is why the need for further in-depth understanding of the phenomenon of anomie as a complex social phenomenon, concerning complex processes of social life, still remains relevant. It is proposed to overcome the manifestations of anomie in modern Ukrainian society by implementing a comprehensive state policy, which should consist of legal, socio-economic, educational and media policies.

Keywords: anomie; society; history; development; law; legality.

Shumeiko O. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3895-8372>

Philosophical and Legal Analysis of the European Institution of Family in the Middle Ages

The **purpose** of the article is to review the historical development of the family institute in the Middle Ages. The main task of this work is to determine the relationship between the social and legal prerequisites for the formation of a family institution and the ideological foundations of this financial institution. **Methodology.** The pivotal methodological approach to the study is historical. The historical-legal method has allowed us to consider the origins and evolution of the family institute in the Middle Ages. **Scientific novelty.** The family acts as the basis for the organization of economic activity in society at this time. It is noted that the Christian ideology laid the foundation for the personalization of marital relations, contributed to overcoming the need for biological reproduction to the background. The main idea of the article is that marriage and family are universal forms of organization of relations between people, meeting their needs. It is reported that we (like other scientists) can highlight three great periods in the evolution of the family: 1) Period I – traditional family, 2) Period II – newest family, 3) Period III – modern – or post newest family. One of the striking examples of the period of the newest family is the evolution of the institution of family in the Middle Ages, because of the spread of world religions, especially Christianity, strengthened the ideological bond that connected the family. The text gives valuable information on next: marriage from an economic institution became more and more a union of a man and a woman, based on love and emotional relations. The family became more and more focused on its internal life, and the role of intra-family relations grew. The main functions of the family are providing the needs of marriage, motherhood and the upbringing of children. Thus, it is reported that the family in Middle Ages is considered to be based on marriage or blood-related ties a small social group whose members are related to the commonality of life, mutual moral responsibility, emotional and spiritual affinity. The following **conclusions** are drawn that 1) in the Middle Ages and during the period of early New age concept of the “family” designated general community of dependent on the primary host people and all the rest of the household, because the pre-industrial social structure was based on the family menage; 2) the family acted as a productive, reproductive and consumer unit, and was the basis for the organization of work, while the form of life of the «whole house» never covered the entire population; 3) at the same time, the Christian ideology lays the foundations for personalization and individualization of family life, forming it on the basis of love and harmony of marital relations; 4) in recent times, family problems are very often viewed from the perspective of the relationship between him and her.

Keywords: family; institution of family; Middle Ages; society; social philosophy; philosophy of law; Christian ideology; marital relations.

Introduction

Marriage and family are universal forms of organization of relations between people, meeting their needs. This universality is largely achieved on the basis of multi-variation, which is observed in both historical and contemporary contexts. The history of family formation largely helps to understand the problems faced by the institution of family today.

The pivotal methodological approach to the study is historical. The historical-legal method has allowed us to consider the origins and evolution of the family institute in the Middle Ages.

Historian Elisabeth Roudinesco highlights three great periods in the evolution of the family:

– Period I – *traditional family*, serving first and foremost to secure the transfer of property inheritance. Marriages are arranged by parents who do not take into account the sexual and affective life of the future spouse, which is usually arranged at an early age. From this angle, the family cell is based on an inviolable world order, which is entirely subordinated to the authority of the father, and this is a true transfer of the power of divine law;

– Period II – *newest family* becomes a repository of affective logic, the model of which is approved from the end of the XIII - to the beginning of the XX century. Based on romantic love, the family by marriage legitimizes the commonality of feelings and carnal desires, and approves the division of labour between the spouses, transforming the child on the subject, the education of which should be provided by the nation. Giving power is henceforth the goal of a permanent separation between the state and parents, on the one hand, between fathers and mothers, on the other;

– Period III – *modern – or post newest family*, which has been approved since the 1960's, connects the relative term of two individuals who seek an intimate relationship or sexual flourishing. The affiliation of power is becoming now a more problematic measure of how the number of divorces and shuffling of families increases (Rudynesko, 2004, p. 21-22).

Among the scholars who researched the institution of family were: L. Morgan, F. Engels, I. Kon, S. Golod, V. Rozanov, E. Roudinesco, A. Kudinova, S. Cherepanova, Elisabeth van Houts. The study of the formation of the history of the incipience of the European Institution of family in the

Middle Ages is considered in the works of A. Guliga, Jacques Le Goff, Georges Duby, S. Averintsev. We must note that the study of the family of the Middle Ages was not described in any specialized scientific research. In addition, the problem of the formation of the institution of family in accordance with modern realities requires a critical rethinking of the existing historical heritage.

The purpose and objectives of the study

The purpose of this scientific exploration is the historical evolution of the institution of family in the Middle Ages. The main task of this work is to determine the relationship between the social and legal prerequisites for the formation of the institution of family and the ideological foundations of this financial institution.

Presentation of the main material

One of the striking examples of the period of the newest family is the evolution of the institution of family in the Middle Ages, because of the spread of world religions, especially Christianity, strengthened the ideological bond that connected the family. Marriage from an economic institution became more and more a union of a man and a woman, based on love and emotional relations. The family became more and more focused on its internal life, and the role of intra-family relations grew. The main functions of the family are providing the needs of marriage, motherhood and the upbringing of children. Thus, the family is considered to be based on marriage or blood-related ties a small social group whose members are related to the commonality of life, mutual moral responsibility, emotional and spiritual affinity.

The medieval society had a strict hierarchy, considering it to be given by God: «Let every man obey the supreme authority, as there is no power other than God, and the existing powers are established from God» (Rom. 13, 1). This hierarchy was not in doubt.

A man of the Middle Ages grows with the community, which is necessary for him in the material and the psychological sense in times of wars and emergencies, hunger and migration of peoples. As P. Dincelbaher writes «relationship in the medieval society takes place between the person and the institution» (Dintselbakher, 2004, p. 58).

The family (familia) in the Middle Ages acts as a community-prototype of all other group formations, and blood ties are often replaced by a canon law (Dintselbakher, 2004, p. 61). Probably till the critical (according Le Goff) for Western Europe 1200 year the family (familia) will be only a constant and stable unit in the formation of a social hierarchy and

society in general, a reliable protection from «the darkness of the afterlife» and «unknown».

Outstanding researcher of the Middle Ages Le Goff says: «... in the field of sexual life Christianity is dependent both from the inheritance and borrowings (Jewish, Greek-Latin, gnostic) and from the trends of the time. It appears as a member of a large movement of economic, social and ideological structures of the first four centuries, named Christian, where it is at the same time – as it often happens in history – the consequence and the engine. But its role was decisive» (Hoff, 2007, p. 130).

Referring to P. Veyne, the historian writes that Christianity has given a transcendental foundation, confirmed simultaneously by the theologians and the Bible. It has transformed the tendency of the minority to «normal» behavior of the majority, in any case, among the ruling classes of the aristocracy and the townspeople; gave new behavior a new conceptual and categorical definition, and imposed strict social and ideological control that the Church and secular authorities put into service. Christianity offered an exemplary society, which, in its ideal form, introduced a new sexual model - monasticism. This aspect of Christian ideology is perfectly analyzed in the work of Russian philosopher of the early twentieth century V. Rozanov «People of the Moonlight» (Rozanov, 1990).

Le Goff adds: «To the reasons, which could push the Romans-pagans to chastity, to limit sex life by family frame, condemnation of miscarriages, disapproval of “love addiction”, discrediting of bisexuality, the Christians added another urged motif: the approach of the end of the world, which requires impeccability» (Hoff, 2007, p. 131).

The French researcher describes three notions through which the unification of the condemnation of sexual intercourse occurs:

1. the notion of seduction (fornication) that appears in the New Testament and will be sanctified, especially since the end of the 13th century, by the sixth God's commandment: «No adultery», which would mean all illegal sexual acts (also in a married couple);

2. the concept of lust (concupiscence), which is often found at Church Fathers and which stands at the «sources of sexual life»;

3. the concept of fornication (luxure), which covered all the bodily sins, when the system of sins has evolved from the V–XII century (Hoff, 2007, p. 131-132).

In the Gospel of the New Testament monogamous and inextricable marriages are approved. Hence – the conviction of marital betrayal (Matt. 5:32) and divorce, which equates to marital treason (Matt. 19: 2-12; Mp. 10:2-12; L. 16:18). But the «exemplary» figures of the Middle Ages did not

legitimize the sexual life in their behavior: Mary marries a virgin and Christ is single.

As S. Averintsev says, Christian marriage is a sacrament, it is not a subject to dissolution, «the Union of unconditional forgiveness and boundless confidence is concluded only forever, because faith and loyalty, worthy of this name, do not know the end, because the Covenant of God is an eternal Covenant» (Averintsev, 2006, p. 814).

Modern Greek philosopher Christos Yannaras said that perhaps for the first time in the history of mankind just in the Christian doctrine marriage is exempt from the ontological necessity of biological reproduction and gaining the image of the Church, implementation of the trinitarian mode of existence (Yannaras, 2003, p. 52).

However, the realities of intimate life in the Middle Ages were not at all optimistic. As the French historian Georges Duby notes, the traditions of the Middle Ages erected a barrier between the male and female world, generating misunderstanding and mistrust on both sides. At the age of seven, boys were taken away from their mothers, and their later life was predominantly among men. Such practice, says the historian, not only contributed to the development of homosexual inclinations, created not only the image of not available comforter, but to the forming of frightening idea of what can women do in their circle, attributing them a secret and dangerous power.

As the researcher notes, from the turn of the XIII–XIII centuries, the general press freed the person from the bond of collective forms of life. The curiosity, the cult of the «beautiful lady», greatly weakened violence and rudeness in the sexual behavior of men and the matrimonial policy of the generations. Men began to understand that a woman is not only the body that must first be conquered by her heart, but also by her consent, which must be recognized as a woman of special virtues. The commandments of the love code corresponded to that preached by the Church, trying to prove that women should have equal rights with men not only on the marriage bed, but also in matters of consent to marry (Diubi, 1990, p. 90-96).

However, we must note that in feudal society «family relations have a real character of personal rights». That is why in the Middle Ages there was a law of Majorat, according to which the law of family property is completely passed to the elder by birth from the heirs, and the remaining family members were denied the right of inheritance. Incidentally, the effect of this law has led France to a corresponding period on the brink of extinction. Usually the family tried to marry one, most often the eldest son. The rest remained mostly single, who met their sexual needs with prostitutes, maids and illegitimate

people. The role structure of the patriarchal family was rigid and hierarchical, based on the principle of seniority.

E. R. Wolf points out that in the homogeneous society (antique and medieval society) the line of affinity for sure and definitely sets the place of man in society, however, it emphasizes that the laws of succession are connected «with the need for a certain discrimination of the rights of the individual», which is most clearly manifested in relation to children (Vulf, 2004, p. 105).

This epoch in its ideological directions was based on the texts of the sacred scripture. Biblical teachings were the source material for the philosophical comprehension of Christian philosophers. Thus, Aurelius Augustinus was a passionate supporter of the ideas of the Apostle Paul, he developed his understanding of love, marriage and family within the study of the problems of the formation and development of the human personality. First of all, Augustine highlights three forms of love – the love of man to God, love for the neighbor and the love of God to man. The true form for the thinker is the first form, because man loves everything in the name of God, loves love for God itself. Love is a feeling and a definition that is worthless only to God and to man it has nothing to do.

The philosopher supports the position of the New Testament concerning interethnic relations, acting as a passionate supporter of renunciation of marriage and preservation of chastity. In his treatise «The City of God» he foresaw two opposite types of human community: statehood based on «the love to yourself that is brought to the disregard of God» and «The City of God» – a spiritual community that is based on the love of God and scorn to themselves. Ideal for the philosopher is the «City of God», where there is no place for love, marriage, families that were seen as a sin against nature.

The philosopher opposes spiritual love, having transcendental aspirations, to the bodily (carnal) love – the lust – that is love directed at the real world for its own sake. He is convinced that the painful passion of lust in married life is not love, as necessity, and the process of procreation is the boon of marriage and only that's why «married life must be praised, because it makes some benefit from the blemish and lust» (Avgustin Avreliy, 1990, p. 481).

The third form of love, according to Augustinus, is the love of God for creation. God not only loves, he himself is love, the sacrament of which is in the doctrine of triuneism. In this aspect, love is immensely and inaccessible to man, as stated in the Bible: «God is love, and one who is in love, is in God, and God is in him» (1 John 4: 16).

St. Augustine first linked the original sin and sex through lust; he claims that the lust is the bearer of

original sin. Starting from Adam and Eve, original sin is transmitted to human through sexual intercourse. This concept in the twelfth century was recognized by all except Abelard and his students. As Le Goff notes: «Due to its vulgarization by most preachers, confessors and authors of the moral treatises, the displacement of meaning will lead to the assimilation of original sin to sexual sin. Mankind will be conceived in sin, and every connection is sinful – by the power of lust, which is revealed in it» (Hoff, 2007, p. 134).

The ideological opponent of Augustine – the monk Pelagius (360–418 years) was known for his morality. (At the initiative of Augustine at the III Ecumenical Council in 431 the Pelagius doctrine was condemned as a heresy.) In 414 the noble roman Juliane asked him to give a spiritual instruction to her daughter, and this instruction was «The Epistle to Demetrius», the only work that was completely preserved. The main idea of the «Epistle» is to show Demetrius, who wished to dedicate her life to God, renouncing her marriage, the correctness of her choice and the dignity of such life. Pelagius illustrates his teaching that a person in the power of free will is capable completely independently, without the participation of the Church, to do good, avoid evil and in this way achieve the moral ideal, happiness, salvation.

Reflecting on what the Bible allows marriages, he emphasizes: «The permission of marriage makes the honor to virginity», moreover, «... the reward for virginity is promised to both sexes». Thinker explains the girl that «of all the vices, that lured people, there are two – gluttony and voluptuousness» and only «having loved virtues, we despise carnal passions (Pelagiy, 1986, p. 601).

One of the representatives of the Church Fathers was John Chrysostom, who argued that the magnificence of love is that one who loves and one who is loved is already one person. Marital love is the strongest type of love: «marriage is the sacrament of love, because marriage is a mystery already because it exceeds the limits of our minds, because in it two become one». (1 Cor. 7;39,40).

Thomas Aquinas, aiming to strengthen the faith by the mind, combines the teachings of Aristotle with Christian dogmas. In solving the problem of marriage and family relations, the philosopher takes as the basis the structural link of the relationship built by Aristotle – family, settlement, state. Social life is a continuation of family life, and the bonds of marriage are inseparable, explaining this by the necessity of compulsory participation of both parents in the education of children. All forms of sexual activity Aquinas considers as heresy and offense, sexual arousal is unnatural. The philosopher considers homosexuality, «unnatural»

poses in intimate relationships and contraceptives as the most serious sin against nature.

The echo of the Christianized understanding of marriage we can hear today.

So, as noted by modern scholars I. Andreyeva and A. Guliga: «For the harmonious life of the family a special spirituality and awareness of the holiness of marriage and paternity are required. Religion for many centuries brought up this spirituality. All that serves as the education of ideas about the responsibility of those who take marriage, about the sanctity of family responsibilities is a boon. But the blessing for the family is also the freedom to choose the form of consecration of a marriage union. A secular or church form of marriage does not make a happy family. Rite is the action of one act, and family happiness is the whole life» (Gulyga, & Andreeva, 1991, p. 515).

It is important to note that the complex relationship between East and West of the Roman Empire also led to differences in opinions on the functioning of the institution of family in Byzantium and Rome.

Scientific novelty

The family acts as the basis for the organization of economic activity in society at this time. The Christian ideology laid the foundation for the personalization of marital relations, contributed to overcoming the need for biological reproduction to the background. The marriage and family are universal forms of organization of relations between people, meeting their needs.

Conclusions

Therefore, we have to note that in the Middle Ages and during the period of early New age concept of the «family» designated general community of dependent on the primary host people and all the rest of the household, because the pre-industrial social structure was based on the family menage. The family acted as a productive, reproductive and consumer unit, and was the basis for the organization of work, while the form of life of the «whole house» never covered the entire population (Houts, 2019, p. 255-260). At the same time, the Christian ideology lays the foundations for personalization and individualization of family life, forming it on the basis of love and harmony of marital relations. In recent times, family problems are very often viewed from the perspective of the relationship between him and her (Lawson, Sun, & McHale, 2019) and mainly in the problem vein (Carter, 2018; Morgan, 2019).

REFERENCES

- Averintsev, S. (2006). *Brak i semia [Marriage and family]*. N.P. Averintseva, K.B. Sigov (Eds.). Kiev: DUKh i LITERA [in Russian].
- Avgustin Avrelii. (1990). O supruznestve i pokhoti [About matrimony and lust]. *Filosofiiia liubvi, Philosophy of love*. (Vols. 1-2). Moscow: Politizdat [in Russian].
- Carter, Ju. (2018). Women (Not) Troubling "the Family": Exploring Women's Narratives of Gendered Family Practices. *Journal of Family Issues*, November 2. 0192513X1880975. doi: <https://doi.org/10.1177/0192513X18809752>.
- Dintselbakter, D. (Eds.). (2004). *Istoriia yevropeiskoi mentalnosti [History of the European mentality]*. (V. Kamianets, Trans). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Diubi, ZN. (1990). *Kurtuaznaia liubov i peremeny v polozhenii znenshchin vo Frantsii XII v. [Courteous love and changes in the status of women in France of the 12th century]*. Moscow: Odissey [in Russian].
- Elisabeth, V.H. (2019). Conclusion. *Married Life in the Middle Ages, 900-1300*. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198798897.003.0009>.
- Forde, S. (2019). Introducing the Encyclopedia of the Global Middle Ages. *Bloomsbury Encyclopedia of the Global Middle Ages*. doi: <https://doi.org/10.5040/9781350990005-0001>.
- Gulyga, A.V., & Andreeva, I.S. (1991). *Brak i semia segodnia [Marriage and family today]*. (Vol. 3). Moscow: Politizdat [in Russian].
- Hoff, Zh.L. (2007). *Serednovicpna uuava [Medieval imagination]*. (Ya. Kravets, Trans). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Houts, V.E. (2019). Introduction. *Married Life in the Middle Ages, 900-1300*. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198798897.003.0010>.
- Lawson, K.M., Sun, X., McHale, S.M. (2019). Family-friendly for her, longer hours for him: Actor-partner model linking work-family environment to work-family interference. *Journal of Family Psychology*. 14 Feb 2019. 0192513X1984879. doi: <https://doi.org/10.1037/fam0000506>.
- Morgan, D.H.J. (2019). Family Troubles, Troubling Families, and Family Practices. *Journal of Family Issues*. May 9, 2019. 0192513X1984879. doi: <https://doi.org/10.1177/0192513x19848799>.
- Pelagiy. (1986). Poslanie k Demetriade [Epistle to Demetrides]. *Filosofskie proizvedeniia, Philosophical Works*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Rowley, T. (2019). The church in the later Middle Ages. *The High Middle Ages 1200–1550*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429059414-8>.
- Rowley, T. (2019). The high Middle Ages. *The High Middle Ages 1200–1550*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429059414-1>.
- Rowley, T. (2019). Villages in the late Middle Ages. *The High Middle Ages 1200–1550*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429059414-3>.
- Rozanov, V.V. (1990). *Liudi lunnogo sveta: metafizika khristianstva [People of the moonlight: metaphysics of Christianity]*. Moscow: Druzhba narodov [in Russian].
- Rudynesko, E. (2004). *Rozladnana simia [Upset family]*. (Trans). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Vulf, E.R. (2004). *Yevropa i narody bez istorii [Europe and nations without history]*. (I. Poshyvailo, Trans). Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].
- Yannaras, Kh.Ch. (2003). *Svoboda etosu [Ethos freedom]*. (Trans). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.02.2019

Шумейко О. В. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3895-8372>

Філософсько-правовий аналіз європейської інституції сім'ї в епоху Середньовіччя

Метою статті є дослідження історичного розвитку інституту сім'ї в середні віки. Основним завданням є визначення взаємозв'язку соціально-правових передумов формування інституту сім'ї та ідеологічних засад цієї фінансової інституції. Методологія. Стрижневим методологічним підходом у дослідженні є історичний підхід. Завдяки історико-правовому методу було розглянуто витоки, еволюцію та підґрунтя нормативного регулювання інституту сім'ї в середні віки. **Наукова новизна.** Сім'я є підґрунтям для організації економічної діяльності в суспільстві в цей час. Християнська ідеологія заклала підґрунтя персоналізації шлюбних відносин, а також побічно сприяла подоланню необхідності біологічного розмноження. Основна ідея статті полягає в тому, що шлюб і сім'я є універсальними формами організації відносин між людьми та задоволення їхніх потреб.

Грунтуючись на висновках провідних істориків інституту сім'ї, можна виокремити три значні періоди в розвитку родини: 1) період I – традиційна сім'я; 2) період II – новітня сім'я; 3) період III – сучасна або «постсучасна» сім'я. Одним із яскравих прикладів періоду новітньої сім'ї є еволюція інституту сім'ї в середні віки, оскільки поширення світових релігій, зокрема християнства, зміцнило ідеологічні зв'язки, що пов'язували родину. Шлюб, який спочатку був економічним інститутом, стає союзом чоловіка та жінки, що ґрунтується на любові й емоційних стосунках. Сім'я фокусується на своєму внутрішньому житті, а важливість сімейних відносин збільшується. Основними функціями сім'ї є забезпечення потреб шлюбу, материнства та виховання дітей. У статті зазначено, що сім'єю в середні віки вважали засновану на шлюбі або кровних зв'язках невелику соціальну групу, членів якої пов'язують спільне життя, взаємна моральна відповідальність, емоційна та духовна близькість. **Висновки:** 1) в середні віки та в період раннього Нового часу поняття «сім'я» позначало спільноту, залежну від головних приймаючих людей та інших членів домашнього господарства, оскільки доіндустріальну соціальну структуру було засновано на сімейному управлінні; 2) сім'я діяла як продуктивна, репродуктивна та споживча одиниця і була підґрунтям для організації праці, а форма життя «загального дому» ніколи не охоплювала все населення; 3) водночас християнська ідеологія закладає підґрунтя персоналізації та індивідуалізації сімейного життя, формуючи його на підставі любові та гармонії подружніх відносин; 4) останнім часом сімейні питання часто розглядають з позицій відносин між «ним» і «нею», а також у проблемному аспекті.

Ключові слова: сім'я; інститут сім'ї; Середньовіччя; суспільство; соціальна філософія; філософія права; християнська ідеологія; шлюбні відносини.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.83>

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Судово-процесуальне доказування в логічному вимірі

*Метою статті є систематизоване застосування методологічного інструментарію класичної та сучасної логіки до аналізу проблематики, пов'язаної з критеріями обґрунтованості судових рішень і достатності доказової бази для їхнього прийняття. У такий спосіб можна продемонструвати, що відкриваються широкі можливості стосовно об'єктивізації згаданих критеріїв. **Методологія.** Пошук шляхів оптимізації процесуального доказування здійснено на підставі методу структурно-логічного аналізу юридичної аргументації. Метод компаративного аналізу використано для вивчення співвідношення процедур судового доказування та логічного обґрунтування, а також у процесі зіставлення альтернативних теоретико-доказових доктрин. За допомогою методу логічного моделювання узагальнено й систематизовано критерії доказовості судово-процесуальної аргументації. **Наукова новизна.** У статті акцентовано на тому, що за умов строгого логічного доведення висновки має бути пов'язаний з базовими аргументами, виключно об'єктивними закономірностями логічного впливання, тоді як вирішальним критерієм достатності доказової бази для прийняття судового рішення є внутрішнє переконання суб'єктів судочинства (що, звичайно ж, розширює простір для «суддівського волюнтаризму»). Запропоновано методологічну модель, що ґрунтується на ідеї максимально можливого узгодження критеріальних вимірів юридичної та логічної доказовості. Ця модель містить систематизований інструментарій оцінювання наданої судові доказової бази на предмет її прийнятності з позицій принципу логічної несуперечливості, а також достатності для прийняття однозначного й обґрунтованого рішення у справі. **Висновки.** Застосування логічних принципів обґрунтування до оцінювання доказів і процедурних аспектів здійснення судової аргументації є дієвим засобом протидії суб'єктивізму під час формування та прийняття процесуальних рішень, а отже, здатне сприяти підвищенню ступеня об'єктивності та справедливості судочинства.*

Ключові слова: юридична аргументація; судове доказування; логічне доведення; логічні критерії доказовості аргументації; логічна прийнятність доказової бази; критерії достатності доказів; об'єктивізація доказових процедур.

Вступ

Судовий процес належить до тих сфер діяльності, де зіткнення різноспрямованих суб'єктивних інтересів набуває особливої гостроти, оскільки результати вирішення таких конфліктів у суді набувають законної сили. Водночас, звичайно ж, першочергово значущими стають питання стосовно шляхів і засобів гарантування доказовості позицій кожної зі сторін, об'єктивності аргументаційної бази та доказових процедур, достатності підстав для прийняття чи відхилення певного рішення тощо. Кожна сторона такого процесу виявляє відповідну зацікавленість у тій чи іншій «схильності» суду, керуючись у своїх міркуваннях не так об'єктивною логікою речей і подій, як власними суб'єктивними мотивами.

Однак справедливий вердикт завжди передбачає його «безсторонність», незалежність від упередженого емоційного, ідеологічного, психологічного чи іншого налаштування учасників його прийняття. Тож для вироблення й обґрунтування справедливого рішення доцільно апелювати до такого потужного засобу об'єктивізації аналітико-оцінкових процедур, як логіка. Усі принципи, закони та правила останньої набувають статусу її методологічних засад лише тоді, коли

буде обґрунтованим їх універсальний характер (тобто дієвість за будь-яких умов їхнього застосування). Тому, безвідносно до суб'єктивної налаштованості тієї чи іншої сторони, у разі цілковитої відповідності її аргументацій логічним підґрунтям побудови міркування її позиція відзначатиметься об'єктивністю та переконливістю.

Інакше кажучи, інструментарій сучасної логіки дає змогу сформулювати чітко визначені критерії доказовості, що ґрунтуються на загальних правилах логічного впливання (правилах, які дають змогу на підставі виявлення навіть логіко-структурної форми побудови міркування робити однозначні висновки щодо обґрунтованості його результатів у будь-якому з конкретних випадків здійснення доказових процедур).

Використання логічних засобів під час побудови доказування у ході судового процесу є одним з основних чинників його оптимізації – забезпечення досяжності цільових орієнтирів цього процесу більш простими, економічними і, водночас, дієвими та надійними шляхами.

Попри відзначену доцільність узгодження процедур судового доказування з логічними підставами побудови аргументації, сучасні наукові дослідження в цих двох площинах

відзначаються «переважним паралелізмом», зумовленим суттєвим дистанціюванням доказового процесу у правозастосовній діяльності й операційною технікою доведення в точних науках. Водночас можна знайти чимало цікавих робіт, присвячених логіці юридичної аргументації (слід зазначити праці таких авторів, як Л. Александер (Alexander, 2008), Р. Алексі (Alexy, 2009), І. Герасимова (Gerasimova, 2007), Є. Лісанюк (Lisaniuk, 2008), М. Савенко (Savenko, 2012), Л. Сумарокова (Sumarokova, 2015), Д. Уолтон (Walton, 2002), Е. Фетеріс (Feteris, 2011), О. Щербина (Shcherbyna, 2013), О. Юркевич (Yurkevich, 2012) та ін.). Однак навіть у згаданих дослідженнях здебільшого простежують доволі жорстке розмежування логічних та юридичних вимірів доказовості.

Мета і завдання дослідження

З огляду на окреслені обставини, головною метою статті є вироблення систематизованої методологічної моделі оцінювання судово-процесуального доказування, спрямованої на об'єктивізацію останнього засобами сучасної логіки. Для її досягнення передбачено здійснення багатовимірного порівняльного аналізу змісту й процедур судового доказування та логічного доведення, оскільки дослідження в такому напрямі відкривають широкі можливості стосовно окреслення чітких критеріїв доказовості процесуальної аргументації.

Виклад основного матеріалу

Хоча поняття «доведення» та «доказування» здаються синонімічними (в обох випадках йдеться про процедури, що мають на меті аргументацію певного висновку), між ними існує суттєва змістовна відмінність. Тому є потреба у їх чіткому термінологічному розрізненні. Тож згадані процедури охоплюють два різні поняття.

Якщо термін «доведення» розуміють як строго логічну операцію, що передбачає обґрунтування істинності деякої тези (гіпотези, теореми, концепції тощо) шляхом демонстрації того, що вона є наслідком наявних аргументів (підстав, істинність яких є або фактично очевидною, або доведеною раніше), то зміст терміну «доказування» загалом передбачає *переконання* учасників дискурсу в доцільності прийняття того чи іншого висновку. Зокрема, під час здійснення доказових процедур у судочинстві «суть юридичної аргументації полягає в наведенні переконливих правових аргументів, доказів щодо правильності вирішення спірного питання запропонованим шляхом, розуміння змісту певної норми, поширення її дії на конкретні відносини та розв'язання на її підставі конкретної життєвої ситуації» (Savenko, 2012, p.11). У цьому

разі йдеться не лише про *об'єктивні* підстави для остаточного рішення, а й передусім про можливість *суб'єктивного* схвалення сторін до нього. Наприклад, у процесі судового доказування враховують не так фактичні обставини справи, як низку емоційно-вольових чинників, здатних впливати на рішення суду. У країнах, де переважає англо-американська система здійснення судочинства, нині дедалі виразнішим є відхід від традиційних пошуків критеріальних мірил справедливості судових рішень (через соціокультурну неоднозначність таких критеріїв, яка значно посилюється в контексті сучасного мультиетнічного суспільства). Натомість, стратегії доказування вибудовуються здебільшого з огляду на те, як імовірніше за все голосуватимуть члени суду в конкретній ситуації. Водночас враховують гендерні, расові, вікові, психологічні й інші чинники (Miles, 2008; Dagan, 2018).

Якщо у разі здійснення операції доведення передбачено виключно об'єктивне – незалежне від вольової схильності чи бажання суб'єкта – обґрунтування цільової тези, то під час судово-процесуального доказування апелюють також до тих мотивів, які зумовлюють згадану суб'єктивну схильність суду. Оскільки слово «доказати» етимологічно пов'язане з процедурою риторичного переконання учасників прийняття рішення.

По-перше, не завжди оптимальність рішення визначає більшість голосів, які віддали на користь його прийняття. Очевидно, наприклад, що більшістю голосів не можна було б виправдати яких-небудь «поправок» до законів природи, непереборних обставин тощо.

По-друге, навряд підлягає сумніву те, що найпереконливішою стратегією аргументації є демонстрування її безвідносності до будь-яких суб'єктивно-вольових мотивів. Скажімо, якщо теорему Піфагора можна довести, посилаючись виключно на формально-алгебраїчні закономірності (тобто такі, істинність яких не залежить від значень наявних змінних величин, суб'єктивних ставлень до них), то таке доведення не викликає жодних сумнівів щодо його прийнятності. Тож ніхто не подавав би «апеляцію» стосовно його обґрунтованості. Отже, сила та переконливість судового доказування суттєво залежить від міри його базування на об'єктивно-логічних принципах і закономірностях.

Наступна відмінність між логічним доведенням і судово-процесуальним доказуванням полягає в тому, що метою останнього не завжди є встановлення істини. Здебільшого судовий процес спрямований на вирішення спорів між сторонами, що конфліктують; водночас, рішення суду передбачає не так виявлення «істинної картини» конфлікту (об'єктивних умов, причин і механізмів його виникнення та розгортання), як прийняття рішення на користь однієї зі сторін. І хоча таке

рішення має бути обґрунтованим, його аргументацію зазвичай побудовано за принципом змагальності, згідно з яким справу можуть виграти не тільки шляхом надання достатніх та невідворотних доказів, а й через порівняно слабку позицію опонента. Оскільки процедура судового доказування, зазвичай, «на відміну від монологічного доведення, є діалогічною. Обґрунтування передбачає тут наявність критичних кроків щодо розмірковування про сутність обговорюваного предмета. Критичне мислення в актах обґрунтування не обов'язково доходить до рівня строгого доведення. Для обґрунтування іноді достатньо посилання на положення справ у реальності, традицію, особистий приклад тощо» (Shcherbyna, 2013, p. 109).

Стосовно порівняльної характеристики судово-процесуального доказування та логічного доведення слід зазначити, що здійснення першого відчутно регламентоване як чинним процесуальним законодавством, так і, звичайно, його підґрунтям – формальною теорією доказування. Сутність цієї теорії полягає у строгій визначеності законом як тих підстав, на базі яких слід здійснювати доказування, так і процедури обґрунтування й ухвалення на цих підставах судового рішення. З позиції згаданої теорії, кожен доказ повинен мати відповідну наперед визначену формальну силу, згідно з якою його використовують у судочинстві.

Такий підхід, як і формальна теорія доказів, тривалий час є предметом гострих дискусій серед правознавців. З одного боку, як стверджують прибічники цієї теорії, лише за умови чіткого визначення в законі критеріїв доказовості кожного факту й сукупності фактів, що можуть вважати достатніми підставами для визнання наявності складу правопорушення, уможливується нейтралізація необ'єктивного ставлення суддів до справи. На їхню думку, наділення суддів повноваженнями оцінювати докази перетворює суд із процесу, що ґрунтується на законі, на акт винесення рішення за свавілля окремої людини, оскільки суддя має право прийняти й відхилити будь-які докази і може винести рішення на підставі власної думки, а не закону.

З іншого боку, опоненти цієї теорії акцентують на низці її вад і наводять відповідні аргументи проти визнання формальної сили доказів. Зокрема, до аргументів можна віднести такі зауваження:

1) вагомість того чи іншого факту може виявитися досить відмінною для прийняття рішень у різних справах. Тож закон, встановлюючи фіксовану значущість доказів, у певних обставинах так чи інакше не відповідатиме реальності;

2) визначена формальна сила певних фактів змушує суддю виносити рішення на підставі наявності доказів, визначених законом, навіть у

тих випадках, коли в нього є обґрунтовані сумніви щодо правильності такого вироку;

3) факти, які не можуть бути трактовані як передбачені законом дійсні докази, відкидають попри те, що в конкретних обставинах вони можуть виявитися доволі суттєвими для прийняття судового рішення;

4) суддю провокують на формальний підхід до справи: замість дослідження всіх обставин система законодавства спонукає його до суто механічного добору прописаних у законі підстав;

5) положення закону, які визначають доказовість певних фактів, для досягнення своєї ґрунтовності, що є необхідним для їхнього використання, неодмінно набувають великого обсягу, що значно ускладнює таке використання та збільшує можливість розбіжностей, суперечностей між різними правилами та розширює спектр довільності їх тлумачень;

6) формальна сила доказів не захищає від свавілля судді, оскільки до його повноважень належить визнання (невизнання) тих чи інших фактів такими, що належать до прописаних у законі визначень дійсних доказів.

Стає зрозуміло, чому в багатьох сучасних цивілізованих державах не визнають формальну силу доказів під час здійснення судочинства. Зокрема, ця обставина передбачена ч. 2 ст. 94 КПК України («жоден доказ не має наперед встановленої сили»).

На протигагу доказуванню в суді, де аргументація може бути зведеною до мотивування суб'єктів прийняття судового рішення до певного вердикту, логічне доведення передбачає демонстрування необхідності такого, а не іншого рішення. Тобто, логічним критерієм достатності підстав для певного висновку є однозначність того, що воно впливає з таких підстав (коли жодна альтернативна версія висновку не буде прийнятною на таких підставах). Це здійснюється або шляхом логічної редукції обґрунтовуваної тези до істинних аргументів (оскільки за закономірними правилами логічно, що з таких аргументів неможливо отримати хибний висновок, не порушивши згаданих правил), або шляхом «зведення до абсурду» (до взаємовиключних логічних наслідків) припущення антитези, продемонструвавши неприйнятність останньої (а, отже, неможливість визнання хибності положення, яке доводять).

На відміну від строгих наукових аргументацій, під час доказування в суді рідко бувають такі випадки, де рішення обґрунтовують у формі стовідсоткового доведення. Оскільки за очевидних ознак складу діяння, коли, здавалося б, існує можливість безпосереднього логічного узгодження конкретних параметрів розглядуваної ситуації з деякою загальною правовою нормою, майже завжди можна виявити такі специфічні риси

досліджуваної справи, які спонукають суд до так званої «індивідуалізації» свого підходу до вироблення рішення й прийняття остаточного вердикту. Суд має враховувати численні поправки до загальнонормативної лінії оцінювання доказів і формулювання висновків по справі. Це, звичайно, сприяє підвищенню ступеня неоднозначності останньої та дискусійності будь-яких потенційних категоричних рішень.

Якщо логічне доведення відзначається своєю універсальністю (безвідносністю процедур до сфери їх застосування), то судово-процесуальне доказування характеризується предметною специфікацією. Скажімо, «специфіка доказування у кримінальному процесі зумовлена передусім об'єктом, завданнями й засобами пізнання, колом його суб'єктів, процесуальними строками та процесуальною формою» (Myheienko, 1999, p. 271).

Відповідно до чинного законодавства, доказування в межах своїх повноважень здійснює особа, що провадить дізнання, – слідчий, прокурор і суд. Право участі в доказуванні мають обвинувачуваний, захисник, підозрюваний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їхні представники. До участі у збиранні та перевірці доказів залучають експертів, фахівців, понятьх та інших осіб, що у встановленому законом порядку виконують певні процесуальні обов'язки.

Збирання, перевірку, оцінювання доказів на досудових стадіях шляхом проведення слідчих та інших дій здійснюють дізнавач, слідчий, прокурор. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України). Слідчий – службова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (ч. 17 ст. 36 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню такі обставини: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинувачуваного у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотиви та мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Відповідно до ч. 2 цієї статті, «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження».

Обов'язок доказування обставин за ч. 1 ст. 92 КПК України, за винятком випадків, передбачених ч. 2 цієї статті, покладено на слідчого, прокурора та, в установлених Кодексом випадках, – на потерпілого. За ч. 2 ст. 92 КПК України обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладено на сторону, що їх подає.

За ч. 1 ст. 94 КПК України «слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення». Тобто, з одного боку, закон вимагає «прив'язки» процесуальної аргументації до об'єктивної доказової бази, а з іншого – залишає досить широкий простір для суб'єктивізму під час досудового слідства та розгляду справ у суді. Оскільки вирішальним чинником виявляється власне «внутрішнє переконання» провідних суб'єктів процесуальної діяльності.

Стосовно розв'язання цієї проблеми, як було зазначено, доцільним є апелювати до логічних критеріїв доказовості аргументації як до вимірів об'єктивності прийняття судових рішень. Згідно з логічним принципом достатності, якщо наявні аргументи (істинність і сумісність яких перевірено) є достатніми для обґрунтування чи спростування певної тези, то на їхній підставі або тезу, або антитезу (проте не обидві) можна буде обґрунтовано відхилити. Підставою для такого відхилення буде (згідно з логічним принципом несуперечливості) отримання на основі припущення одного з них (тези чи антитези) взаємовиключних логічних наслідків.

В іншому разі (коли ні тезу, ні антитезу відхилити таким чином неможливо) слід стверджувати, що система аргументів не є повною (достатньою) для вирішення питання щодо обґрунтованого прийняття чи спростування тези. Оскільки, якщо ні припущення істинності тези, ні припущення її хибності не є суперечливими (отже, не може бути обґрунтовано відхиленими як неприйнятні), то за таких умов ця теза може виявитися як істинною, так і хибною.

Отже, вести мову про обґрунтованість висновків щодо істинності чи хибності певної тези можна лише за умови несуперечливості та достатності підстав, на базі яких здійснюють

аргументацію. Оскільки в разі несуперечливості аргументів на їхній підставі не можна буде обґрунтувати, водночас, і тезу, і антитезу, а за умови їх достатності вони обидва не зможуть бути відхилені як недостатньо необґрунтовані (тут у ролі тези та антитези можна розглядати обвинувальний і виправдний вирок, рішення на користь позивача та рішення на користь відповідача, задоволення та відхилення позову тощо). Тож за таких умов уможлиблюється логічно однозначний висновок щодо доведеності лише одного з них і спростованості іншого. Згадана однозначність зумовлює логічну доказовість аргументації, оскільки за її відсутності (коли на підставі наявних аргументів можна отримати не один, а декілька варіантів відповіді на питання) не можна бути впевненим в істинності конкретно взятого з них. І, навпаки, якщо наявні аргументи є достатніми підставами для відхилення всіх потенційних контрверсій рішення (уособлюваних припущенням антитези), крім того, яке передбачене тезою, що є предметом обґрунтування, то висновок щодо істинності тези стає однозначним (безальтернативним) – безсумнівним (через те, що джерелом сумнівів у подібних випадках була б прийнятність на основі наявних підстав також інших варіантів рішення).

Усі дедуктивно-логічні правила задають критерії визначення того, чи достатньо наявних підстав, на яких ґрунтується міркування, для певних однозначних висновків. Тож шляхи оптимізації методології судового доказування слід шукати в контексті проблематики «зближення» засобів сучасної логіки з теорією та практикою юридичної аргументації.

Наукова новизна

Зазначений аналітичний підхід дає змогу побудувати методологічну модель оцінювання судово-процесуального доказування з позиції чітко структурованої системи критеріїв, що ґрунтуються на принципах логічної несуперечливості та достатності. Застосування такої моделі (в узагальненому вигляді її окреслено у висновках) сприятиме оптимізації процедур вироблення й обґрунтування судових рішень.

Висновки

Оцінювання логічної доказовості судово-процесуальної аргументації може бути здійснено за такими методологічними критеріями:

1) якщо на підставі наявної доказової бази з припущення істинності передбачуваного висновку суду неможливо отримати взаємовиключних логічних наслідків, а з припущення його хибності такі наслідки можливі, то доказова база є достатньою для обґрунтування такого висновку;

2) якщо припущення про істинність такого висновку передбачає суперечливі наслідки на підставі наявної доказової бази, а припущення про його хибність не зводиться до взаємовиключних наслідків, то цей висновок, навпаки, можна вважати хибним та обґрунтовано відхилити як спростований. Тобто, про достатність доказової бази для певних обґрунтованих рішень стосовно потенційного судового висновку можна вести мову, якщо одне і тільки одне із взаємовиключних припущень про цей висновок (його істинність або його хибність) призводить хід міркування до суперечності (зводиться до абсурду);

3) якщо не зводиться до абсурду ні припущення про істинність передбачуваного вердикту, ні припущення про його хибність, то це є логічним індикатором недостатності наявної доказової бази для вирішення питання про обґрунтованість прийняття чи відхилення на її підставі такого вердикту;

4) коли і гіпотетичне твердження, і гіпотетичне заперечення аналізованого проекту судового рішення передбачають отримання взаємовиключних дедуктивних висновків на підставі наявної доказової бази, то це засвідчує наявність у її контексті логічно несумісних даних, що дає змогу відхилити таку доказову базу як потенційну підставу процесуальної аргументації.

Отже, залучення методологічного інструментарію класичної та сучасної логіки до аналізу проблематики, пов'язаної з критеріями обґрунтованості процесуальних рішень і достатності доказової бази для їхнього прийняття, надає доволі широкі можливості щодо об'єктивізації таких критеріїв і протидії суб'єктивізму під час вирішення судових справ.

REFERENCES

- Aleksi, R. (2008). Iuridicheskaia argumentatsiia kak ratsionalnyi discours [Juridical argumentation as a rational discourse]. *Rossiyskiy ieznegodnik teorii prava, Russian annual of theory of law*, 1, 446-456 [in Russian].
- Alexander, L. (2008). *Demystifying Legal Reasoning*. N.Y.: Cambridge Univ. Press.
- Dagan, H. (2018). The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*, 43(2), 528-553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Dagan, H. (2018). The Real Legacy of American Legal Realism. *Oxford Journal of Legal Studies*, 38, 123-146. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3103299>.
- Feteris, E. (2011). The Study of Legal Argumentation in Argumentation Theory and Legal Theory: Approaches and Developments. *Cogency*, 3(3), 11-32.

- Gerasimova, I.A. (2007). *Vvedenie v teoriyu i praktiku argumentatsii [The introduction to the theory and practice of argumentation]*. Moscow: Univ. kn.; Logos [in Russian].
- Lisaniuk, E.N. (2008). Obosnovanie v prave s točki zreniia logiki [Justification in law from the logical point of view]. *Missiia intellektuala v sovremennom obshchestve, A mission of intellectual person in modern society*. SPb.: SPbGU [in Russian].
- McCann, M. (2016). *Preface to The New Legal Realism*, Vol. I and II. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Mikhalkin, N.V. (2004). *Logika argumentatsii v sudebnoy praktike [Logic of argumentation in judicial practice]*. SPb.: Piter [in Russian].
- Miles, T.J., & Sunstein, C.R. (2008). The New Legal Realism. *University of Chicago Law Review*, 75(2), 831-851.
- Mykheienko, M.M. (1999). Dokazuvannia u kryminalnomu protsesi [Proving in criminal process]. *Yurydychna entsyklopediia, Juridical encyclopaedia*. (Vols. 2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
- Myroshnychenko, T.M. (2019). Realizatsiia zasady povahy do liudskoi hidnosti u khodi kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia [Implementation of the principle of respect for human dignity in the course of criminal procedural evidence]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 146, 216-225. doi: 10.21564/2414-990x.146.172503 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P.M., & Dudash, T.I. (2016). Pravova arhumentatsiia: termino-poniattieviy instrumentarii doslidzhennia [Legal argumentation: terminological tools of research]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National academy of legal sciences*, 2, 8-20 [in Ukrainian].
- Savenko, M.D. (2012). Yurydychna arhumentatsiia v konstytutsiinomu sudovomu protsesi: metodolohichnyi aspekt [Juridical argumentation in constitutional judicial process: methodological aspect]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 129, 11-15 [in Ukrainian].
- Shaptala, N. (2019). Vnutrishnie perekonannia pid chas otsinky dokaziv u konstytutsiinomu sudovomu protsesi [Inner conviction during the evaluation of evidence in constitutional judicial process]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific herald of the National academy of internal affairs*, 1, 22-28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22> [in Ukrainian].
- Shcherbyna, O.Yu. (2013). *Lohika ta yurydychna arhumentatsiia [Logic and juridical argumentation]*. Kyiv: Kyiv. un-t [in Ukrainian].
- Siomina, V.A. (2016). Nalezhnist, dopustymist, dostovirnist ta dostatnist dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi [Properness, admission, authenticity and sufficiency of evidence in administrative law-making]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu, Scientific herald of Kherson state university*, 2(4), 48-50 [in Ukrainian].
- Sumarokova, L.N. (2015). *Juridicheskaia logika: kommunikativnaia kontseptsiiia [Juridical logic: communicative conception]*. Odessa: Feniks [in Russian].
- Tiaglo, A.V. (2019). O standartakh dokazatelstva [About the standards of evidence]. *Forum Prava, Forum of Law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3568265> [in Russian].
- Walton, D. (2002). *Legal argumentations and evidence*. The Pennsylvania State Univ. Press.
- Yurkevych, O.M., Tytov, V.D., & Kutsepai, S.V. (et al.). (2012). *Yurydychna arhumentatsiia: lohichni doslidzhennia [Juridical argumentation: logical investigations]*. Kharkiv: Ivanchenko I.S. [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алекси П. Юридическая аргументация как рациональный дискурс. *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. С. 446–456.
- Alexander L. Demystifying Legal Reasoning. N. Y. : Cambridge Univ. Press, 2008. 253 p.
- Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Dagan H. The Real Legacy of American Legal Realism. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2018. Vol. 38. P. 123–146. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3103299>.
- Feteris E. The Study of Legal Argumentation in Argumentation Theory and Legal Theory: Approaches and Developments. *Cogency*. 2011. Vol. 3. No. 3. P. 11–32.
- Герасимова И. А. Введение в теорию и практику аргументации : учеб. пособие. М. : Унив. кн. ; Логос, 2007. 312 с.
- Лисанюк Е. Н. Обоснование в праве с точки зрения логики. *Миссия интеллектуала в современном обществе : сб. ст.* СПб. : СПбГУ, 2008. С. 486–500.
- McCann M. Preface to The New Legal Realism. Vol. I and II. Cambridge University Press, 2016. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Михалкин Н. В. Логика аргументации в судебной практике : учебник. СПб. : Питер, 2004. 336 с.
- Miles T. J., Sunstein C. R. The New Legal Realism. *University of Chicago Law Review*. 2008. Vol. 75. No. 2. P. 831–851.
- Михеєнко М. М. Доказування у кримінальному процесі. *Юридична енциклопедія*. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 271–272.
- Мирошніченко Т. М. Реалізація засади поваги до людської гідності у ході кримінального процесуального доказування. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 216–225. doi: 10.21564/2414-990x.146.172503.
- Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 8–20.
- Савенко М. Д. Юридична аргументація в конституційному судовому процесі: методологічний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 129. С. 11–15.

- Шаптала Н. Внутрішнє переконання під час оцінки доказів у конституційному судовому процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 22–28. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1028>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22>.
- Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2013. 303 с.
- Сьоміна В. А. Належність, допустимість, достовірність та достатність доказів в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 48–50. (Серія «Юридичні науки»).
- Сумарокова Л. Н. Юридическая логика: коммуникативная концепция : монография. Одесса : Феникс, 2015. 206 с.
- Тягло А. В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.123900>.
- Walton D. Legal argumentations and evidence. The Pennsylvania State Univ. Press, 2002. 374 p.
- Юридична аргументація: логічні дослідження : монографія / [О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.]. Харків : Іванченко І. С., 2012. 210 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2019

Hvozdik O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

The Judicial Proving in the Logical Measuring

*The primary purpose of the article is an attempt of the systematized application of methodological tools of classic and modern logic to the analysis of the range of problems, related to the criteria of validity of judicial decisions and sufficiency of evidential base for their acceptance. Thus, it's assumed to demonstrate that such methodological approach opens wide enough possibilities in the plan of objectivization of the mentioned criteria. **Methodology.** The search of ways of optimization of the judicial proving is carried out on the basis of method of structural logical analysis of juridical argumentation. The method of comparative analysis was used during the study of correlation of procedures of the judicial proving and logical proof, and also during the comparison of alternative proving theory doctrines. By means of method of logical modeling the criteria of provability of judicial argumentation are generalized and systematized. **Scientific novelty.** In the article attention applies on that in strict logical proof a conclusion must be related to the base arguments exceptionally according to the objective laws of logical deduction, while the main criterion of evidential base sufficiency for the acceptance of court decision is an inner conviction of the rule-making subjects (that, certainly, extends space for «judicial voluntarism»). In this connection, there's offered the methodological model that is based on the idea of maximally possible concordance of the criterion measuring of legal and logical provability. This model contains the systematized tools of evaluation the given to the court evidential base in the aspect of its acceptability from the point of view of logical consistency and sufficiency for the acceptance of unambiguous and reasonable decision in the examined judicial case. **Conclusions.** The application of logical principles of proving to the evaluation of evidential base and procedural aspects of judicial argumentation is an effective mean of counteraction to subjectivism in making and acceptance of judicial decisions, and, thus, can be enable to increase the degree of objectivity and justice of rule-making.*

Keywords: juridical argumentation; judicial proving; logical proof; logical criteria of argumentation provability; logical acceptance of evidential base; evidential sufficiency criteria; objectivization of proving procedures.

Джуська А. В. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

Джуський В. В. – головний оперуповноважений Національної поліції України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3356-3494>

Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків

Мета статті – висвітлити сутність права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків; визначити способи захисту цього права. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять методи та прийоми наукового пізнання. Зокрема, формально-логічний метод було застосовано для встановлення сутності поняття права поліцейських України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків. Методи аналізу та синтезу дали змогу сформуувати власні визначення й інші теоретичні побудови. Для формулювання поняття «право поліцейських України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків» було застосовано формально-юридичний метод. Соціологічний метод допоміг дослідити інформацію соціологічного опитування стосовно довіри громадян України до працівників Національної поліції України (2017–2018). **Наукова новизна** полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків щодо розуміння права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків; визначенні шляхів захисту цього права. **Висновки.** Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків – це встановлена Конституцією України можливість працівників поліції України мати визнання та повагу до себе з боку оточення в процесі виконання ними (поліцейськими) службових обов'язків. Це право є основоположним (фундаментальним), невід'ємним, яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини та громадянина. Порушення права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків найчастіше спричинене низьким рівнем довіри до Національної поліції, послабленим престижем професії поліцейського, що формують негативний імідж Національної поліції. Способами захисту прав поліцейських в Україні на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків є судовий захист, а також захист через звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Законодавцю слід внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (статті 185), додавши відповідальність за образу поліцейського. Водночас необхідно посилити відповідальність за дії, зазначені в цій статті. В Україні слід удосконалити механізм захисту прав поліцейських, створивши нові інституції, які допоможуть захистити й відновити порушене конституційне право поліцейських на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків.

Ключові слова: права; працівник поліції (поліцейський); право на повагу до гідності.

Вступ

Захист прав, свобод і законних інтересів людини є одним із найважливіших завдань Української держави. Повага до людської гідності найточніше відображає рівень гуманності й цивілізованості суспільства.

У процесі становлення України як демократичної, соціальної та правової держави, актуальним залишається питання перебудови і підвищення рівня ефективності та якості діяльності правоохоронних органів, до системи яких належить Національна поліція України (далі – НПУ). Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII визначає правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, а також проходження служби в НПУ.

Правоохоронні органи відіграють вагомую роль в утвердженні верховенства права в Україні, захисту прав і свобод людини та громадянина, підтриманні публічної безпеки і порядку. Водночас, з огляду на специфіку діяльності, що здійснюють поліцейські, вони

стають потерпілими від низки правопорушень. В умовах нашого часу частіше трапляються випадки погроз або інших насильницьких дій стосовно працівників НПУ, які принижують почуття власної гідності, у зв'язку з реалізацією визначених законодавством повноважень.

Діяльність працівників поліції та їхні права висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні вчені, як І. Воробйова, В. Олефір, Г. Пономаренко, О. Порфімович, А. Сарвас, А. Токарська, П. Френюк та ін. Проблеми становлення поліцейського як морально стабільної та професійно підготовленої особистості досліджували вітчизняні й іноземні науковці, зокрема: В. Бігун, Ю. Ведерников, Г. Джагупов, І. Зеленко, М. Лошицький, А. Сакович, Р. Сербин та ін.

З огляду на те, що чисельність наукових праць, у яких висвітлено питання щодо захисту прав поліцейських в Україні (права на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків), достатньо незначна, а тим паче, що ця проблематика актуалізувалася у зв'язку з

«переходом» міліції в поліцію, вважаємо за доцільне привернути до неї увагу держави та громадянського суспільства з метою посилення захисту прав поліцейських в Україні під час виконання ними службових обов'язків.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити сутність права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків, а також розглянути проблемні питання стосовно реалізації зазначеного права, запропонувати шляхи захисту прав поліцейських в Україні на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків.

Для досягнення мети було окреслено такі завдання:

– визначити місце права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків в системі прав і свобод людини та громадянина;

– надати дефініцію права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків;

– дослідити такі проблемні питання, пов'язані з реалізацією права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків;

– запропонувати способи захисту прав поліцейських в Україні на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу

Законом визначено, що поліція тісно співпрацює та взаємодіє з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства та спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінку рівня довіри населення до поліції проводять незалежні соціологічні служби в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України ("Zakon Ukrainy", 2015).

Важливою для правових засад організації діяльності поліцейських у світі є Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» (прийнята в місті Страсбурзі 8 травня 1979 року на 31-й сесії Парламентської асамблеї Ради Європи), в якій визначено, що поліцейський має діяти чесно, неупереджено із почуттям власної гідності. Зокрема, слід утримуватися від усіх видів корупції та рішуче протидіяти їм. Крім того, поліцейський, який виконує положення цієї Декларації, має право на активну моральну та фізичну підтримку суспільства, якому він

служить. Професійні, психологічні та матеріальні умови, в яких поліцейський повинен виконувати свої обов'язки, мають захищати його честь, гідність і неупередженість ("Rezoliutsiia No. 690", 1979).

У сучасних умовах визначальною стає оцінка громадянами діяльності НПУ щодо забезпечення законності та правопорядку, конкретної допомоги населенню на територіях обслуговування, що сприяє зміцненню партнерських стосунків із громадськістю, забезпеченню більш надійного захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів українців. Важливість інституту партнерства зумовлена насамперед тими функціями, які поліція виконує в суспільному житті, їх значущістю, а також тим, що поліцейська діяльність здійснюється в реальному соціальному просторі в безпосередньому контакті з громадянами. Щодня поліцейський виконує складні професійні завдання, вирішує непрості ситуації та конфлікти й не має права помилятися. Закон визначає НПУ як центральний орган виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. За таких умов, виправдовуючи соціальне призначення поліції як «сервісної служби», працівники НПУ насамперед мають орієнтуватися на реалізацію стратегії Community Policing – «партнерство заради спокою» (стратегії, апробованої в країнах англосаксонської правової системи), а також виявлення інноваційних форм діяльності поліції щодо формування безпечного суспільного простору (Minka, 2017).

Працівник поліції є важливою ланкою функціонування системи «держава–суспільство». У зв'язку з цим він як посадова особа та фізична особа передусім повинен захищатися державою, зокрема мати додаткові соціально-правові засоби захисту, що поширюються на сферу його приватності, якими є власна честь, гідність і ділова репутація, оскільки дискредитація працівника поліції як представника влади позначиться на авторитеті цих органів загалом, тому посягає на інтереси держави, дестабілізуючи нормальне функціонування останньої Syniavska, 2001, p. 13-14).

Ефективна діяльність підрозділів НПУ та рівень професійної компетентності поліцейських впливають на громадську думку про роботу поліції загалом, формують імідж НПУ.

У юридичній літературі розрізняють поняття «професійна репутація» та «імідж». Професійна репутація – це своєрідна сукупність морально-ділових та особистісних якостей людини, що формують її образ перед суспільством. Для поліцейського як особи, що безпосередньо взаємодіє з громадянами, репутація відіграє

важливу роль. Це фактор довіри громадян до держави та закону, а значить, це інструмент національного добробуту. Однак імідж – це «тонке» поняття. Якщо населення зіштовхнеться з непрофесіоналізмом чи брутальністю, репутація поліції загалом може різко похитнутися. Імідж НПУ залежить від усіх працівників установи. Для професійної етики поліцейського характерний тісний взаємозв'язок правових і моральних норм, що регулюють його професійну діяльність (Shurak, & Makovii, 2017).

Імідж можна визначити як цілеспрямовано сформований образ, уявлення, що символізує сутність явища чи об'єкта в соціально-політичному просторі. Авторитет НПУ певною мірою підвищується завдяки зростанню професіоналізму й удосконаленню професійно важливих якостей (професійної компетентності, зрілості, бажання відповідати вимогам).

Практика співробітництва НПУ з інститутами громадянського суспільства засвідчує, що така взаємодія позитивно впливає на діяльність НПУ, формує позитивний імідж поліцейських у суспільстві (Beschastnyi, & Tymchenko, 2012). Позитивний імідж поліції як інституту влади сприяє підвищенню рівня ефективності її діяльності (Stolbovyi, 2018, p. 273).

Професійна честь і гідність кожного працівника поліції – це також моральний портрет особового складу органів та підрозділів НПУ, тому не можна залишати без уваги будь-які посягання на честь і гідність навіть одного поліцейського. За роботою окремого працівника поліції, його морально-професійними якостями пересічні громадяни визначають роботу всієї поліції, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» ("Zakon Ukrainy", 2015).

Поліція – це правонаступник міліції України. Рівень довіри до української міліції був низький. За даними репрезентативного опитування 2005 року 20 тис. осіб у 25 країнах, що належать до Європейського Союзу, США та Східної Європи, в Україні рівень довіри населення до міліції становив 14 % і перебував на останньому місці серед цих країн. Після створення патрульної поліції влітку 2015 року рівень довіри до нової поліції перевищував 50 % (це був так званий кредит довіри населення до поліції), проте почав поступово падати (Stolbovyi, 2018, p. 273).

Соціологічне опитування, проведене в листопаді 2018 року, під час якого було опитано 20 тис. осіб, засвідчує, що громадяни почали більше довіряти поліції. Дані опитування Київського міжнародного інституту соціології підтверджують, що рівень довіри до Національної поліції у грудні 2018 року зріс до 29 % (порівняно з 23 % 2017 року). Водночас рівень довіри до патрульної

поліції знизився з 33 % до 30 % ("U Natspolitsii rozpovily", 2019).

Соціологи констатували, що патрульна поліція стала лідером зі зниження довіри з-поміж державних соціальних інституцій. Ці дані підтверджують необхідність науково обґрунтованої, цілеспрямованої діяльності всіх гілок влади з формування позитивного іміджу поліції та підвищення рівня довіри до неї серед населення. Прорахунки й недоліки в діяльності поліції спричиняють невдоволення громадян. Негативний досвід особистих контактів населення з працівниками поліції формує негативний імідж поліції. Це зобов'язує Міністерство внутрішніх справ України, НПУ вживати невідкладні правові й організаційні заходи, спрямовані на системне формування позитивного іміджу, підвищення авторитету поліції як важливого органу виконавчої влади. Реалізацію цього завдання в НПУ покладено на підрозділи комунікації (Stolbovyi, 2018, p. 273).

Науковець І. В. Воробйова визначає імідж міліції (поліції) як образ, що спеціально проєктується в інтересах організації, ґрунтується на особливостях її діяльності, внутрішніх закономірностях, властивостях і достоїнствах, запроваджується у свідомість (підсвідомість) населення, а також відповідає його очікуванням і є відмінністю цієї організації від аналогічних (Vorobiova, 2007, p. 55).

Під час взаємодії співробітників НПУ з населенням, насамперед тими особами, що порушили закон, порушується право поліцейських на повагу до їхньої гідності. Часто це здійснюють шляхом образ (нецензурною лайкою), висміювання (насмішок), залякування, агресивного домінування, знищення репутації чи пошкодження майна, погроз (шантажу), побиття (штовханини, плювання) поліцейських тощо у зв'язку з неприязним ставленням громадян до працівників поліції, що зумовлене негативним іміджем НПУ, низьким престижем поліцейської професії.

У Дисциплінарному статуті НПУ, затвердженому Законом України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII, зазначено, що службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних і соціально-економічних умов для чесного, неупередженого та гідного виконання обов'язків поліцейського, на повазі до честі й гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу ("Zakon Ukrainy", 2018).

Існують випадки, коли особи, винні у вчиненні правопорушень, злісно не підкорюються законним розпорядженням або вимогам поліцейських.

Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачена відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця (стаття 185) ("Kodeks Ukrainy", 1984).

Ми підтримуємо пропозицію, яка міститься у законопроекті (реєстр. № 5110 від 9 вересня 2016 року) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення відповідальності за правопорушення, учинені відносно працівників правоохоронних органів)», зокрема: внести зміни до ст. 185 КУпАП, додавши до неї відповідальність за образу поліцейського. Тоді зазначена стаття мала б назву «Злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі поліцейського чи його образу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця» ("Proekt Zakonu", 2016). Водночас слід посилити відповідальність за такі дії.

Попри притягнення особи – правопорушника – до адміністративної чи кримінальної відповідальності, порушені конституційні права поліцейського залишаються не поновленими, що ще більше спонукає інших правопорушників до таких дій стосовно поліцейських і повторних порушень їхніх прав як громадян України, на яких державою покладені повноваження поліцейського.

Образа – це зневажливе висловлювання, негарний вчинок тощо, які спрямовані проти когонебудь і викликають негативні почуття ("Slovnuk ukraïnskoi movy", 1970-1980). Образа може бути завдано висловлюванням (словесно, письмово) або дією (ляпас, плювок, непристойний жест), а також публічно або за відсутності об'єкта образи (поліцейського). Образа поліцейського полягає в негативній оцінці його особистості, якостей, поведінки, у формі, що суперечить встановленим правилам поведінки та вимогам загальнолюдської моралі. На відміну від наклепу, образа не містить відомостей, які ганьблять потерпілого.

У багатьох країнах образу заведено вважати злочином. Нині в Україні образа не є адміністративним правопорушенням або злочином.

Крім того, ст. 185⁷ КУпАП встановлює адміністративну відповідальність за публічні заклики до невиконання вимог поліцейського чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України ("Kodeks Ukrainy", 1984) (йдеться про усні чи письмові, зокрема такі, що містяться в лозунгах, листівках, іншій поліграфічній продукції, або поширювані за допомогою засобів масової інформації прохання, вимоги, побажання, настанови чинити опір і не виконувати законні розпорядження або вимоги

означених осіб у зв'язку з виконанням ними обов'язків з охорони громадського порядку).

Принцип поваги до гідності людини відповідає вимогам міжнародно-правових актів, зокрема Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародному пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 року тощо.

Право людини на повагу до її гідності є основоположним (фундаментальним), невід'ємним правом фізичної особи, яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини та громадянина. Право людини на повагу до її гідності є конституційним, оскільки воно гарантоване ст. 28 Конституції України.

Без реалізації права людини на повагу до її гідності та забезпечення належного рівня захисту людина не може бути рівноправним членом суспільства. Тому Конституція України гарантує його після проголошення рівності конституційних прав і свобод (Tatsii et al., 2011, p. 192).

Заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження не знає винятків, а тому не допускає порушень у період війни або іншого надзвичайного стану, що зазначено в ст. 64 Конституції України. Така заборона підтверджує, що право, гарантоване цією статтею, втілює одну з основоположних цінностей демократичної держави (Tatsii et al., 2011, p. 193).

Юридична наука не досягла однастайності щодо питань соціально-правової сутності людської гідності. Деякі вчені зазначають, що людська гідність є однією з багатьох свобод особи; інші стверджують, що гідність є її позитивним правом. Науковці розглядають право людини на гідність як засадниче стосовно інших прав людини, оскільки його можна реалізувати шляхом одночасного застосування з іншими правами та свободами громадян. Учені також розглядають право на людську гідність як абсолютне, тобто таке, що охороняють від усіх інших суб'єктів права, які у зв'язку з цим співіснують у певному правовому режимі. На думку деяких дослідників, є два значення розуміння гідності людини: об'єктивне (як визнання та повага до особи з боку оточення); суб'єктивне (усвідомлення особою свого суспільного становища). Як справедливо зазначають українські дослідники

В. Головченко й О. Головченко, гідність у правовій системі – це не лише конституційний принцип, а й природне, невід'ємне право кожної людини. На підставі принципу гідності формується суб'єктивне право людини на гідність (Vdovichenko, & Kamro, 2012, p. 60-61).

Конституційне (позитивне) право гідності особи закріплює повагу до її гідності, а також заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, заборону медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Водночас ст. 28 Конституції України закріплює позитивне право особи на людську гідність, яке має чітко визначений зміст. Проте в більшості випадків поза увагою науковців і практиків залишається те, що право на людську гідність також закріплене ст. 3 та 21 Конституції України; це право належить до складу прав і свобод, однак «стоїть начебто перед ними» (Vdovichenko, & Kamro, 2012, p. 62-63).

Найбільш важливою у питаннях захисту права на людську гідність є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Наприклад, у справі Королівство Данія, Французька Республіка, Королівство Норвегія, Королівство Швеція та Нідерланди проти Грецької Республіки (1969 року) визначено, що поводження або покарання, яке принижує гідність, – поводження, що грубо принижує особу перед іншими або примушує її діяти всупереч власній волі чи переконанням. У справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978 року) ЄСПЛ вніс деякі корективи до цього визначення: поводження, що принижує гідність, – знущання, які мають на меті викликати у жертви почуття страху, страждання та почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність і зламати фізичний та моральний опір (Vdovichenko, & Kamro, 2012, p. 66).

Нині в практиці ЄСПЛ є рішення щодо України, у яких визнано порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Заборона катування» (рішення у справі «Афанасьєв проти України», «Невмержицький проти України», «Яременко проти України» тощо) (Tatsii et al., 2011, p. 194).

Зазвичай порушення прав поліцейських на повагу до їхньої гідності здійснюють як завдання психологічного насильства (тиску) – цькування, де у трикутнику є кривдник (переважно декілька), жертва (потерпілий – поліцейський) і треті особи – спостерігачі (за наявності) – активні, які підтримують дії кривдника, чи пасивні, які співчують, проте не втручаються. Часто дії, що порушують право поліцейських на повагу до їхньої гідності, вчиняють особи агресивно, у стані

алкогольного чи наркотичного сп'яніння особи чоловічої статі.

Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків – це встановлена Конституцією України можливість працівників поліції мати визнання та повагу до себе з боку оточення під час виконання ними (поліцейськими) службових обов'язків. Порушення права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків найчастіше зумовлене низьким рівнем довіри до НПУ, низьким престижем поліцейської професії, що формують негативний імідж НПУ.

Відповідно до ст. 201 Цивільного кодексу України, серед особистих немайнових благ як об'єктів цивільних прав, що охороняє цивільне законодавство, поряд зі здоров'ям, життям, ім'ям (найменуванням), авторством виокремлено честь, гідність і ділова репутація. До того ж, згідно з Конституцією України, життя та здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю. Стаття 297 Цивільного кодексу України визначає, що кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність і честь фізичної особи є недоторканими. Кожна фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі ("Tsyvilnyi kodeks", 2003).

Працівники поліції України мають право звернутися з позовом до суду про захист їхнього права на повагу гідності, яке було порушено (під час виконання ними службових обов'язків).

Ефективність діяльності підрозділів поліції, рівень професійної компетентності поліцейських впливають на громадську думку про роботу поліції загалом, формують імідж НПУ. Серед підрозділів НПУ, які мають негативний імідж, слід назвати патрульну поліцію. До працівників патрульної поліції низький рівень довіри громадян, і вони найчастіше стають потерпілими від дій громадян, які порушують право на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків. Підвищення рівня професійної компетентності поліцейських, удосконалення результатів їхньої діяльності зможуть позитивно вплинути на ставлення громадян до працівників поліції та створити новий «образ» поліції. У такому випадку вагому роль може відіграти налагодження комунікації співробітників поліції з інститутами громадянського суспільства.

Якщо керівництву НПУ стало відомо про факт нетерпимості до працівника поліції, то воно зобов'язане негайно відреагувати з метою відновлення порушеного конституційного права на повагу до гідності. Тож працівник поліції має право звернутися з позовом до суду для захисту

свого порушеного конституційного права на повагу до його гідності. Допомогти правильно скласти позов до суду зможе Правовий департамент (відділи правового забезпечення) НПУ. Зокрема, завданнями Правового департаменту НПУ є: організація та участь у забезпеченні реалізації державної правової політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави; представництво інтересів керівництва Національної поліції України й апарату поліції в судових та інших органах; організація претензійної та позовної роботи, здійснення контролю за її проведенням у Національній поліції України ("Polozhennia pro Pravovyi departament").

Крім того, працівники поліції мають право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який може відкрити провадження у справі про порушення прав і свобод людини та громадянина, водночас, він має пояснити, які заходи слід ужити особі, що подала звернення Уповноваженому, направити звернення у відповідний орган, який розгляне справу, та контролювати розгляд цього звернення. Уповноважений не розглядає звернень, які розглядають суди, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо зацікавлена особа подала позов, заяву або скаргу до суду. Повідомлення про прийняття звернення до розгляду або відмову у прийнятті звернення до розгляду надсилають у письмовій формі особі, яка його подала ("Zakon Ukrainy", 1997).

Також в Україні необхідно вдосконалити механізм захисту прав поліцейських, створивши нові інституції, які допоможуть захистити й відновити порушене конституційне право поліцейських на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків.

Поліцейські, які активно займаються громадськістю, можуть запобігти злочину шляхом загального стримування та заарештувати злочинців. Проте надмірні дискреційні арешти й застосування сили поліцейськими можуть зменшити довіру громадськості до поліції. Нині існує незначна кількість доказів того, як поліцейські управління можуть успішно навчати працівників, щоб збалансувати правозастосування та довіру громадськості. Незначне наглядове втручання може спричинити суттєві зміни у взаємодії поліції та громадян (Owens, Weisburd, Amendola, & Alpert, 2008). Щоб зменшити кількість правопорушень, працівники поліції мають вислуховувати обвинувачених, виявляти ввічливість. Професор юридичного університету Чиказького університету Азіз З. Хак дійшов висновку, що здоров'я демократії країни може залежати від цього (Huq, 2017).

Працівники поліції під час виконання ними службових обов'язків, а також позаслужбових відносин мають утримуватися від будь-яких дій, які можуть принизити їхню гідність, викликати сумніви в їхній неупередженості або підірвати авторитет НПУ. Заборонено в процесі професійно-правоохоронного спілкування допускати зневагу, применшення або ущемлення гідності особи (Shurak, & Makovii, 2017, p. 142). Поняття «честь мундира» можна визначити як сукупність моральних якостей, що мають бути притаманні співробітникові правоохоронних органів, зокрема: самовіддане виконання службового обов'язку відповідно до таких понять, як професійна честь співробітника, вірність професії, почуття професійної гідності, професійна совість, моральна відповідальність (Bilas, & Kuznietsov, 2014, p. 201-202).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків стосовно розуміння права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків; визначенні способів захисту цього права.

Висновки

1. Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків є основоположним (фундаментальним), невід'ємним правом поліцейських, яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини та громадянина.

2. Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків – це встановлена Конституцією України можливість працівників поліції мати визнання та повагу до себе з боку оточення під час виконання ними (поліцейськими) службових обов'язків.

3. Порушення права працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків найчастіше зумовлене низьким рівнем довіри до НПУ, низьким престижем поліцейської професії, що формують негативний імідж НПУ.

4. Найкращим способом захисту прав поліцейських в Україні на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків є судовий захист. Керівництво НПУ зобов'язано негайно реагувати на факт нетерпимості до працівників поліції для відновлення конституційного права на повагу до їхньої гідності. Допомогти правильно скласти позов до суду в такому випадку

зможє Правовий департамент (відділи правового забезпечення) НПУ.

Також один зі способів захисту прав поліцейських – звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Законодавцю потрібно внести зміни до КУпАП (статті 185), додавши відповідальність за

образу поліцейського. Водночас слід посилити відповідальність за дії, зазначені в цій статті.

В Україні необхідно вдосконалити механізм захисту прав поліцейських, створивши нові інституції, які допоможуть захистити й відновити порушене конституційне право поліцейських на повагу до їхньої гідності під час виконання ними службових обов'язків.

REFERENCES

- Beschastnyi, V., & Tymchenko, O. (2012). Imidzh yak skladova uspiyku pravookhorontsia: do postanovky problemy [Image as a component of law enforcement success: before problem statement]. *Viche, Veche*, 2. Retrieved from <http://veche.kiev.ua/journal/2938> [in Ukrainian].
- Bilas, A.I., & Kuznietsov, Ye.V. (2014). Profesiina etyka pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv (sotsialno-etychni vidnosyny) [Professional Ethics of Law Enforcement Workers (Social-Ethical Relations)]. *Pravo.ua, Law.ua*, 1, 200-204 [in Ukrainian].
- Huq, A.Z. (2017). Dignity, Not Deadly Force: Why Procedural Justice Matters for Modern Policing and Democracy. *World Policy Journal*, 34(2), 38-42. doi: <https://doi.org/10.1215/07402775-4191602>.
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 7 hrud. 1984 r. No. 8073-X [Code of Administrative Offenses from December 7, 1984, 8073-X]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
- Minka, T.P. (Eds.). (2017). *Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu" [Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine "On National Police"]*. Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Owens, E., Weisburd, D., Amendola, K.L., & Alpert, G. P. (2008). Can You Build a Better Cop? *Criminology & Public Policy*, 17(1). Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1745-9133.12337>. doi: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12337>.
- Polozhennia pro Pravovyi departament Natsionalnoi politsii Ukrainy [Regulation on the Law Department of the National Police of Ukraine]. (n.d.). *www.npu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/pravovij-departament.html> [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo posylennia vidpovidalnosti za pravoporushennia, uchyneni vidnosno pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv)": vid 9 veres. 2016 r. No. 5110 [Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (on Increasing Liability for Offenses Committed against Law Enforcement Agents)" from September 9, 2016, No. 5110]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6000 [in Ukrainian].
- Rezoliutsiia No. 690 (1979) Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy "Deklaratsiia pro politsiiu" [Council of Europe Parliamentary Assembly resolution 690 (1979) on the Declaration of Police]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 [in Ukrainian].
- Shurak, S.P., & Makovii, V.P. (2017). Profesina chest ta hidnist pratsivnyka politsii [Professional honor and dignity of a police officer]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 3, 141-144 [in Ukrainian].
- Slovyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovyk (1970-1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic Interpretive Dictionary (1970-1980)]. (n.d.). *sum.in.ua*. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/Obraza> [in Ukrainian].
- Stolbovyi, V.M. (2018). Imidzh Natsionalnoi politsii yak subiekta sluzhbovykh pravovidnosyn u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Image of the National Police as a subject of legal relations in the field of national security of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative analytical law*, 2, 273-275 [in Ukrainian].
- Syniavska, O.Yu. (2001). Zasoby zabezpechennia sluzhbovoi dystsypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy (orhanizatsiino-pravovi pytannia) [Means of providing official discipline in the bodies of internal affairs of Ukraine (organizational and legal issues)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tatsii, V.Ya., Petryshyn, O.V., & Barabash, Yu.H. (et al.). (Eds.). (2011). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]* (2nd ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003 No. 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
- U Natspolitsiiu rozpovili pro zrostannia doviry hromadian [In the National Police have told about increase of trust of citizens]. (2019). (n.d.). *www.rbc.ua*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/natspolitsii-rasskazali-roste-doveriya-grazhdan-1550484958.html> [in Ukrainian].
- Vdovichenko, S., & Kampo, V. (2012). Pravo na liudsku hidnist: ukrainska teoriia i praktyka u konteksti yevropeiskoho dosvidu [Right to human dignity: Ukrainian theory and practice in the context of European experience]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 5, 60-70 [in Ukrainian].
- Vorobiova, I.V. (2007). Imidzh pratsivnyka militsii yak chynnyk rozvytku pravovidomosti hromadian [Image of a police officer as a factor in the development of citizens' justice]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

- Zakon Ukrainy "Pro Dystsyplinarynyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy": vid 15 berez. 2018 r. No. 2337-VIII [Law of Ukraine "On Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" from March 15, 2018, 2337-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 29, 233. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-315> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015, 580-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Uповnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny": vid 23 hrud. 1997 r. No. 776/97-VR [Law of Ukraine "On the Ombudsman of Ukraine" from December 23, 1997, No. 776/97]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бесчастний В., Тимченко О. Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми. *Віче*. 2012. № 2. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2938>.
- Білас А. І., Кузнецов Є. В. Професійна етика працівників правоохоронних органів (соціально-етичні відносини). *Право.ua*. 2014. № 1. С. 200–204.
- Huq A. Z. Dignity, Not Deadly Force: Why Procedural Justice Matters for Modern Policing and Democracy. *World Policy Journal*. 2017. No. 34 (2). P. 38–42. doi: <https://doi.org/10.1215/07402775-4191602>.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт. ; кер. авт. кол. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.*
- Owens E., Weisburd D., Amendola K. L., Alpert G. P. Can You Build a Better Cop? *Criminology & Public Policy*. 2008. No. 17 (1). URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1745-9133.12337>. doi: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12337>.
- Положення про Правовий департамент Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/pravovij-department.html>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення відповідальності за правопорушення, учинені відносно працівників правоохоронних органів) : проект Закону України від 9 верес. 2016 р. № 5110. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6000.
- Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803.
- Шурак С. П., Маковій В. П. Професійна честь та гідність працівника поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 141–144.
- Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/Obraza>.
- Столбовий В. М. Імідж Національної поліції як суб'єкта службових правовідносин у сфері національної безпеки України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 2. С. 273–275.
- Синявська О. Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.1. Харків, 2001. 19 с.
- Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2011. 1128 с.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- У Нацполіції розповіли про зростання довіри громадян. 2019. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/natspolitsii-rasskazali-roste-doveriya-grazhdan-1550484958.html>.
- Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 60–70.
- Воробйова І. В. Імідж працівника міліції як чинник розвитку правосвідомості громадян : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2007. 205 с.
- Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15 берез. 2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-315>.
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
- Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v23i0.599>.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.2019

Dzhuska A. – Ph.D in Law, Lecturer of the Department of Constitutional and International Law of the Taurida National V. I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

Dzhuskiy V. – Chief Investigation Officer of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3356-3494>

Right of Police Officer's of Ukraine to Respect their Dignity in the Performance of their Duties

*The **purpose** of the article is to reveal the essence of the right of Ukrainian police officers to respect their dignity in the performance of their duties; identify ways to protect this right. **Methodology.** The methodological basis of the study is the methods and techniques of scientific knowledge. In particular, the formal-logical method was used to establish the essence of the concept of the right of police officers of Ukraine to respect their dignity in the performance of their duties. The methods of analysis and synthesis allowed us to construct our own definitions and other theoretical constructs. The formal legal method was used to formulate the concept of «the right of police officers of Ukraine to respect their dignity in the performance of their duties». The sociological method helped to investigate the information of the sociological survey on the confidence of Ukrainian citizens in the National Police of Ukraine (2017–2018). The **scientific novelty** is to formulate a number of new conceptual provisions and conclusions regarding the understanding of the right of police officers of Ukraine to respect their dignity in the performance of their duties; identifying ways to protect this right. **Conclusions.** The right of police officers of Ukraine to respect their dignity in the performance of their official duties is an opportunity established by the Constitution of Ukraine for the police officers of Ukraine to have recognition and respect for themselves on the part of others in the performance of their (police) duties. This right is fundamental, an inalienable one that belongs to civil (personal) rights in the system of human and citizen rights and freedoms. The violation of the right of police officers of Ukraine to respect their dignity in the performance of their duties is most often due to the low level of trust in the National Police of Ukraine (NPU), the low prestige of the police profession, which shape the negative image of the NPU. Ways to protect the rights of police officers in Ukraine while respecting their dignity in the performance of their duties are judicial protection, as well as protection through appeals to the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine. In our opinion, the legislator needs to amend the Code of Administrative Offenses (Article 185), adding to it the responsibility for the resentment of a police officer. However, it would not hurt to take responsibility for the actions mentioned in this article. In Ukraine, it is necessary to improve the mechanism for protecting the rights of police officers by creating new institutions that will help protect and restore the constitutional right of police officers to be violated in respect of their dignity in the performance of their duties.*

Keywords: rights; police officer (police); right to respect for the dignity.

Кравець В. В. – ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3673-4850>

Гене́за становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення в первісний період розвитку суспільства

Метою статті є ґрунтовне дослідження становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення, яке зароджувалося ще в давнину. Під час надання медичного обслуговування в різні часи та в первісний період зокрема населення використовувало набутий досвід і національно-історичні особливості, а також запозичувало досвід інших країн. **Методологія. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку. Зокрема, метод системного аналізу, системно-структурний, формально-логічний та статистичний методи надали можливість проаналізувати генезу становлення й розвитку сфери медичного обслуговування населення безпосередньо в первісний період розвитку суспільства. **Наукова новизна** обумовлена формуванням основних особливостей розвитку сфери медичного обслуговування населення. Виокремлено та схарактеризовано найважливіші особливості «первісного етапу» становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення: 1) початок застосування рослинних лікарських засобів; 2) застосування лікарських засобів, у яких визначено механізм дії на організм людини, а саме: наркотичний вплив, збуджувальний вплив, тонізуючий вплив тощо; 3) застосування магії під час надання медичної допомоги, яка виникла як результат емпіричних досліджень. **Висновки.** Узагальнено основні етапи розвитку сфери медичного обслуговування населення загалом на теренах України, до яких належать: первісний етап (600 млн років тому – до XII–VI тис до н.е.); етап Київської Русі (IX–XIII ст.); польсько-литовський етап (включно з козацькою державністю) (XIV – до першої половини XVII ст.); імперський етап (період правління Петра I, Катерини II та Миколи II (XVIII–XIX ст.); радянський етап (XX ст.); етап української самостійності (друга половина XX ст.); етап сучасної України (початок XXI ст. – донині).**

Ключові слова: гене́за; сфера; медичне обслуговування; населення; охорона здоров'я; людина; рослинні лікарські засоби; тваринні лікарські засоби.

Вступ

Дослідження генези становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення надасть можливість пізнати його глибинну сутність, значущість та безпосередньо передбачити найімовірніші тенденції розвитку майбутнього та прогнозованого медичного обслуговування населення. Усвідомлення сучасних проблем і прогнозування їхнього наукового та практичного розв'язання повинні не тільки ґрунтуватися на здобутому досвіді у сфері медичного обслуговування населення, а й враховувати національно-історичні особливості й попередню спадщину України (Klymenko & Patratii, 2018; Strelchenko, 2018; Strelchenko, 2019).

На різних етапах суспільно-економічних формацій становлення та розвиток зазначеної сфери є історією тривалих і героїчних зусиль людства, спрямованих на якісне медичне обслуговування населення шляхом надання медичної допомоги з метою профілактики захворювань та їх лікування. Джерела становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення на теренах України започатковані практично від створення людства до сьогодення (Siatynia, 2009; Siatynia, 2001). Разом з тим відзначимо, що саме із розвитком загальної вітчизняної історії йде розвиток і сфери медичного обслуговування населення.

Мета і завдання дослідження

Ґрунтовно досліджено становлення та розвиток сфери медичного обслуговування населення, яке зароджувалося ще у глибоку давнину. Під час надання медичного обслуговування у різні часи, та, зокрема, у первісний період, населення опиралося на здобутий досвід та національно-історичні особливості в Україні. Аналізу генези розвитку сфери медичного обслуговування населення присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як: М. Білинська, Р. Богатирьова, Н. Ветютнева, Н. Волк, З. Гладун, С. Убогов, О. Кузьменко, В. Колпаков, І. Павлов, П. Пашко, Г. Пилипенко, Я. Радиш, А. Радченко, М. Римар, О. Стрельченко, М. Сятиня, Л. Федорова та інші.

Виклад основного матеріалу

М. Л. Сятиня зауважує, що в загальній історії людства сфера медичного обслуговування населення є однією з неодмінних складових таких історико-цивілізаційних епох, як первісно-общинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, а також сучасного постіндустріального суспільства та, за умов банківського капіталу, цифрових та інтернет-технологій розвитку суспільства (Siatynia, 2001).

Найменш дослідженим аспектом на сьогодні є проблема медичного обслуговування

населення. Принаймні, у різні епохи певною мірою відбувалися спроби впровадження медичного обслуговування населення. Коли ж виникла сфера медичного обслуговування населення та її зародки – досі невідомо. Існує безліч думок, припущень та теорій з цього приводу.

Існує така версія, що сфера медичного обслуговування населення виникла одночасно із виникненням людства, тобто за кілька сотень тисяч років до нашої ери. І. П. Павлов з цього приводу зазначав, що медичне обслуговування є ровесницею первісної людини.

Сфера медичного обслуговування населення як галузь людської діяльності та культури поєднує в собі досвід різних народів світу, які й дотепер роблять внесок у її становлення та розвиток. Також вони забезпечують міжнародну співпрацю у зазначеній сфері (Strelchenko, 2019).

Гене́за сфери медичного обслуговування населення викликає розвиток медичної діяльності та медичних знань у нерозривному взаємозв'язку з розвитком та зміною суспільно-економічних відносин та, відповідно, із загальною історією усіх народів світу. Вказана історія розвитку сфери медичного обслуговування населення зображує, як у процесі трудової діяльності людей виникали, розвивалися та удосконалювалися практичні навички щодо медичного обслуговування населення щодо профілактики, визнання та лікування різноманітних хвороб, а також збереження здоров'я населення через усвідомлення сутності та причин виникнення захворювань.

Розвиток сфери медичного обслуговування населення в Україні на різних етапах суспільно-економічних формацій є історією тривалих і героїчних зусиль людства, спрямованих на винаходження та вдосконалення засобів обслуговування населення щодо якісної профілактики захворювань і лікування хворих. Історія сфери медичного обслуговування населення на теренах України починається практично від початку письменності цивілізації на національно-етичній території, тобто ще за доби Київської Русі. Відбувалися суттєві зміни у загальному цивілізованому річищі розвитку суспільно-економічних формацій. Іноді такі явища випереджували пересічні наміри соціально-побутового характеру, в тому числі, стосовно розвитку медичного обслуговування населення, а інколи – уповільнюючи власний хід несприятливими умовами й властивими обставинами, що активно впливали на розвиток сфери медичного обслуговування населення в Україні. Перманентність державного існування в Україні протягом століть та пригнічене становище у складі іноземних держав (Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Польської, Австрійської та Російської імперії, наклали відбиток і на розвиток національної сфери медичного обслуговування населення. Однак для медицини це не було лише негативним

чинником, адже українська сфера медичного обслуговування населення завдяки цьому була залучена до чужоземних медико-фармацевтичних шкіл і напрямів й отримувала можливість запозичити із них кращі надбання та, у свою чергу, впливати на розвиток сфери медичного обслуговування населення імперських панівних націй (Siatynia, 2008; Siatynia, 2001).

Отже, М. Л. Сятиня зазначає, що в загальній історії людства медичне обслуговування населення визначено як справу, що є однією з невід'ємних складових історико-цивілізаційних епох: первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, а в сучасному постіндустріальному суспільстві та за умов банківського капіталу, – цифрових й інтернет-технологій розвитку суспільства (Siatynia, 2001).

Наукова новизна

Зазначимо, що у своєрідних соціально-економічних умовах історична періодизація становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення потребує дослідження.

З огляду на вищевказане, необхідно визначити періодизацію історії медицини в Україні, систематизувавши та сформулювавши її етапи, а саме: первісний етап (600 млн років тому – до XII–VI тис. до н.е.); етап Київської Русі (IX ст. – до XIII ст.); польсько-литовський етап (включаючи козацьку державність) (XIV до першої половини XVII ст.); імперський етап (зокрема правління Петра I, Катерини II та Миколи II (XVIII – до XIX ст.); радянський етап (XX ст.); етап української самостійності (друга половина XX ст.); етап сучасної України (початок XXI ст. – донині).

Визначивши періоди генези становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення, вважаємо за необхідне здійснити їх ґрунтовну характеристику.

Отже, «первісний етап» (600 млн років тому – до XII–VI тис. до н. е.) характерний досить цікавими історичними фактами розвитку сфери медичного обслуговування населення. Встановлені часові межі зазначеного етапу дають зрозуміти, що медичне обслуговування населення своїм історичним корінням сягає глибокої давнини. Спогади про медичне обслуговування через надання допомоги із застосуванням різного роду лікарських засобів, свіжих рослин та масел змальовано ще у працях таких визначних дослідників, як Гіппократ (батько медицини), Діоскорид, Гален, Авіцен, Парацельс тощо (Strelchenko, 2019).

На цьому етапі закріплювалися та розвивалися традиційні навички, прийоми та способи лікування, збільшувалася кількість лікарських засобів, виготовлялися інструменти для надання медичної допомоги із металу (міді,

бронзи, заліза тощо). Набуло розвитку надання медичної допомоги пораненому населенню під час військових дій, поширених на той час. Почали застосовувати оперативні методи лікування, такі як: ритуальне обрізання під час ініціації (обряд, який знаменує перехід індивідуума на новий щабель розвитку в рамках будь-якої суспільної групи або містичного суспільства), ампутація кінцівок, а також кесарів розтин, який проводився під впливом бананового вина (замість снодійного засобу).

У цей період завдяки емпіричним методам дослідження було сформульовано основні властивості лікарських засобів рослинного походження, а також їх розподілено за механізмом дії на організм людини на наркотичні, до яких належить мак, тютюн, конопля; тонізуючі – женьшень, лимонник та збуджуючої дії – кока тощо.

У досліджуваний період під час надання медичної допомоги населенню застосовувалася лікарська магія, сформована на тлі теоретичних та практичних знань і навичок первісного медичного обслуговування, яке було зароджене ще на «зорі» розвитку історії людства задовго до виникнення культових церемоній та звичаїв. Відповідно, культові церемонії медичного обслуговування були вторинним, а практика та емпіричний досвід були підґрунтям для зародження основи медичного обслуговування населення загалом.

Під час медичного обслуговування населення первісні лікарі застосовували прийоми оперативного лікування, а саме: обробляли відкриті рани ліками рослинного, мінерального й тваринного походження; використовували «шини» при переломах; впроваджували методи кровопускання, яке проводили за допомогою колючок і шпів рослин, риб'ячої луски, ножів із кісток та каміння, а також за допомогою дрібних стріл, які вони пускали зблизька з туго натягнутого лука.

Водночас бачимо прогрес у використанні засобів виробництва та споживання: людина готує ліки, застосовуючи самородні метали – мідь, олово, свинець, срібло, золото, а потім починає виплавляти їх. Люди починають досліджувати дію рослин на тваринах, а також відкривають характерну дію чемериці як послаблюючого засобу, встановлюють лікувальну ранозагоюючу дію золототисячника тощо. У цей період виникла варіоляція – втирання вмісту віспяних папул кору в тіло людини, що призводило до підвищення імунітету з метою запобігання захворювання (Borodulin, 1961).

Продовжувалося пізнання й дослідження великої кількості лікарських рослин та їх цілющих властивостей. Під час медичного обслуговування з метою лікування застосовувалися ароматичні смоли тропічних дерев – ладан і міпра (Siatynia, 2001).

У зазначений період запровадили бальзамування при розтині трупів, унаслідок чого почали формуватись певні анатомічні уявлення. З лікувальною метою стало застосовуватися очищення організму від шлаків із використанням лікарських засобів із проносними, потогінними та сечогінними властивостями тощо ("Papyrus Ebers", 1890).

Саме цього часу в Україні для знеболювання почали використовувати такий лікарський засіб, як опій (Strelchenko, 2019).

Варто також зазначити, що під час медичного обслуговування населення з лікувальною метою використовували воду, яка за природними віруваннями слов'ян була найвеличнішим даром неба Матері-Землі, оскільки оживлює її та робить плодючою. Вода застосовувалася як спосіб магічного очищення організму людини.

Досить впливовим став позитивний досвід Вавилону, Єгипту, Індії, Китаю та Греції. Саме у цих державах з'явилися перші тексти щодо медичного обслуговування; сформувалися два напрями медичного обслуговування населення, перший з яких заснований на практичному досвіді населення, а другий – на релігійних віросповіданнях.

Відбувався розвиток теорій про генезу захворювань, які були пов'язані із природою, морально-етичного та релігійно-містичного походження (Strelchenko, 2018).

Здійснювалася підготовка лікарів, яка полягала у сімейних традиціях та навчанні при школах та храмах. Відбувалося створення первісних санітарно-технічних споруд, де відбувалося запровадження первинних санітарно-гігієнічних навичок.

У цей період відбувся розвиток класового підходу до медичного обслуговування населення та сформувалися основи лікарської етики тощо (Chekman, 2018; Semenchko, 2015).

Разом з тим, емпіричні знання первісних, так званих лікарів, набувалися під час практичного досвіду та були досить обмеженими. На методи та прийоми лікування як складової частини медичного обслуговування населення того часу впливали такі релігійні напрями, як «тотемізм», «фетишизм», «анімізм», магія тощо. Так, тотемізм є вірою людини в існування тісного родинного зв'язку між його родом і певним виглядом тварини або рослини (наприклад, кенгуру або евкаліпт). Тотему не поклонялися, його вважали «батьком», «старшим братом», захисником від бід і хвороб. Тотемізм з'явився ідеологічним віддзеркаленням зв'язку роду з тією, що оточує його природним середовищем. Фетишизм – це віра в надприродні властивості неживих предметів. Спочатку ця віра поширювалася на знаряддя праці (наприклад, особливо вдалий спис), плодоносні дерева або корисні предмети ужитку, тобто мала сповна

матеріальну основу. Згодом фетиші стали вироблятися спеціально як культові предмети й отримали ідеалістичне тлумачення. Так з'явилися амулети й талісмани. І, нарешті, анімізм – це віра в душі, духів і загальне одухотворення природи (Alekseev, & Pershits,¹⁹⁹⁰; Strelchenko, 2018; Strelchenko, 2019).

Висновки

Здійснення дослідження генези становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення в Україні надає можливість зробити

такі висновки, а саме: доведено, що основними особливостями «Первісного етапу» становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення є: 1) розпочато використання при наданні медичної допомоги рослинних лікарських засобів; 2) почали застосовувати лікарські засоби, у яких визначено механізм дії на організм людини, а саме: наркотичний вплив, збуджуючий вплив, тонізуючий вплив тощо; 3) відбулося застосування магії під час надання медичної допомоги, яка виникла як результат емпіричних досліджень.

REFERENCES

- Alekseev, V.P., & Pershits, A.I. (1990). *Istoriia pervobytnogo obshchestva [The history of primitive society]*. Moscow: Vysshaia shk. [in Russian].
- Borodulin, F.R. (1961). *Istoriia meditsiny [History of medicine]*. Moscow: MEDGIZ [in Russian].
- Chekman, I.S. (2018). *Istoriia likoznavstva [History of Linguistics]*. Kyiv: Zadruga [in Ukrainian].
- Klymenko, O.V., & Patratii, O.V. (2018). Istoriia rozvytku pravovoho rehuliuвання finansuvannya medychnykh posluh na terenakh Ukrainy (doradianskyi period) [History of development of legal regulation of financing of medical services in the territory of Ukraine (pre-Soviet period)]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Carpathian Legal Bulletin*, 4(25), 1, 16-20 [in Ukrainian].
- Papyrus Ebers: das älteste Buch Über Heilkunde. (1890). *Aus Dem Aegyptischen zum ersten mal vollständig übersetzt Georg Reimer*. Berlin.
- Semenchenko, V.F. (2015). *Istoriia farmatsii [Pharmacy History]*. Moscow: Mart [in Russian].
- Siatynia, M.L. (2001). *Istoriia farmatsii [History of Pharmacy]*. O.P. Reient (Eds.). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Siatynia, V.A. (2008). Naukove obgruntuvannya form ta metodiv informatsiino-reklamnoi diialnosti pry prosuvanni likiv na farmatsevychnomu rynku Ukrainy [Scientific substantiation of forms and methods of information and advertising activity in the promotion of medicines in the pharmaceutical market of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Siatynia, V.A. (2009). Naukove obgruntuvannya form ta metodiv informatsiino-reklamnoi diialnosti pry prosuvanni likiv na farmatsevychnomu rynku Ukrainy [Scientific substantiation of forms and methods of information and advertising activity in the promotion of medicines in the pharmaceutical market of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2018). Administratyvno-pravova kharakterystyka istorychnoho periodu doistorychnykh chasiv shchodo rozvytku sfery obihu likarskykh zasobiv [Administrative and legal characteristics of the historical period of prehistoric times regarding the development of the sphere of circulation of medicines]. *Aktualni problemy publichnogo ta pryvatnogo prava, Topical issues of public and private law: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference* (pp. 63-66). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2018). Administratyvno-pravova kharakterystyka davnokytaiskoho ta davnohretskoho periodu rozvytku sfery obihu likarskykh zasobiv: porivnialnyi aspekt [Administrative and Legal Characteristics of Ancient Chinese and Ancient Greek Period of Development of Medicinal Products Circulation: Comparative Aspect]. *Pravovi novely, Legal Novels*, 4, 232-238 [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2018). Systematyzatsii periodiv istorychnoho rozvytku sfery obihu likarskykh zasobiv ta kharakterystyka periodu pervisnykh chasiv [Systematization of periods of historical development of the sphere of circulation of medicinal products and characterization of the period of primitive times]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 49(2), 78-82 [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Doktrynalni osoblyvosti henezysu sfery obihu likarskykh zasobiv u period nezalezhnosti Ukrainy [Doctrinal features of the genesis of the sphere of circulation of medicines during the independence of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Actual problems of the state and law*, 82, 229-235. doi: doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33 [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Osoblyvosti vprovadzhennia medychnykh tekhnolohii u sferu obihu likarskykh zasobiv na zrazok Yevropeyskykh standartiv [Features of introduction of medical technologies in the sphere of circulation of medicines such as European Standards]. *Aktualni teoretychni ta praktychni problemy nablyzhennia zakonodavstva Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuzu, Actual theoretical and practical problems of approximation of the legislation of Ukraine to the law of the European Union: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 120-124). O.V. Kuzmenko (et al.). (Eds.). Kyiv: Kafedra [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Publichne administruvannya u sferi obihu likarskykh zasobiv [Public administration in the field of medicines circulation]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества : учебник. М. : Высшая шк., 1990. 356 с.
- Бородулин Ф.Р. История медицины : изб. лекции. М. : МЕДГИЗ, 1961. 254 с.
- Чекман І. С. Історія лікознавства. Київ : Задруга, 2018. 256 с.
- Клименко О. В., Патратій О. В. Історія розвитку правового регулювання фінансування медичних послуг на теренах України (дорадянський період). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 1. С. 16–20.
- Papyrus Ebers: das älteste Buch über Heilkunde / *Aus Dem Aegyptischen zum ersten mal vollständig übersetzt Georg Reimer*. Berlin, 1890. 324 с.
- Семенченко В. Ф. История фармации : учеб. пособие. М. : Март, 2015. 640 с.
- Сятиня М. Л. Історія фармації / відп. ред. О. П. Реєнт. Львів : Місіонер, 2001. 660 с.
- Сятиня В. А. Наукове обґрунтування форм та методів інформаційно-рекламної діяльності при просуванні ліків на фармацевтичному ринку України : дис. ... канд. фарм. наук : 15.00.01. Київ, 2008. 141 с.
- Сятиня В. А. Наукове обґрунтування форм та методів інформаційно-рекламної діяльності при просуванні ліків на фармацевтичному ринку України : дис. ... канд. фарм. наук : 15.00.01. Київ, 2009. 141 с.
- Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика історичного періоду доісторичних часів щодо розвитку сфери обігу лікарських засобів. *Актуальні проблеми публічного та приватного права : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25 квіт. 2018 р.)*. Запоріжжя, 2018. С. 63–66.
- Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика давньокитайського та давньогрецького періоду розвитку сфери обігу лікарських засобів: порівняльний аспект. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 232–238. doi: doi.org/10.31359/2245-5544-2018-37-2-45.
- Стрельченко О. Г. Систематизації періодів історичного розвитку сфери обігу лікарських засобів та характеристика періоду первісних часів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 49. Т. 2. С. 78–82. (Серія «Право»). doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2018.6.67.
- Стрельченко О. Г. Доктринальні особливості генезису сфери обігу лікарських засобів у період незалежності України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2019. № 82. С. 229–235. doi: doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33.
- Стрельченко О. Г. Особливості впровадження медичних технологій у сферу обігу лікарських засобів на зразок Європейських стандартів. *Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 берез. 2019 р.) / редкол.: О. В. Кузьменко та ін. Київ : Кафедра, 2019. С. 120–124.*
- Стрельченко О. Г. Публічне адміністрування у сфері обігу лікарських засобів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 552 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2019

Kravets V. – Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3673-4850>

Genesis of Formation and Development of the Sphere of Medical Care of the Population in the Initial Period of Development of Society

*The purpose of the article is a thorough study of the formation and development of the healthcare sector of the population, which originated in ancient times. During the provision of health care to the population at different times, and in particular during the initial period, it relied on experience and national and historical features in Ukraine. There was also borrowing from other countries and so on. **Methodology.** To achieve this goal, we use general scientific and special methods, which are the means of scientific search. In particular, the method of systematic analysis, as well as the system-structural, formal-logical and statistical methods made it possible to analyze the genesis of the formation and development of the sphere of health care of the population directly in the initial period of development of society. The **scientific novelty** is caused by the formation of the main features of the development of the sphere of health care of the population. The main basic features of the «Initial Stage» of formation and development of the sphere of public health services are distinguished and characterized: 1) herbal medicines begin to be used in providing medical care; 2) there is a use of medicines in which the mechanism of action on the human body is defined, namely: narcotic influence, excitatory effect, tonic effect, etc. ; 3) magic is used in the provision of medical care, which arose as a result of empirical research. **Conclusions.** The basic stages of development of the sphere of medical care of the population as a whole in the territory of Ukraine are summarized, which include: the initial stage (600 million years ago to XII-VI thousand BC); the stage of Kievan Rus (9th to 3th centuries); Polish-Lithuanian stage (including Cossack statehood) (XIV to the first half of XVII century); Imperial stage (includes the reign of Peter I, Catherine II and Nicholas II (XVIII – up to XIX century); Soviet stage (XX century); stage of Ukrainian independence (second half of XX century); stage of Modern Ukraine (beginning of XXI century – to this day).*

Keywords: genesis; sphere; health care; population; health; human; herbal medicines; animal medicines.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 352/354.07(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.104>

Стрельченко О. Г. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація

У статті здійснено ґрунтовну характеристику публічної служби в Україні. **Метою** публікації є доктринальне дослідження та формулювання дефініції публічної служби, її особливостей та класифікації. Трактуювання дефініції реалізовано за допомогою гіпотези, яка визнає її найвищою соціальною цінністю, що полягає в українському людиноцентризмі та визначає функціональну єдність (системність) організації публічної влади й публічної служби на засадах адміністративно-правової позиції її реалізації. **Методологія.** Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку. Зокрема, метод системного аналізу, а також системно-структурний, формально-логічний та статистичний методи надали можливість проаналізувати публічну службу та діяльність посадових і службових осіб. Публічна служба як поняття соціально застосовано щодо визначення характеру та способу діяльності людей, що відтворює факт суспільного розподілу праці. Публічна служба органічно пов'язана з державою й органами місцевого самоврядування, їхніми місцем і роллю в житті суспільства. У діяльності службовців публічної служби реально втілено завдання та функції держави. Оскільки посада передбачає частку компетенції відповідних органів, вона не відривна від його структури й водночас має на меті організацію особового складу органу – публічних службовців, якими є посадові та службові особи. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в подальшій розробці окремих питань функціонування публічної служби та діяльності службових і посадових осіб. **Висновки.** Узагальнено основні види публічної служби, які можна розділити на дві групи: цивільна публічна служба; мілітаризована публічна служба. Цивільну публічну службу поділяють на загальну публічну службу та спеціалізовану публічну службу (наприклад дипломатичну). Мілітаризовану публічну службу поділено на військову службу та правоохоронну службу.

Ключові слова: публічна служба; державна служба; діяльність; посадові особи; службові особи; публічна влада; публічна адміністрація; публічне адміністрування.

Вступ

Актуальність дослідження полягає в тому, що на виконання вимог Конституції України в частині реалізації основоположних засад концепції щодо здійснення публічної влади відповідно до низки нових для національного конституціоналізму принципів, зокрема, принципів децентралізації, відповідальності та деконцентрації у поєднанні з принципами безперервності та повсюдності спричинює необхідність дослідження такої детермінанти, як «публічна служба». У низці відповідних норм Конституції України деякі з цих принципів викладені майже буквально, а інші – латентно. Розробляючи проблематику здійснення публічної влади, виходимо з низки таких положень, згідно з якими держава є гарантом і засобом суверенітету народу, нації; гарантом верховенства права, має унікальні засоби охорони та захисту прав і свобод громадян, громад, народу, нації; гарантом самоврядності територіальних громад; наділяється компетенцією та відповідальністю через відповідні засоби правомірно обмежувати права та свободи громадян, громад; універсальним гарантом і вищою інстанцією, наділеною відповідальністю, зокрема, субсидіарною та

субституційною щодо органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Зазначені положення можуть трактуватися як аксіоматичними, так і такими, що потребують обґрунтування. Водночас вони становлять засади концепції українського людиноцентризму, який зі свого боку зумовлює функціональну єдність і системну позицію щодо таких правових категорій, як «публічна служба» та «державна служба».

Мета і завдання дослідження

У статті ґрунтовно досліджено публічну службу та її класифікацію. Питання, пов'язані з формуванням публічної служби в Україні, виокремленням її особливостей та принципів організації, класифікації, що останнім часом стали предметом дослідження багатьох науковців та практиків. Окремі теоретичні аспекти організації та функціонування публічної служби розглянуто в працях В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. С. Журавського, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, В. О. Серьогіна, О. Г. Стрельченко, О. Я. Лазора, О. Д. Лазор, О. Н. Ярмиша та ін. (Averianov, 2005; Zhuravskiy,

& Serohin, & Yarmysh, 2004; Kolpakov, 2004; Kuzmenko, 2018; Strelchenko, 2018). Аналіз останніх публікацій свідчить, що чіткого та єдиного підходу до визначення поняття публічної служби на сьогодні немає.

Виклад основного матеріалу

Публічна служба як поняття соціальне застосовують у визначенні характеру та способу діяльності людей, що відтворює факт суспільного розподілу праці. Публічна служба органічно пов'язана з державою та органами місцевого самоврядування, їхнім місцем і роллю в житті суспільства. У діяльності службовців публічної служби реально втілено завдання та функції держави. Оскільки посада містить частку компетенції відповідних органів, вона невідривна від його структури та водночас має за мету організацію особового складу органу – службовців публічної служби. З посадою – первинним структурним підрозділом – пов'язаний комплекс питань: встановлення посад, правила та способи їх заміщення, порядок переводу з посади на посаду. Отже, публічна служба, якщо її розглядати з огляду місця, яке вона посідає в організації держави, починається там, де встановлюється посада. Посада невідривна від організації державного апарату, органів місцевого самоврядування – встановлення посади завершує її.

Система державного управління й організація державного апарату, що дісталась Україні у спадок від радянських часів, не відповідала вимогам часу та новим політичним реаліям. Саме тому впродовж двадцяти років постійно змінюється структура та функції органів публічної влади на всіх її рівнях. Ринкова економіка та розвиток громадянського суспільства вимагали перетворення бюрократичного апарату на ефективну систему врядування, що слугуватиме людям. У зв'язку з цим постала необхідність переосмислення призначення держави та публічної влади.

Закономірно, що одним із стратегічних завдань адміністративної реформи було визначено запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади та місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних послуг.

Відповідно має змінитись і діяльність публічних службовців у нових умовах. Визначальним критерієм для таких змін є впровадження в діяльність службовців України європейських стандартів обслуговування громадян і професійного обслуговування політичного керівництва держави. Зокрема на публічних службовців мають бути покладені завдання щодо ефективного виконання функції аналізу політики, забезпечення її реалізації, зокрема розробка проектів нормативних

актів, управління публічними фінансами, а також щоденне адміністративне обслуговування приватних осіб.

Для сучасної України багато викликів державотворення були надзвичайно складними через тягар радянського минулого та відсутність достатніх знань у сфері демократичного врядування. До нерозроблених, а також досліджуваних у певних ідеологічних рамках проблем належав й інститут публічної служби. На жаль, можна констатувати, що й дотепер для українського адміністративного права навіть саме поняття «публічна служба» є ще новим.

Спроби дослідження проблематики публічної служби в сучасній Україні почалися порівняно недавно, хоча ще у 50-х роках ХХ ст. відомий український правник Ю. Панейко визначав поняття «публічна служба», з огляду визначення держави як «корпорації публічних служб», а, відтак, публічна служба має змінюватися відповідно до потреб «загального інтересу».

Прихильником ще ширшого розуміння публічної служби став наш сучасник, професор О. В. Петришин, який до публічної служби зараховує державну, муніципальну службу та службу у недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях, та навіть – приватних підприємствах). На його думку, для публічної служби характерні такі ознаки:

1) обіймання посади у відповідних органах й організаціях незалежно від форм власності та конкретних організаційних структур;

2) службова спрямованість діяльності, що полягає у діяльності не на себе, а на обслуговування «чужих» інтересів;

3) професійність службової діяльності, тобто здійснення такої діяльності на постійній основі, що потребує певних знань і наступності, та є основним джерелом матеріального забезпечення працівника.

Загалом погоджуючись із цією позицією, мусимо лише зробити застереження щодо спірності належності до публічної служби у недержавних організаціях і, тим більше, у приватних підприємствах. За таких умов нівелюється різниця між публічним і приватним сектором, зайнятістю за приватним (трудоим) правом, і, власне, публічною службою. На наш погляд, є потреба дуже чітко визначити грань, яка встановлює межі публічної служби.

Відповідь на це питання пов'язана з різними підходами щодо меж публічної служби, для окреслення яких запропоновано методологічно розглянути явище публічної служби в інституціональному та функціональному аспектах.

З огляду на інституціональний аспект, публічна служба в найширшому значенні може бути здійснена працівниками усіх організацій публічного сектору: органів державної влади

(тобто не лише виконавчої, а й законодавчої та судової); державних підприємств та установ; органів місцевого самоврядування; комунальних підприємств й установ. Тобто, до поняття публічної служби включають діяльність працівників усіх інституцій, які виконують публічні завдання, в тому числі діяльність державних або муніципальних лікарів, вчителів тощо. У вузькому розумінні в інституційному вимірі публічну службу розглядають як діяльність, насамперед, службовців органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування (Kuzmenko, 2014).

Функціональний аспект є важливим з огляду на те, що протягом останніх десятиріч завдання публічної адміністрації в багатьох країнах не лише виконуються органами та організаціями публічного (державного та муніципального) сектору, а й делегуються громадським організаціям і навіть приватним структурам. Тобто йдеться про розширення кола суб'єктів, залучених до виконання публічних функцій, і про визначення меж публічної служби через реалізацію публічних завдань.

Обираючи підхід, на наш погляд, варто керуватися, в першу чергу, потребами практики. Зокрема функціональне розуміння публічної служби важко назвати корисним для правового регулювання відповідних відносин в Україні. У цьому контексті також важливо виходити зі специфіки правової системи, до якої належить наша країна. Адже у країнах романо-германської правової сім'ї відносини у сфері публічної служби належать до сфери регулювання публічного права, натомість в англосаксонській системі права поділ права на публічне та приватне фактично відсутній (Kuzmenko, 2014).

Відтак, на наш погляд, визначаючи межі публічної служби, зауважимо, що найраціональнішим є інституціональний підхід, який обмежує сферу публічної служби рамками публічної адміністрації в статутному значенні, тобто в Україні це насамперед органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування. Таким чином можна додати ще одну ознаку публічної служби – здійснення на постійній основі владно-адміністративних (управлінських) функцій та повноважень.

До речі, з цієї позиції цікавою є норма Конституції ФРН, за якою «виконання владних повноважень у вигляді постійного завдання, як правило, повинно доручатися особам, які перебувають на державній службі та зв'язані путями публічно-правових відносин служби та вірності» (Kuzmenko, 2014).

Слід визнати, що різні підходи до розуміння категорії «публічна служба» прослідковано у законодавстві іноземних держав, зважаючи також на історико-правові традиції конкретних країн.

Наприклад, у країнах англо-американської правової системи термін «публічна служба» поширено на всі організації публічного сектору, а статус публічного службовця розповсюджено на більшість працівників публічного сектору, зокрема викладачів, лікарів тощо. Натомість для означення діяльності професійних чиновників – службовців державного (урядового) апарату в цих країнах використовують термін «цивільна служба» (Kuzmenko, 2014).

Проте і в країнах романо-германської системи права є відмінні підходи до означення публічної служби та її сфери. Наприклад, у Франції є поняття «службовець державного апарату», яким охоплено всіх службовців держави як юридичної особи публічного права. До службовців державного апарату належать працівники законодавчих, виконавчих і судових органів держави. Крім того, до таких осіб, окрім традиційного корпусу чиновників, належать учителі та викладачі вищих навчальних закладів, лікарі державних закладів охорони здоров'я, які становлять окремі корпуси державних службовців. Причому всі названі категорії осіб як мають права та обов'язки державного службовця, так і підлягають низці обмежень, пов'язаних із наданим статусом (Vasilenko, 2000).

У законодавстві ФРН є така категорія, як «чиновники вищих навчальних закладів». Зокрема керівники на посаді, члени керівних органів на посаді за основною професією, а також чиновники, які належать до наукового та мистецького персоналу вищого навчального закладу, що, відповідно до права землі, отримав якість визнаного державою вищого навчального закладу й персонал якого перебуває на службі Федерації, є безпосередніми федеральними чиновниками (Kuzmenko, 2014).

Але в будь-якому випадку основний акцент у законодавстві як Франції, так і ФРН, зроблено саме на регулюванні статусу чиновників публічної адміністрації.

У найновішому законодавстві країн Європи цей акцент є чіткішим й однозначнішим. Наприклад, у законодавстві Естонії визначено, що «публічною службою є робота в державних і муніципальних адміністративних установах». Аналогічні підходи також у законодавстві Литви, Грузії тощо (Vasilenko, 2000).

У законодавстві України термін «публічна служба» донедавна взагалі не застосовувався. Натомість використовувалися два інших поняття: «державна служба» та «служба в органах місцевого самоврядування» (Strelchenko, 2018).

Згідно з нормами чинних законодавчих актів, державна служба – це професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів, а служба в органах

місцевого самоврядування – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які обіймають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеve самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом. До речі, доцільно звернути увагу на таку характеристику служби в органах місцевого самоврядування, як діяльність «на постійній основі». Досить часто в іноземних країнах за цим критерієм виділяють основну групу публічних службовців – власне «чиновників».

Уперше термін «публічна служба» в сучасній Україні на законодавчому рівні використано Кодексом адміністративного судочинства України, де визначено, що публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування. Очевидно, це визначення є надмірно широким і викладено лише в цілях цього Кодексу. Адже від публічної служби, щонайменше, необхідно відокремлювати діяльність політиків на державних політичних посадах та суддів. За своєю природою ці посади не є службовими.

У вітчизняній літературі термін «публічна служба» є порівняно новою правовою категорією, у переважній більшості випадків і дотепер превалюючими є терміни «державна служба», «служба в органах місцевого самоврядування» тощо (Kolomoiets, 2011).

Так, слово «служба» характеризує вид діяльності людини, що полягає, перш за все, в інтелектуальній праці, спрямованій на забезпечення «чужих» інтересів з одночасною підзвітністю та підконтрольністю службовців особі (органу), яка їх наймає. «Публічна» – інша складова назви, яка акцентує увагу на тому, чиї інтереси повинні захищатися відповідними службовцями (тобто інтереси усього суспільства). Поєднуючи вказані складові у понятті «публічна служба», можна говорити щодо виду діяльності осіб, які працюють в організаціях публічного сектору та повинні задовольняти публічні інтереси (Tymoshchuk, & Shkolyk, 2007).

Служба є одним із напрямів діяльності людства, важливим видом суспільно-корисної праці (до інших її видів належить виробництво матеріальних та нематеріальних цінностей, навчання, домашнє господарювання, громадська діяльність, підприємництво тощо). Служба як робота, як діяльність завжди пов'язана з такими категоріями, як адміністрування, керівництво, контроль, нагляд тощо (Tymoshchuk, & Shkolyk, 2007).

У літературі зазначається, що служба в суспільстві розподіляється відповідно до існування державних і недержавних організацій (громадських, корпоративних та самоврядних) на державну та недержавну. Існує також поділ служби в суспільстві на публічну та цивільну. До цивільної служби належить служба в недержавних організаціях й установах, громадських і політичних об'єднаннях, а також у державних організаціях, службовці яких не мають статусу публічної служби. До публічної служби – державна служба та служба в органах місцевого самоврядування. Визначення публічної служби на законодавчому рівні міститься в Кодексі адміністративного судочинства України (Tymoshchuk, & Shkolyk, 2007).

Так, В. Б. Авер'янов визначав поняття «публічна служба» похідною від поняття публічна адміністрація, ключовими елементами якої виступають органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування (Averianov, 2005).

В. С. Журавський та В. О. Серьогін розглядають «публічну службу» як службу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, спрямовану на вирішення суспільних справ (Zhuravskiy, Serohin, & Yarmysh, 2004).

О. С. Петренко визначила два підходи до формулювання поняття «публічна служба»: як служби в апараті центральних і місцевих органів виконавчої влади, служби в апараті органів прокуратури, діяльність неатестованих працівників апарату органів внутрішніх справ та військових формувань; діяльність з надання публічних послуг населенню в публічних корпораціях, місцевих органах влади (Petrenko, 2003).

Т. О. Коломoeць визначає «публічну службу» як діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування (Kolomoiets, 2011).

Термін «публічна служба» є складним за своїм змістовим наповненням й охоплює два блоки: а) інституційний (інституціональний) – це коло осіб, для яких виконання публічних функцій є професійною діяльністю; б) функціональний – сама процедура виконання відповідної професійної діяльності (Kolomoiets, 2011).

Поєднавши усі представлені підходи щодо публічної служби, доцільно запропонувати поділ (порівняно умовний) систем публічної служби на підставі узагальнення іноземного досвіду.

Так, наприклад, за способом набору та просування публічною службою системи мають поділ на: система кар'єри (службовці, прийняті на роботу на нижчих щаблях кар'єри, просуваються по службі, отримують підвищення та збільшення

платні); система посад (службовців приймають на певні посади, постійна робота на певній посаді не надається, службовець не просувається по службі, всі ж умови праці закріплено в колективних договорах та контрактах); комбінована (змішана) система (поєднання елементів попередніх двох) (Kolomoiets, 2011).

Залежно від політичних факторів впливу на обіймання посад на публічній службі – система заслуг (просування по службі залежить від професійних якостей особи) та система здобичі (розподіл посад на публічній службі лише між членами політичної партії, яка перемогла на виборах) (Kolomoiets, 2011).

Багатофункціональність держави визначає внутрішню диференціацію публічної служби. Основними видами публічної служби є:

- служба в органах державної влади (державна служба);
- служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба).

Принципових відмінностей у службовій діяльності державних службовців та службовців місцевого самоврядування немає. Для повнішого усвідомлення суті публічної служби доцільно зупинитися на інших класифікаціях публічної служби (Strelchenko, 2017).

На наш погляд, усі види публічної служби можна розділити на дві групи:

- цивільна публічна служба;
- мілітаризована публічна служба.

Цивільна публічна служба поділяється на:

- загальну публічну службу;
- спеціалізовану публічну службу (наприклад, дипломатичну).

Мілітаризована публічна служба розділяється на:

- військову службу;
- правоохоронну службу тощо.

Зокрема, відомим є поділ публічної служби на цивільну та мілітаризовану.

Мілітаризованій службі характерне особливе призначення і завдання, спеціальний порядок формування та проходження служби, спеціальні вимоги щодо професійної підготовки.

Особливими характеристиками *мілітаризованої служби* є: здійснення охоронної функції, що полягає в охороні та захисті законності й правопорядку, територіальної цілісності та безпеки держави, захисті життя й здоров'я громадян; можливість застосування примусу (легальне застосування насильства); наявність чіткої системи субординації, суворої ієрархії особового складу, обов'язковості наказів. Крім того, при прийнятті на мілітаризовану службу, як правило, визначено жорсткіші вимоги щодо віку, стану здоров'я, фізичної підготовки тощо. Також службовці мілітаризованої служби мають спеціальні зовнішні

атрибути (форму одягу, зовнішні відзнаки), їм присвоюють спеціальні звання (Dubenko, 2002).

В Україні до мілітаризованої служби належать:

- військова державна служба – у Збройних Силах України, Службі безпеки України;
- правоохоронна (воєнізована) державна служба – в органах внутрішніх справ (поліції), державній прикордонній службі тощо. Після запровадження повноцінної муніципальної поліції її теж можна буде вважати частиною мілітаризованої служби (Bytiak, 2006).

Інший вид публічної служби становить *служба професійного апарату чиновників*, тобто осіб, що забезпечують функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У країнах Європи цей вид служби зазвичай називається *цивільною службою*, що також дозволяє відмежувати її від служби мілітаризованої та якнайкраще відповідає основному обов'язку цих службовців – служінню суспільству. Акцент на цивільному характері служби зроблено у багатьох країнах, наприклад, у Законі Латвії «Про державну цивільну службу», Законі Польщі «Про цивільну службу», Законі Російської Федерації «Про державну цивільну службу» та ін. (Strelchenko, 2015).

Але вважається, що термін «*цивільна служба*» пішов з Великої Британії. Загальновідомо, що у правовій системі цієї країни основним джерелом права є прецедент, що ґрунтується на традиціях та конституційних конвенціях, і на сьогодні не існує єдиного, уніфікованого закону чи положення про цивільну службу. Нормативні положення щодо утворення цивільної служби як апарату, що забезпечує функціонування держави та реалізацію прав і свобод людини, визначені наказами Ради Цивільної Служби (незалежного аполітичного органу, що контролює призначення на посади вищих цивільних службовців). Цими ж актами регламентується порядок відбору кандидатів на цивільну службу, процедура призначення тощо. Велику роль має Кодекс поведінки цивільного службовця, який визначає обов'язки цивільного службовця перед громадянами та органом призначення. Можна сказати, що у цьому акті визначені й принципи діяльності цивільних службовців, зокрема пріоритет публічного інтересу, чесність, об'єктивна обґрунтованість і неупередженість. Вказані цінності сприяють уряду у впровадженні якісної політики та дозволяють забезпечити реалізацію прав громадян у відносинах з публічною адміністрацією.

Загальна цивільна служба пов'язана з виконанням однотипних, «стандартних» функцій публічної адміністрації, які в принциповому плані не мають своєї специфіки.

У сучасних умовах основним призначенням діяльності цивільних службовців є сервісні

функції. Причому такі функції знаходять вияв у багатьох формах, зокрема обслуговування політичного керівництва держави, надання адміністративних послуг громадянам та організація надання інших публічних послуг.

Для України це, насамперед, служба в апараті Кабінету Міністрів України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, так званих «урядових органах державного управління», в місцевих державних адміністраціях.

Вияв «універсальності» загальної цивільної служби можна побачити також і в тому, що в багатьох країнах (особливо системи кар'єри) заохочується мобільність (горизонтальні переміщення на посадах) службовців між міністерствами. Крім того, ця тенденція стає фактично правилом для найвищих службовців, зокрема рівня державних секретарів міністерств і в країнах системи посад.

Натомість *спеціалізована служба* покликана забезпечувати діяльність держави в окремих, вузьких сферах. Спеціалізовані корпуси державної цивільної служби, як правило, складають дипломатична служба та консульська служба, оскільки міжнародний характер їх діяльності має ряд особливостей, пов'язаних з організацією проходження служби.

В Україні до спеціалізованої служби також пропонують долучити службу в прокуратурі, зважаючи на обмежені можливості горизонтального переміщення з органів прокуратури до органів виконавчої влади й на те, що організаційно-правовий статус прокурорів, заступників і помічників прокурорів, слідчих прокуратури встановлено Законом України «Про прокуратуру». Водночас правовий статус службовців, які працюють в апараті органів прокуратури, визначається відповідно до загального Закону «Про державну службу».

Також в Україні та інших країнах пострадянського простору поширеною є позиція про необхідність долучення до корпусу спеціалізованої служби таких чинників:

- служби в податковій адміністрації,
- митних органах,
- органах юстиції тощо.

Наприклад, за Законом Латвії, цивільним службовцем спеціальної державної цивільної служби є особа, яка виконує функції цивільного службовця у дипломатичній та консульській службі, у службі державних доходів, поліції, прикордонній службі, пожежній, рятувальній та тюремній службі.

Наукова новизна

Наукова новизна одержаних результатів полягає у подальшій розробці окремих питань функціонування публічної служби та діяльності службових та посадових осіб.

Висновки

Важливим проблемним моментом в окресленні чітких меж поняття публічної служби є необхідність розмежування політичних та адміністративних (службових, чиновницьких) посад в органах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування.

Видами публічної служби визначено цивільну публічну службу та мілітаризовану публічну службу. Цивільна публічна служба поділена на загальну публічну службу та спеціалізовану публічну службу (наприклад, дипломатичну). Мілітаризована публічна служба складена з військової служби, правоохоронної служби тощо.

REFERENCES

- Averianov, V.B. (2005). Aktualni zavdannia stvorennia novoho zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu v Ukraini [Actual tasks of creating new legislation in public service in Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal, Law Journal*, 8. Retrieved from <http://justinian.com.ua/article.php?id=18>. doi: 10.32702/2307-2156-2005.3.100 [in Ukrainian].
- Bytiak, Yu.P. (2006). Problemy vyznachennia systemy zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu [Problems of defining the system of civil service legislation]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 5, 22-26 [in Ukrainian].
- Dubenko, S.D. (2002). *Kadrove zabezpechennia derzhavnogo upravlinnia v Ukraini [Public administration in Ukraine]*. N.R. Nyzhnyk, V.M. Oluika (Eds.). Lviv: Nats. un-t "Lvivska politekhnik" [in Ukrainian].
- Kolomoiets, T.O. (2011). *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichniy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O.V. (2014). *Administrativne pravo zarubizhnykh krain [Administrative law of foreign countries]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O.V. (2018). *Kurs administrativnoho prava Ukrainy [Course of Administrative Law of Ukraine]*. O.V. Kuzmenko (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Petrenko, O.S. (2008). Formuvannia intehrovanoho instytutu publichnoi sluzhby v Ukraini [Formation of an integrated institute of public service in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk: DRIDUNADU [in Ukrainian].

- Strelchenko, O.G. (2015). Osobennosti etapov prokhozdeniia publichnoy sluzhby Iaponii [Features of the stages of public service in Japan]. *Pravo i politika, Law and Politics*, 4, 65-72 [in Russian].
- Strelchenko, O.H. (2017). Osoblyvosti vstupu do patrolno-postovoï sluzhby yak odnogo in riznovydiv publichnoï sluzhby [Features of joining the patrol service as one of the varieties of public service]. *Mekhanizm pravovoho rehulivannia pravoohoronnoï ta pravozakhysnoï diialnosti v umovakh formuvannia hromadianskoho suspilstva (osinni chytannia)*, *The Mechanism of Legal Regulation of Law Enforcement and Human Rights Activities in the Formation of Civil Society (Autumn Readings)*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (pp. 365-396). H.Ya. Savchyn (Ed.). Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2018). Pryroda ta osoblyvosti vidpovidalnosti publichnykh sluzhbovtiv sfery obihu likarskykh zasobiv [Nature and peculiarities of responsibility of public servants in the sphere of medicines circulation]. *Aktualni pytannia administrativnoho prava i protsesu, Topical issues of administrative law and process*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference (pp. 154-158). O.V. Kuzmenko, I.D. Pastukh, O.K. Volokh (Eds.). Kyiv: Kafedra [in Ukrainian].
- Tymoshchuk, V.P., & Shkolyk, A.M. (2007). *Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii dlia Ukrainy [Public service. Foreign experience and offers for Ukraine]*. V.P. Tymoshchuk, A.M. Shkolyk (Eds.). Kyiv: Konus Yu [in Ukrainian].
- Vasilenko, I. (2000). *Administrativno-gosudarstvennoe upravlenie v stranakh Zapada: SShA, Velikobritaniia, Frantsiia, Germaniia [Administrative and public administration in Western countries: USA, UK, France, Germany]*. Moscow: Logos [in Russian].
- Zhuravskiy, V.S., Serohin, V.O., & Yarmysh, O.N. (2004). *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini [State building and local self-government in Ukraine]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Авер'янов В. Б. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. *Юридичний журнал*. 2005. № 8. URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=18>. doi: 10.32702/2307-2156-2005.3.100.
- Битяк Ю. П. Проблеми визначення системи законодавства про державну службу. *Право України*. 2006. № 5. С. 22–26.
- Дубенко С. Д. Кадрове забезпечення державного управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2002. 352 с. doi: <https://doi.org/10.36030/2311-6722-2019-1-13-20>.
- Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
- Кузьменко О. В. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
- Кузьменко О. В. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2018, 904 с.
- Петренко О. С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетровськ : ДРІДУНАДУ, 2008. 20 с.
- Стрельченко О. Г. Особенности этапов прохождения публичной службы Японии. *Право и политика*. 2015. № 4. С. 65–72.
- Стрельченко О. Г. Особливості вступу до патрульно-постової служби як одного із різновидів публічної служби. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах громадянського суспільства (осінні читання)* : тези доп. та повідомл. учасників Всеукр. наук. конф. (27 жовт. 2017 р.) / упоряд. Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 448. С. 365–396. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-03-19.17>.
- Стрельченко О. Г. Природа та особливості відповідальності публічних службовців сфери обігу лікарських засобів. *Актуальні питання адміністративного права і процесу* : матеріали наук.-практ. семінару / редкол.: О. В. Кузьменко (голова), І. Д. Пастух, О. К. Волох. Київ : Кафедра, 2018. С. 154–158.
- Тимошук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. Київ : Конус Ю, 2007. 735 с.
- Василенко И. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия : учеб. пособие. М. : Логос, 2000. 474 с.
- Журавський В. С., Серьогін В. О., Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник. Київ : Ін Юре, 2004. 672 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2019

Strelchenko O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Doctrinal Characteristics of Public Services in Ukraine: Understanding and Classification

*The article gives a thorough description of the public service in Ukraine. The **purpose** of the article is doctrinal research and formulation of the definition of «public service» its features and classification. The interpretation of the definition is based on the hypothesis that determines its highest social value, which lies in the Ukrainian human-centrism and determines the functional unity (system) of the organization of public authority and public service on the basis of the administrative and legal position of its implementation. **Methodology.** To achieve this goal, we use general scientific and special methods, which are the means of scientific search. In particular, the method of system analysis, as well as system-structural, formal-logical and statistical methods provided an opportunity to analyze the public service and the activities of officials and officials. Public service as a social concept is used to determine the nature and mode of activity of people, reflecting the fact of social division of labor. The public service is organically connected with the state and local self-government bodies, their place and role in the life of society. In the activities of public service employees find their real embodiment of the task and functions of the state. Since the position contains a part of the competence of the relevant bodies, it is inseparable from its structure and at the same time aims at organizing the staff of the body – public officials, which are officials and officials. The **scientific novelty** of the obtained results is the further elaboration of certain issues of the functioning of the public service and the activities of officials and officials. **Conclusions.** We summarize the main types of public service, which can be divided into two groups: civil public service; militarized public service. Civil public service is divided into: general public service; specialized public service (for example, diplomatic service). Militarized public service is divided into: military service; law enforcement, etc.*

Keywords: public service; public service; activity; officialsofficials public authority; public administration; public administration.

Рудюк В. С. – аспірант кафедри філософії права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-9727>

Світоглядний рівень бачення трансформації судочинства в Україні

Метою статті є визначення закономірностей формування світогляду суддів і вітчизняної судової системи загалом у процесі трансформації вітчизняного судочинства з позицій філософсько-теоретичних вимірів, оскільки за результатами дослідження емпіричного матеріалу деякі аспекти судової діяльності в контексті філософського обґрунтування наявності системного зв'язку між світоглядом судді та процесом формування його правового мислення лишаються недостатньо дослідженими. Для досягнення поставленої мети автор планує виконати такі завдання: вивчити аксіологічні й онтологічні аспекти формування світогляду суддів і їх вплив на процес реформування вітчизняної судової системи; визначити сучасні тенденції трансформації судової системи, урахувавши іноземний досвід, а також звичаї, традиції і ментальності населення українських земель. **Методологія.** У процесі дослідження було застосовано методологічний інструментарій, підґрунтя якого становили історичний, порівняльний, соціологічний, логічно-правовий, герменевтичний, а також інші методи науки філософії права. **Наукову новизну** публікації визначено тим, що аспекти судової діяльності в контексті філософського обґрунтування наявності системного зв'язку між світоглядом судді та процесом формування його правового мислення, зважаючи на традиції, звичаї та ментальність автохтонного українського народу, лишаються недостатньо вивченими. За результатами дослідження автор доходить висновків, які полягають у такому: 1) філософсько-правові засади формування світогляду сучасного українського судді та вітчизняного судочинства загалом мають ґрунтуватися на визнанні та реалізації принципу верховенства права шляхом поєднання позитивістського підходу до оцінювання обставин, які є предметом судового розгляду, з аксіологічним розумінням примату загальноновизнаних людських цінностей (справедливість, свобода, честь і гідність особистості, рівність у правах та перед законом тощо), а також онтологічними вимірами, тобто з огляду на вплив прийнятого рішення на соціальні, культурні, морально-етичні й інші чинники життєдіяльності соціуму; 2) світогляд сучасного вітчизняного служителя Феміди – це розумний баланс нормативного регулювання розв'язання суспільних проблем і принципів антропоцентризму, згідно з яким, з огляду на звичаї, традиції та ментальність населення українських земель, людина є самодостатнім індивідом, цінність свободи та автономії якого є пріоритетною.

Ключові слова: антропоцентризм; загальнолюдські цінності; позитивізм; світогляд; судочинство; суддя.

Вступ

У демократичному суспільстві засадничою характеристикою правового світогляду є судова справедливість для кожного громадянина, яка великою мірою залежить від моральних цінностей, якими керуються судді. Тому аксіологічні й онтологічні аспекти формування світогляду суддів набувають вагомого значення у процесі реформування вітчизняної судової системи.

Окреслені аспекти визначення основних напрямів трансформаційних процесів вітчизняного судочинства досліджували відомі вітчизняні правознавці. Зокрема, слід відзначити роботи: Б. Антоненка, Р. Арцішевського, Б. Бабя, С. Батрина, Т. Бачинського, Л. Гуменюка, Л. Дем'яненка, М. Дмитровської, В. Капітона, Є. Краснова, Л. Кривеги, В. Корецького, В. Коробки, В. Косенка, М. Костицького, Н. Кушакової-Костицької, Л. Лазебного, І. Латишевського, М. Мельника, В. Овчиннікова, М. Оніщука, П. Рабіновича, Б. Рибаківа, М. Сегала, О. Скакун, В. Тація, В. Тертишника, О. Філатова, О. Цимбрівської, М. Шварца, О. Щербанюк, Л. Юзькова, О. Ярмиша та ін. Серед іноземних публікацій на цю тему слід відзначити статті Р. Л. Бергера (Berger, 1976), Е. Дж. Кінтрона (Cintron, 2012), Б. Маршала (Marshall, 1966),

Е. М. Ренне (Rennie, 2006), Д. Р. Сонгера (Songer, 2009), Ф. Стефенсона (Stefon, 1972), Дж. Фінна (Finn, 1071), Ст. Фрідмана (Fridman, 2016).

Результати вивчення цих наукових праць підтверджують те, що, попри різні підходи до розуміння ключових питань, пов'язаних з реформуванням системи правосуддя в Україні, у наукових колах існує консенсус стосовно визнання залежності її майбутнього від якості базових принципів, що буде закладено у світогляд кожного судді та судової влади загалом. Водночас деякі аспекти судової діяльності у контексті філософського обґрунтування наявності системного зв'язку між світоглядом судді та процесом формування його правового мислення, урахувавши традиції, звичаї та ментальність автохтонного українського народу, лишаються малодослідженими.

Теоретичну базу дослідження становлять праці видатних філософів, названих і багатьох інших фахівців у галузі права, аналітичні розвідки щодо історії, теорії та практики вітчизняного судочинства.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення закономірностей формування світогляду суддів і вітчизняної судової системи загалом у процесі трансформації

вітчизняного судочинства, з точки зору філософсько-теоретичних вимірів.

Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання:

– вивчити аксіологічні й онтологічні аспекти формування світогляду суддів та їх вплив на процес реформування вітчизняної судової системи;

– визначити сучасні тенденції трансформації судової системи, ураховуючи закордонний досвід, а також звичаї, традиції та ментальність населення українських земель.

У процесі дослідження було застосовано методологічний інструментарій, підґрунтя якого становили історичний, порівняльний, соціологічний, логічно-правовий, герменевтичний, а також інші методи науки філософії права.

Виклад основного матеріалу

Визначення напрямів трансформації національної судової системи як невід'ємної складової загальної правозастосовної системи залежить від домінуючого в суспільстві світоглядного ідеологічного підходу (до розуміння загальнолюдських цінностей (аксіологічний вимір), а також економічних, соціальних, політичних та інших чинників (онтологічний вимір). Формування правового світогляду також залежить від рівня особистої та суспільної правової культури, правової свідомості кожного представника правозастосовних органів та інститутів громадянського суспільства.

Роздумуючи над сутністю світогляду як філософської категорії та соціального феномену, І. Кант у своїй книзі «Критика чистого розуму», зокрема, зауважив, що слово «світ» у трансцендентальному сенсі означає абсолютну тотальність сукупності наявних речей (Kant, 2000, р. 259). Світ, на думку видатного філософа, оскільки він має бути відповідним усім моральним законам (яким він може бути відповідно до свободи розумних істот і яким він повинен бути за необхідними законами моральності), слід називати моральним світом (Kant, 2000, р. 458).

Наявність безпосереднього зв'язку між світоглядом і мораллю, визнавав також Г. Гегель, який зазначав, що світогляд в уявленні про моральне самоусвідомлення складається з двох аспектів – чистий обов'язок і реальність, які утверджені в одній єдності, а отже, «і те, і те утвердження слід розуміти не як щось сутне в собі та для себе, а як моменти, що існують та, в уявленні, властивому абсолютній сутності, не суперечить моральності» (Hegel, 2004, р. 418-419). З огляду на це Г. Гегель доходить висновку, що моральний світ, розірваний на цьогобічність і потойбічність, і моральний світогляд – це «форми духу, їхні рух і повернення у просте для-себе-сутне «Я» розвиватимуться, і з них як їхня мета і

результат постане реальне самоусвідомлення абсолютного духу» (Hegel, 2004, р. 304).

Натомість серед сучасних фахівців у галузі філософії права питання, пов'язані з науковим підходом до визначення сутності та змісту поняття «світогляд», лишаються дискусійними.

У колективній монографії за редакцією професора В. Капітона зазначено, що термін «світогляд», який увів у загальноновживаний лексикон І. Кант, не слід розуміти буквально, як систему поглядів на світ – це споглядальне, просвітницьке тлумачення. А світогляд – «це система принципів і знань, ідеалів і цінностей, надій і вірувань, поглядів на зміст і мету життя, що визначає діяльність індивіда чи соціального суб'єкта й органічно включається в його вчинки та форму мислення» (Капітон, 2008, р. 6). Згідно з компонентною структурою світогляду, до його складу належать:

– знання, уявлення, переконання (інформаційно-теоретична складова);

– норми, оцінки, цінності, ідеали (ціннісна складова);

– почуття, емоції, переживання (почуттєво-афективна складова);

– воля, вчинки, програма поведінки (праксеологічна складова) (Kostytskiy, 2014, р. 10).

У Філософському енциклопедичному словнику за редакцією С. Аверинцева світогляд визначено як «систему уявлень про світ і місце в ньому людини, про відносини людини в ньому, про ставлення людини до дійсності, що оточує її, і до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції та установки людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтації» (Averintsev, 1989, р. 366).

Орієнтація світогляду на повагу до загальнолюдських цінностей більш детально відображає його сутність у сучасному розумінні, оскільки цінності є дуже важливою компонентою світогляду та ключовим фактором, що визначає принципи трансформації вітчизняної судової системи.

У цьому контексті слід зазначити, що судові рішення приймають на підставі аналізу фактів, сукупність яких становить основу внутрішнього переконання судді, тобто переконання, яке формується під впливом як позитивістського розуміння права, так і його світогляду як такого, що з'єднують ідеологічне розуміння цінностей з діями, які втілюють цю ідеологію у практичну діяльність.

Одним із таких факторів є справедливість, не випадково поняття юстиція (*iustitia*) перекладено з латини як «справедливість». Як зазначено в цьому аспекті в Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004: «у сфері реалізації права справедливості виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, ... справедливе застосування норм

права – є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість» ("Rishennia KSU", 2004).

В умовах реформування (трансформації) вітчизняної судової системи осмислення основних засад формування світогляду суддів набуває вагомого значення, оскільки дослідження філософсько-правових рефлексій правового мислення суддів сприятиме розвитку аксіологічних вимірів судочинства, які полягають у втіленні у правове життя ідеалів законності, справедливості та верховенства права. Не менш важливим для визначення напрямів судової реформи в контексті формування світогляду суддів і судочинства загалом є також дослідження впливу на діяльність судової системи онтологічних вимірів, тобто соціально-економічних, політичних, культурно-моральних та інших чинників, які визначають буття суспільства.

Слушно зауважує вітчизняний фахівець у галузі державного управління О. Акімов, що у явищах, пов'язаних з євроінтеграційними процесами, які відбуваються в особистісно-психологічних структурах судді, важливого значення набувають розширення світогляду, корегування та подолання стереотипів, трансформація цінностей, розвиток й удосконалення поведінкової компетенції (Акімов, 2014, р. 57).

Ще одним важливим питанням, пов'язаним з трансформаційними процесами вітчизняного судочинства, є формування суддівського корпусу на засадах відкритого, конкурентного доступу до професії судді та суддівської посади, усунення суб'єктивних, насамперед політичних, впливів на цей процес. Цьому сприятиме вільний доступ до суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді, яке, згідно з ч. 7 ст. 85 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», є відкритим для загального доступу на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та яке, відповідно до ч. 4 цієї ж статті Закону, має містити вичерпні дані, інформацію щодо відповідності судді критерію добросовісності, зокрема, відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам, а саме копії відповідних декларацій, поданих суддею, згідно з цим Законом і законодавством у сфері запобігання корупції) ("Zakon Ukrainy", 2016).

Відкрита для громадськості інформація про суддю, зокрема, його декларації, сприятиме встановленню його відповідності вимогам добросовісності та моральної стійкості, а також етичним стандартам, встановленим Кодексом суддівської етики ("Kodeks suddivskoi etyky", 2013).

У цьому контексті слід підтримати думку американського філософа К. Бурке (Університет м. Чикаго, США), який вважав, що недостатня поінформованість громадян про діяльність судової гілки влади належить до тенденцій, що

мають згубний вплив на імідж суду, (Holosnichenko, & Solomon, 2010, р. 205-206).

Нині актуальним є подолання рудимента радянського судочинства, одним із кроком до цього є започаткування реальної судової реформи, успіх якої залежать від якісної зміни світогляду як професійної юридичної спільноти, так і суспільства загалом. Тобто, формування високо професійного ядра фахівців у галузі права з якісно новим рівнем правового світогляду, чия діяльність має забезпечити не лише розроблення правових норм, в основу яких покладено загальновизнані міжнародні стандарти, а й дотримання в процесі правозастосування.

Зокрема, професор С. Максимов зазначає, що ідея права відіграє роль логічно-первинного елемента, істинної основи права, а антологічно-первинним є право в конкретній ситуації, яка може забезпечити справедливість завдяки відношенню взаємного «припускання», що формується на підставі двох моментів права: моменту свободи (ідеї права) і моменту рівноваги порядку (правовідносин) (Maksimov, 2002, р. 187).

Наукова новизна

Наукову новизну статті визначено тим, що ефективність судової діяльності у філософсько-правовому контексті слід пов'язувати й аналізувати з позицій системного зв'язку між правосвідомістю судді, його власним світоглядом і процесом прийняття ним рішень, урахуваючи місцеві традиції, звичаї, ментальність автохтонного населення, оскільки це питання лишається малодослідженими.

Висновки

1. Філософсько-правові засади формування світогляду сучасного українського судді та вітчизняного судочинства загалом мають ґрунтуватися на визнанні та реалізації принципу верховенства права під час поєднання позитивістського підходу щодо оцінювання обставин, які є предметом судового розгляду, з аксіологічним розумінням примату загальновизнаних людських цінностей (справедливість, свобода, честь і гідність особистості, рівність у правах та перед законом тощо), а також онтологічними вимірами, тобто, урахуваючи вплив прийнятого рішення на соціальні, культурні, морально-етичні й інші чинники життєдіяльності соціуму.

2. Світогляд сучасного вітчизняного служителя Феміди – це розумний баланс нормативного регулювання розв'язання суспільних проблем і принципів антропоцентризму, згідно з яким, зважаючи на звичаї, традиції та ментальність населення українських земель, людина є самодостатнім індивідом, цінність свободи й автономії якого є пріоритетною.

REFERENCES

- Akimov, O.O. (2014). *Profesiina diialnist derzhavnykh sluzhbovtiv v umovakh yevrointehratsii Ukrainy: pytannia formuvannia psykholohichnoi hotovnosti [Professional activity of civil servants in the conditions of European integration of Ukraine: the issue of psychological readiness formation]*. Kyiv: Tsentr uchb. lit. [in Ukrainian].
- Averintsev, S.S., Arab-Ogly, E.A., & Ilichev, L.F. (et al.). (1989). *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]* (2nd ed.). Moscow: Sov. Entsiklopediia [in Russian].
- Berger, P.L. (1976). The Supreme Court Celebrates the Bicentennial. *Published online by Cambridge University Press*, 19(9), 27-28. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900034604>.
- Cintron, E.J. (2012). Transformation: the Progression of Immigration Petitions for Transgender Spouses. *Student Note for the Special Issue*. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2012.01485>.
- Finn, J. (Eds.). (1971). An Overview of worldview. *Published online by Cambridge University Press*, 14(1), 3-4. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900011955>.
- Fridman, S. (2016). Enabling agency: the Constitutional Court and social policy. *Transformation: Critical Perspectives on Southern Africa Transformation*. View Citation Additional Information, 91, 19-39. doi: <https://doi.org/10.1353/trn.2016.0016>.
- Hegel, G.V.F. (2004). *Fenomenolohiia dukhu [The phenomenology of the spirit]*. (P. Tarashchuk, Trans). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Holosnichenko, I.P., & Solomon, P.H. (Ed.). (2010). *Suchasne upravlinnia v sudi [Modern Court Management]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu [Critique of Pure Reason]*. (I. Burkovskiy, Trans). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Kapiton, V.P. (Eds.). (2008). *Svitohliad i svit liudyny [World outlook and world of man]*. Dnipropetrovsk: DDFA. [in Ukrainian].
- Kodeks suddivskoi etyki (Zatverdzheno XI chervovym zizdom suddiv Ukrainy 22.02.2013) [Code of Judicial Ethics (Approved by the XI Regular Congress of Judges of Ukraine on February 22, 2013)]. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 3, 27 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2014). Lohika yak metodolohiia naukovoho piznannia (zokrema v pravoznavstvi) [Logic as a methodology of scientific knowledge (especially in jurisprudence)]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 3-13 [in Ukrainian].
- Maksimov, S.I. (2002). *Pravovaia realnost: opyt filosofskogo osmysleniia [Legal reality: the experience of philosophical reflection]*. Kharkov: Pravo [in Russian].
- Marshall, C.B. (1966). Justice and the International Court. *Published online by Cambridge University Press*, 9(10), 7-11. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900008597>.
- Rennie, E.M. (2006). The International Criminal Court: A court without a state? *A transformation from state-centered governance to non-state-centered governance?* University of Northern British Columbia Institutional Repository. doi: <https://doi.org/10.24124/2006/bpgub401>.
- Rishennia KSU "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia)": vid 2 lystop. 2004 r. No. 15-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court "Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case of a more mild punishment)" from November 2, 2004, No. 15-rp/2004]. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 45, 41, 2975 [in Ukrainian].
- Stefon, F. (1972). Pannenberg's Worldview-a reply. *Published online by Cambridge University Press*, 15(12), 56. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900019203>.
- Songer, D.R. (2009). Acknowledgments. *The Transformation of the Supreme Court of Canada: An Empirical Examination (XIII-XIV)*. Toronto: University of Toronto Press. doi: <https://doi.org/10.3138/9781442689473-002>.
- Zakon Ukrainy "Pro sudoustrii ta status suddiv": vid 2 cherv. 2016 r. No. 1402-VIII [Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" from June 2, 2016, . No. 1402-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, 545 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Акімов О. О. Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України: питання формування психологічної готовності : монографія. Київ : Центр учб. літ., 2014. 176 с.
- Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М. : Сов. Энциклопедия, 1989. 815 с.
- Berger P. L. The Supreme Court Celebrates the Bicentennial. *Published online by Cambridge University Press*. 1976. Vol. 19. Issue 9. P. 27–28. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900034604>.
- Cintron E. J. Transformation: the Progression of Immigration Petitions for Transgender Spouses. *Student Note for the Special Issue*: 26 October 2012. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2012.01485>.
- An Overview of worldview / editor J. Finn. *Published online by Cambridge University Press*. 1971. Vol. 14. Issue 1. P. 3–4. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900011955>.

- Fridman S. Enabling agency: the Constitutional Court and social policy. Transformation: *Critical Perspectives on Southern Africa Transformation*. View Citation Additional Information. 2016. Vol. 91. P. 19–39. doi: <https://doi.org/10.1353/trn.2016.0016>.
- Геґель Г. В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основи, 2004. 548 с
- Сучасне управління в суді : навч.-практ. посіб. / відп. ред. І. П. Голосніченко, П. Г. Соломон. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 528 с.
- Кант. І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
- Світогляд і світ людини : колективна монографія / за заг. ред. В. П. Капітона. Дніпропетровськ : ДДФА, 2008. 240 с.
- Кодекс суддівської етики (Затверджено XI черговим з'їздом суддів України 22 лют. 2013 р.). *Вісник Верховного суду України*. 2013. № 3. Стор. 27.
- Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.
- Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков : Право, 2002. 327 с.
- Marshall C. B. Justice and the International Court. *Published online by Cambridge University Press*. 1966. Vol. 9. Issue 10. P. 7–11. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900008597>.
- Rennie E. M. The International Criminal Court: A court without a state? *A transformation from state-centered governance to non-state-centered governance?* University of Northern British Columbia Institutional Repository. 2006. doi: <https://doi.org/10.24124/2006/bpgub401>.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення КСУ від 2 листоп. 2004 с. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Стор. 41. Ст. 2975.
- Stefon F. Pannenberg's Worldview-a reply. *Published online by Cambridge University Press*. 1972. Vol. 15. Issue 12. P. 56. doi: <https://doi.org/10.1017/S0084255900019203>.
- Songer D. R. Acknowledgments. *The Transformation of the Supreme Court of Canada: An Empirical Examination (XIII–XIV)*. Toronto : University of Toronto Press, 2009. doi: <https://doi.org/10.3138/9781442689473-002>.
- Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2019

Rudiuk V. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-9727>

Worldview Level Visions of Transformation of Judicial Proceedings in Ukraine

*The purpose of the study is to determine the patterns of formation of the outlook of judges and the domestic judicial system as a whole in the process of transformation of domestic justice, from the point of view of philosophical-theoretical dimensions, because, as the results of the study of empirical material show, certain aspects of judicial activity in the context of the philosophical substantiation of between the outlook of the judge and the process of forming his legal thinking, remains poorly understood. To achieve this goal the author plans to solve the following problems: to study the axiological and ontological aspects of the formation of judges' outlook and their influence on the process of reforming the domestic judicial system; identify current trends in the transformation of the judicial system, taking into account foreign experience, as well as customs, traditions and mentality of the population of Ukrainian lands. **Methodology.** During the research methodological tools were used, the basis of which was historical, comparative, sociological, logical-legal, hermeneutic, as well as other methods of science of philosophy of law. The **scientific novelty** of the study is determined by the fact that certain aspects of judicial activity in the context of the philosophical substantiation of the obviousness of the systemic relationship between the judge's worldview and the process of shaping his legal thinking, taking into account the traditions, customs and mentality of the autochthonous Ukrainian people, in our opinion, are still poorly studied. According to the research, the author draws some **conclusions**, which are as follows: 1. The philosophical and legal foundations of the formation of the outlook of the modern Ukrainian judge and the domestic judiciary as a whole should be based on the recognition and implementation of the principle of the rule of law when combining the positivist approach to the assessment of the circumstances of the trial, with the axiological understanding of the freedoms of primacy, honours and dignity of the individual, equality in rights and before the law, etc.), as well as ontological dimensions, that is, taking into account the impact of the decision on the social, cultural, moral and ethical and other factors of life of society. 2. The worldview of the modern domestic servant of Themis is a reasonable balance of normative regulation of solving social problems and principles of anthropocentrism, according to which, based on the customs, traditions and mentality of the population of Ukrainian lands, man is a self-sufficient individual, whose value is freedom and autonomy.*

Keywords: anthropocentrism; universal values; positivism; outlook; judiciary; judge.

Довгань О. О. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8121-7978>

Теоретичні засади професійної діяльності журналістів

*Метою статті є аналіз законодавчої та довідкової бази України щодо процесу формування різноманіття поняття професійної діяльності журналістів. **Методологія.** Методологічною основою дослідження є історичний підхід до теоретико-лінгвістичного аналізу поняття професійної діяльності журналістів. Автор використовує низку методів формальної логіки, а саме: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування. **Наукова новизна** статті полягає у визначенні проблематики теоретичних засад професійної діяльності журналістів: різноманіття законів, підзаконних актів і довідкового матеріалу, де визначено поняття «журналіст» і його професійної діяльності. Схарактеризовано значну кількість спеціальних законів стосовно професійної діяльності журналістів і різних галузей ЗМІ загалом. Зауважено, що сучасне українське суспільство потребує зміни єдиного підходу до трактування предмета професійної діяльності журналістів. **Висновки.** Значною є множинність визначень поняття професійної діяльності журналіста, компетенції, прав, обов'язків, наявності й відсутності належності його до відповідної установи. На підставі аналізу чинного законодавства України виявлено різноманіття визначень поняття професійної діяльності журналіста у вузькому та широкому значеннях. Усе це, зі свого боку, спричиняє певний дисонанс у суспільстві та в провідних науковців України відповідної сфери. Тому законодавчому органу задля уникнення розбіжностей у регулюванні суспільних відносин необхідно приділити більше уваги проблематиці широкого розгалуження визначення поняття професійної діяльності журналіста.*

Ключові слова: теоретичні засади; професійна діяльність журналістів; закон; поняття; ЗМІ.

Вступ

В Україні на законодавчому рівні закріплено велике різноманіття законів, підзаконних актів та наявного довідкового матеріалу, де визначено поняття «журналіст» та його професійна діяльність. Кожний законодавчий акт формулює таке поняття в розрізі та у сфері тільки свого застосування. Це, зі свого боку, унеможлиблює формування єдиного підходу до розуміння предмету (або суті) професійної діяльності журналістів. Широке розгалуження визначень поняття «журналіст» не дає змоги чітко визначити сутність та природу походження терміну.

Актуальність проблематики щодо теоретичних засад професійної діяльності журналістів здавна привертала до себе увагу провідних науковців відповідної сфери. В Україні питання теорії професійної діяльності журналістів стало предметом досліджень таких науковців, як Д. Григораш (Hryhorash, 1974), В. Здоровега (Zdoroveha, 2004), Н. Камінська (Kaminska, & Dovhan, 2019), В. Карпенко (Karpenko, 2002), В. Лизанчук (Lyzanchuk, & Kuznietsova, 1991), О. Кузнєцова (Lyzanchuk, & Kuznietsova, 1991), Л. Опришко, Б. Потятинник (Potiatynnyk, 2004), В. Прохоров (Prokhorov, 2001), Е. Прохоров, А. З. Москаленко, І. Михайлин (Mykhailyn, 2002), І. Крупський, О. Зернецька, А. Животко, В. Бебик (Bebyk, & Sydorenko, 1996) та ін.

Мета і завдання дослідження

Аналіз законодавчої та довідкової бази України стосовно процесу формування різноманіття поняття професійної діяльності журналістів.

Виклад основного матеріалу

На підставі Конституції України, Кримінального та Цивільного кодексів України законодавчий орган нашої держави, починаючи з 1992 р., прийняв достатню кількість спеціальних законів щодо професійної діяльності журналістів та різних галузей ЗМІ загалом. Серед них такі закони: «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право і суміжні права», «Про інформаційні агентства», «Про рекламу», «Про державну таємницю», «Про внесення змін і доповнень до положення законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про видавничу справу», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», «Про вибори народних депутатів» тощо.

Так, наприклад, у ст. 25 (журналіст редакції друкованого засобу масової інформації) Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» зазначено, що журналістом редакції друкованого засобу масової інформації є творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює та займається підготовкою інформації для

друкованого засобу масової інформації, а також діє на підставі трудових чи інших договірних відносин з його редакцією або займається такою діяльністю за її уповноваженням, що підтверджується редакційним посвідченням чи іншим документом, виданим йому редакцією цього друкованого засобу масової інформації. Професійна належність журналіста може підтверджуватися документом, виданим професійним об'єднанням журналістів. На особу, якій видано редакційне посвідчення чи інший документ, що підтверджує повноваження, надані їй редакцією друкованого засобу масової інформації, або її професійну належність, поширюються права й обов'язки, зазначені у статті 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» ("Zakon Ukrainy", 1992).

Згідно з чинним законодавством України, а саме статтю 21 Закону України «Про інформаційні агентства», журналіст інформаційного агентства – це творчий працівник, який збирає, одержує, створює та готує інформацію для інформаційного агентства й діє від його імені на підставі трудових чи інших договірних відносин з ним або за його уповноваженням. Належність журналіста до інформаційного агентства підтверджується службовим посвідченням цього агентства чи іншим документом, виданим йому цим агентством. Журналіст інформаційного агентства має права та виконує обов'язки, визначені чинним законодавством України про пресу, телебачення і радіомовлення ("Zakon Ukrainy", 1995).

У статті 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» зазначено, що журналіст – творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює та займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобах масової інформації (в штаті або на позаштатних посадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України ("Zakon Ukrainy", 1997).

У зазначених статтях Законів України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства» та «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», можна простежити як схожі, так і відмінні риси близьких за значенням понять професійної діяльності журналістів. Відмінність цих понять полягає лише в тому, що професійна діяльність журналістів окреслюється колом обов'язків визначених чинним законодавством України в тій чи іншій сфері діяльності.

На відміну від попередніх положень зазначених статей Законів України, стаття 29 Закону України «Про пресу та інші засоби масової інформації» визначає, що журналіст – це особа, яка займається збиранням, створенням,

редагуванням або підготовкою матеріалів для засобу масової інформації, зв'язана з ним трудовими чи іншими договірними відносинами або займається такою діяльністю за його уповноваженням ("Zakon SRSR", 1990). Законодавець у зазначених положеннях статті наділяє професійну діяльність журналіста повноваженнями редагування матеріалів для засобів масової інформації. Водночас позбавляє факту належності журналіста до відповідних установ відсутністю законодавчо закріпленого пункту в статті закону, яка б свідчила про видачу йому службового посвідчення.

Стаття 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» закріплює, що телерадіо-журналіст – штатний або позаштатний творчий працівник телерадіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює та готує інформацію для розповсюдження ("Zakon Ukrainy", 1993). Це вказує на більш вузьке розуміння поняття професійної діяльності журналіста в телерадіосфері законодавцем. Таким чином, це відрізняє вказану професійну діяльність від попередньо закріплених у вище зазначених Законах України та статтях.

Більш детально поняття професійної діяльності журналіста законодавчий орган України закріплює в примітці статті 345¹ (погроза або насильство щодо журналіста) Кримінального кодексу України. Професійною діяльністю журналіста відповідно до цієї статті та статей 171, 347¹, 348¹ зазначеного Кодексу слід вважати систематичну діяльність особи, пов'язану зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів ("Kryminalnyi kodeks", 2001). Можна дійти висновку, що в Кримінальному кодексі України вперше розглядаються повноваження в частині професійного збирання, одержання, створення та підготовки інформації, як систематична діяльність.

Тлумачний словник узагальнює поняття «журналіст» – це професійний літературний працівник газет, журналів, радіо та інших органів інформації та пропаганди, що говорить про широке розуміння цього слова ("Portal ukrainskoi movy").

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає у визначенні проблематики теоретичних засад професійної діяльності журналістів, вивченні великого різноманіття законів, підзаконних актів та

довідкового матеріалу, де визначено поняття «журналіст» та його професійна діяльність. Виявлено значну кількість спеціальних законів стосовно професійної діяльності журналістів та різних галузей ЗМІ загалом. Підкреслено, що сучасне українське суспільство вимагає зміни єдиного підходу до розуміння предмету професійної діяльності журналістів.

Висновки

Отже, підсумовуючи вище викладене, можна простежити множинність у визначеннях поняття професійної діяльності журналіста, компетенції, прав, обов'язків, наявності та відсутності його

належності до відповідної установи. Проаналізувавши чинне законодавство України, було виявлено велике різноманіття поняття професійної діяльності журналіста у вузькому та широкому розумінні цього слова. Усе це, зі свого боку, спричиняє певний дисонанс у суспільстві та в провідних науковців України відповідної сфери. Тому законодавчому органу України, задля уникнення розбіжностей у регулюванні суспільних відносин, необхідно приділити більше уваги проблематиці широкого розгалуження визначення поняття професійної діяльності журналіста.

REFERENCES

- Bebyk, V., & Sydorenko, O. (1996). *Zasoby masovoi informatsii poskomunistychnoi Ukrainy [The media of post-communist Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Berezenko, V.V. (2019). Determinanty formuvannia hromadianskoi svidomosti vybortsiv [Determinants of the formation of voters' civic consciousness]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(25). doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.23> [in Ukrainian].
- Bondarchuk, A.S. (2018). Metodolohichni zasady doslidzhennia kryminalnoi vidpovidalnosti za pohrozu abo nasylstvo shchodo zhurnalista [Methodological background for investigating criminal liability for threat or violence against a journalist]. *Yurydychni chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(16), 116-123. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13725/1/11.pdf> [in Ukrainian].
- Hryhorash, D. (1974). *Zhurnalistyka u terminakh i vyrazakh [Journalism in terms and expressions]*. Lviv: Vyscha shk. [in Ukrainian].
- Kaminska, N.M., & Dovhan, O.O. (2019). Svoboda, bezpeka i zakhyst profesiinoi zhurnalistskoi diialnosti [Freedom, security and protection of professional journalistic activity]. *Problemy normotvorennia, realizatsii ta tumachennia norm prava u svitli zahalnovyznanoho pryntsyphu verkhovenstva prava, Problems of rulemaking, implementation and interpretation of law in the light of the generally recognized principle of the rule of law: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (144-146)*. I.D. Shutak (Eds.). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Karpenko, V. (2002). *Zhurnalistyka: osnovy profesiinoi komunikatsii [Journalism: the basics of professional communication]*. Kyiv: Nora-print [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: stanom na 1 veres. 2016 r.: vidpovidaie ofits. Tekstu [Constitution of Ukraine: as of September 1, 2016: Officer in charge. Text]*. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal codex of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26 [in Ukrainian].
- Longhi, R., & Caetano, K. *Experience-value in the context of experiential journalism*. Retrieved from http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1982-25532019000300082&tlng=pt.
- Lyzanchuk, V., & Kuznietsova, O. (1991). *Metody zbyrannia i fiksatsii informatsii u zhurnalistytsi [Methods of collecting and recording information in journalism]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Makliuen, M. (2003). *Galaktika Gutenberga [Gutenberg Galaxy]*. Kiev: Nika-tsentr [in Russian].
- Moskalenko, A.Z. (2002). *Teoriia zhurnalistyky [Journalism theory]*. Kyiv: Eksab [in Ukrainian].
- Moura, M., & Maria, D. *Engaged Journalism*. Retrieved from <https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/26267/Thesis%20for%20Refubium.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.
- Mykhailyn, I. (2002). *Osnovy zhurnalistyky [Fundamentals of Journalism]*. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].
- Portal ukrainskoi movy ta kultury [Ukrainian language and culture portal]. *Sait "Tlumachnyi slovnyk", Site "Explanatory dictionary"*. Retrieved from <https://www.slovyk.ua/index.php?s1=1&s2=0> [in Ukrainian].
- Potiatynnyk, B. (2004). *Media: kliuchi do rozuminnia [Media: keys to understanding]*. Lviv: PAYIS [in Ukrainian].
- Prokhorov, V. (2001). *Vvedenie v teoriuu zhurnalistyky [Introduction to Journalism Theory]*. Moscow: RIP-kholding [in Russian].
- Rosen, L. (2018). Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*, 2(2), 105-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Voronkova, V.H., Kapitanenko, N.P., & Nikitenko, V.O. (2019). Pravovi zasady zakhystu intelektualnoi vlasnosti u tsyfrovomu suspilstvi [Legal framework for the protection of intellectual property in the digital society]. *ScienceRise: Juridical Science*, 4(10), 32-37. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188163> [in Ukrainian].
- Vusik, A.L. (2019). Sposoby vyraznennia strategiy kommunikativnogo sabotazna [Ways to Express Communicative Sabotage Strategies]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Notes of the Taurida V.I. Vernadsky National University*, 30(69), 3, 2. doi: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.3-2/01> [in Russian].

- Weber, W., Engebretsen, M., & Kennedy, H. *Data stories. Rethinking journalistic storytelling in the context of data journalism*. Retrieved from <https://www.hope.uzh.ch/scoms/article/view/j.scoms.2018.01.013/998>.
- Zakon SRSR "Pro presu ta inshi zasoby masovoi informatsii": vid 1 serp. 1990 r. No. v1552400-90 [Law of USSR "On the press and other media" from August 1, 1990, No. v1552400-90]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu pidtrymku zasobiv masovoi informatsii ta sotsialnyi zakhyst zhurnalistiv": vid 23 veres. 1997 r. No. 540/97-VR [Law of Ukraine "About state support of mass media and social protection of journalists" from September 23, 1997, No. 540/97-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80/ed20190101> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro informatsiini ahentstva": vid 28 liut. 1995 r. No. 74/95-VR [Law of Ukraine "About news agencies" from February 28, 1995, No. 74/95-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80/ed20190716> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro telebachennia i radiomovlennia": vid 21 hrud. 1993 r. No. 3759-XII [Law of Ukraine "About television and radio" from December 21, 1993, No. 3759-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12/ed20191130> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presy) v Ukraini": vid 16 lystop. 1992 r. No. 2782-XII [Law of Ukraine "On the Print Media in Ukraine" from November 16, 1992, No. 2782-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> [in Ukrainian].
- Zdoroveha, V. (2004). *Teoriia i metodyka zhurnalistyckoi tvorchosti [Theory and methodology of journalistic creativity]*. Lviv: PAiYS [in Ukrainian].
- Zernetska, O. (1993). *Novi zasoby masovoi komunikatsii (sotsiokulturnyi aspekt) [New means of mass communication (socio-cultural aspect)]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бибик В., Сидоренко О. Засоби масової інформації покомуністичної України. Київ, 1996. 124 с.
- Березенко В. В. Детермінанти формування громадянської свідомості виборців. *Юридична психологія*. 2019. № 2. Т. 25. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.23>.
- Бондарчук А. С. Методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 116–123. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13725/1>.
- Григораш Д. Журналістика у термінах і виразах. Львів : Вища шк., 1974. 296 с.
- Камінська Н. М., Довгань О. О. Свобода, безпека і захист професійної журналістської діяльності. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права* : тези доп. та повідомл. учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Івано-Франківськ, 2019. С. 144–146.
- Карпенко В. Журналістика: основи професійної комунікації : навч. посіб. Київ : Нора-прінт, 2002. 348 с.
- Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26.
- Longhi R., Caetano K. Experience-value in the context of experiential journalism. URL: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1982-25532019000300082&tlng=pt.
- Лизанчук В., Кузнецова О. Методи збирання і фіксації інформації у журналістиці : навч. посіб. Київ, 1991. 200 с.
- Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Киев : Ника-центр, 2003. 200 с.
- Москаленко А. З. Теорія журналістики : навч. посіб. Київ : Ексаб, 2002. 334 с.
- Moura M., Maria D. Engaged Journalism. URL: <https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/26267/Thesis%20for%20Refubium.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.
- Михайлин І. Основи журналістики : підручник. Київ : ЦУЛ, 2002. 284 с.
- Портал української мови та культури. *Тлумачний словник* : [сайт]. URL: <https://www.slovnyk.ua/index.php?s1=1&s2=0>.
- Потятинник Б. Медіа: ключі до розуміння. Львів : ПАІС, 2004. 312 с.
- Прохоров В. Введение в теорию журналистики : учеб. пособие. М. : РИП-холдинг, 2001. 322 с.
- Rosen L. Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 105–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2018.020211>.
- Воронкова В. Г., Капітаненко Н. П., Нікітенко В. О. Правові засади захисту інтелектуальної власності у цифровому суспільстві. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 4 (10) С. 32–37. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188163>.
- Вусик А. Л. Способи вираження стратегій комунікативного саботажа. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 2. (Серія «Філологія. Соціальні комунікації»). doi <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.3-2/01>.
- Weber W., Engebretsen M., Kennedy H. *Data stories. Rethinking journalistic storytelling in the context of data journalism*. URL: <https://www.hope.uzh.ch/scoms/article/view/j.scoms.2018.01.013/998>.
- Про пресу та інші засоби масової інформації: Закон CPCP від 1 серп. 1990 р. № v1552400-90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90>.
- Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 верес. 1997 р. № 540/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80/ed20190101>.

- Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лют. 1995 р. № 74/95-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80/ed20190716>.
- Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 груд. 1993 р. № 3759-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12/ed20191130>.
- Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закону України від 16 листоп. 1992 р. № 2782-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
- Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості : підручник. Львів : ПАІС, 2004. 268 с.
- Зернецька О. Нові засоби масової комунікації (соціокультурний аспект). Київ : Наук. думка, 1993. 131 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2019

Dovhan O. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8121-7978>

Theoretical Principles of Journalists Professional Activity

*The **purpose** of the article is to analyze the legislative and reference base of Ukraine, concerning the process of forming the diversity of the concept of professional activity of journalists. **Methodology.** The methodological basis of the study is a historical approach to the theoretical and linguistic analysis of the concept of professional activity of journalists. The author also used a number of methods of formal logic, namely: analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, abstraction. The **scientific novelty** of the article lies in the issue of theoretical foundations of journalists' professional activity. In a wide variety of laws, regulations and background material defining the concept of a journalist and their professional activities. A significant number of special laws on the professional activity of journalists and various media in general has been identified. It is emphasized that modern Ukrainian society requires a change in the unified approach to understanding the subject of professional activity of journalists. **Conclusions.** Summarizing the above, one can trace the great multiplicity of definitions of the journalist's professional activity, competence, rights, duties, presence and absence of affiliation with the corresponding institution. While analyzing the current legislation of Ukraine, a wide variety of concepts of professional activity of a journalist in a narrow and broad sense of the word has been revealed. All this, in turn, causes a certain dissonance among the societies and leading scientists of Ukraine of the respective sphere. Therefore, in order to avoid differences in the regulation of public relations, the Ukrainian legislature should pay more attention to the issue of broadly defining the concept of the journalist's professional activity.*

Keywords: theoretical foundations; professional activity of journalists; law; concepts; media.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 34.05

Варга Ч. – доктор юридичних наук, професор, заслужений професор-дослідник Інституту правових досліджень Угорської академії наук, заслужений професор відділення філософії права Католицького університету імені Петера Пажмані, Угорщина

Важливий внесок в історію юридичних наук

Рец. на кн.: Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX ст.: компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Логос, 2017. 680 с.

Книга О. В. Кресіна є принципово важливою працею з проблематики, яку ні новочасна, ні сучасна західна наука не представила в такій широкій і всеохопній монографічній формі, хоча зародки й ранні орієнтації, концептуалізації та перспективи нинішніх успішних рухів у порівняльному праві мотивовані та зумовлені своїм фактичним виникненням, так само як і ранніми концептуалізаціями свого ментального представлення, були глибоко закорінені в епосі, що була визначена підготовкою та першими досягненнями в національних кодифікаціях, а згодом екзегетичною самоізоляцією національних законодавств і закликом до прориву цієї ізоляції та самознищувальних обмежень.

На підставі локальних новочасних засад, ретроспективно проаналізованих підходів і досліджень, узагальнивши надзвичайно велику кількість праць (книг і статей, що походять з дуже широкого кола культур та мов) у межах підготовки цієї монографії, автор перевершує інших як за глибиною своїх наукових пошуків щодо історичних деталей, так і за концептуалізацією та загальною інтелектуальною реконструкцією процесу, що став підґрунтям для порівняльного права в епоху позитивізмів, як і для порівняльної анатомії, порівняльного мовознавства, порівняльного релігієзнавства тощо.

Як культивування досліджень та їх інституціоналізація через різні асоціації та університетські підрозділи з порівняльного правознавства (кафедри, відділення, інститути), так і різні запроваджені навчальні дисципліни детально проаналізовані автором у книзі, присвяченій здебільшого

батьківщинам цих зусиль щодо порівняльного дослідження права, зокрема в Західній Європі. І коли цей новий потік досліджень сформувався та стабілізувався як більш чи менш тривала тенденція, він почав диференціюватися на загальне порівняльне право, порівняльну історію права та спеціальні чи галузеві дисципліни позитивного права, формуючи порівняльні засади й вимір останніх.

Якщо можна узагальнити різні тенденції та потенціали розвитку величезного різноманіття правових порядків, слід здійснити їх класифікацію та картографування. У представленій роботі автор докладно і ґрунтовно дослідив напрями класифікації та картографування, завжди синтезуючи свої конкретні наукові висновки у вигляді загальної картини, яку він відтворив щодо порівняльного права як руху на кожній стадії розвитку.

Окрему увагу автор приділив методології, використовуваній порівняльним правом, і доволі складним питанням порівняння правових текстів, логіці рішень, виокремленню юридичних стилів, так само як правовим культурам, що взяті разом можуть бути представлені як ціле.

Монографію О. В. Кресіна можна сприймати як великий внесок у науку та правову літературу, що має посісти у своєму аналізі майже столітнього руху в Європі та світі привілейоване становище у світовій літературі, присвяченій історії правових ідей, з одного боку, і розвитку юридичної науки – з іншого. Тому наважуюся констатувати, що цю монографію дуже бажано також перекласти однією чи кількома іноземними мовами.

Рецензія надійшла до редколегії 28.01.2019

Varha Ch. – Doctor of Law, Professor, Professor Emeritus of the Institute of Legal Studies at the Hungarian Academy of Sciences and Professor Emeritus of the Law Department of the Philosophy of Law of Peter Pajmani Catholic University, Hungary

Important Contribution to the History of Legal Sciences

Review of the book: Kresin O. Formation of Theoretical Foundations of Comparative Legal Researches in the Second Half Of XVIII – First Third Of XIX Century: comparative conceptualization : monograph. Kyiv : Lohos, 2017. 680 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Філософські та методологічні проблеми права**» (з юридичних наук);
- «**Юридична психологія**» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

• **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

• **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

• **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її українськомовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років;**

- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);

- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).

- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;

- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua;**

- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагиату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);

- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781134778423>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryiminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квit. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Філософські та методологічні проблеми права

1
(17)
2019

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 25.06.2019
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 8,0
Ум. друк. арк. 7,44
Вид. № 30/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(17)
2019

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
June 25th, 2019
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 8,0
Simulated publisher's pages 7,44
Edition No. 30/II
Circulation 50